

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

1.1. Характеристика фінансової безпеки банківського сектору

Дослідження ФБ у різних сферах життєдіяльності і на різних управлінських рівнях зумовлюється тим, що поняття ФБ настільки широке, як, власне, і тлумачення фінансів як системи економічних відносин, що виникають у процесі створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. А отже, ФБ є надзвичайно складною багаторівневою системою, що утворена низкою підсистем, кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку[27, с.253].

ФБ є однією з найважливіших складових економічної безпеки держави, яка узагальнено характеризує збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання держави. Більшість дослідників, розглядають ФБ як складну багаторівневу систему, що охоплює грошовий/валютний обіг, інфляційні процеси, заборгованість держави, бюджетну сферу, інвестиційну діяльність.

На думку В. Т. Шлемка та І. Ф. Бінька, ФБ – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання[269, с.43]. Загалом погоджуючись з даним поглядом, слід зауважити, що він не враховує всі напрями прояву ФБ.

А. І. Сухоруков у своїй монографії визначає ФБ держави як захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави раціонально використовувати фінансові ресурси[239]. На наш погляд, і цей дослідник неповною мірою характеризує багатогранність сутності ФБ.

С. Кульпінський пропонує під ФБ розуміти цілеспрямований комплекс заходів фінансової та монетарної політики для досягнення стабільності фінансової системи та створення сприятливого інвестиційного клімату[150]. На наше переконання, така позиція має право на існування. Проте, пропонований комплекс заходів є лише окремим аспектом ФБ і не розкриває її повністю.

На думку М. Єрмошенка, під ФБ слід розуміти такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення загалом – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток[100, с.33-34]. На наш погляд, незважаючи на більш комплексний підхід цього дослідника до визначення сутності ФБ, залишаються неврахованими окремі елементи цього складного явища.

В широкому розумінні ФБ (англ. financial security) – це збірна категорія, що включає комплекс заходів, методів і засобів захисту економічних інтересів держави на макрорівні, корпоративних структур, фінансової діяльності господарюючих суб'єктів на мікрорівні. ФБ досягається завдяки цілеспрямованій діяльності в фінансовій і суміжних з нею сферах: грошово-кредитній, економічній, соціальній, сфері міжнародних фінансів[154, с.171]. Утім, з таким визначенням, на наш погляд, можна погодитися лише частково, позаяк у даному контексті ФБ тлумачиться виключно з точки зору її забезпечення, не розкриваючи її сутність, звужує уявлення про її природу. А відтак, необхідне комплексне дослідження зазначеної проблематики з виявленням її специфічних рис у банківській сфері.

Найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення ФБ О. І. Барановським, котрий, досліджуючи багаторівневу систему фінансів, відображає її через сукупність критеріїв і показників її стану, які характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів; рівень захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях

фінансових відносин; рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, регіону, галузі, сектору економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань; стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити фінансову стійкість, ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання[27, с.258-259] (рис. 1.1).

Специфіка ФБ у банківській сфері зумовлена специфікою і розмаїттям самої банківської діяльності, питання її забезпечення має вирішуватися комплексно з урахуванням необхідності дотримання ФБ як окремих КБ, БС національної економіки, центробанку, так і банківської системи загалом[26, с.23].

Проте, сьогоднішні дослідження проблематики ФББС не отримали логічного завершення, що зумовлено її розглядом здебільшого через призму економічної, фінансово-економічної безпеки КБ, безпеки/ФБ банківської/кредитної діяльності, безпеки/економічної/ФБ банківської системи.

Прихильники існування фінансово-економічної безпеки обґрунтовують свою думку таким чином. Так, Н. Каурова зазначає, що ФБ часто розглядається як елемент економічної безпеки, однак у процесі її дослідження не враховується ряд суттєвих наріжних принципів, законів і методів аналізу взаємопов'язаного функціонування фінансової і економічної систем.

Прийнято окремо розглядати фінансову і економічну безпеку як невід'ємні складові елементи національної безпеки. Незважаючи на велику взаємопов'язаність фінансової і економічної безпеки, вони не розглядаються як рівнозначні елементи єдиного цілого. В умовах все зростаючих ризиків і загроз ефективність політики безпеки країни з досягнення її національних інтересів може визначатися лише за допомогою синергетичних ефектів від взаємодії її невід'ємних частин. Для чого

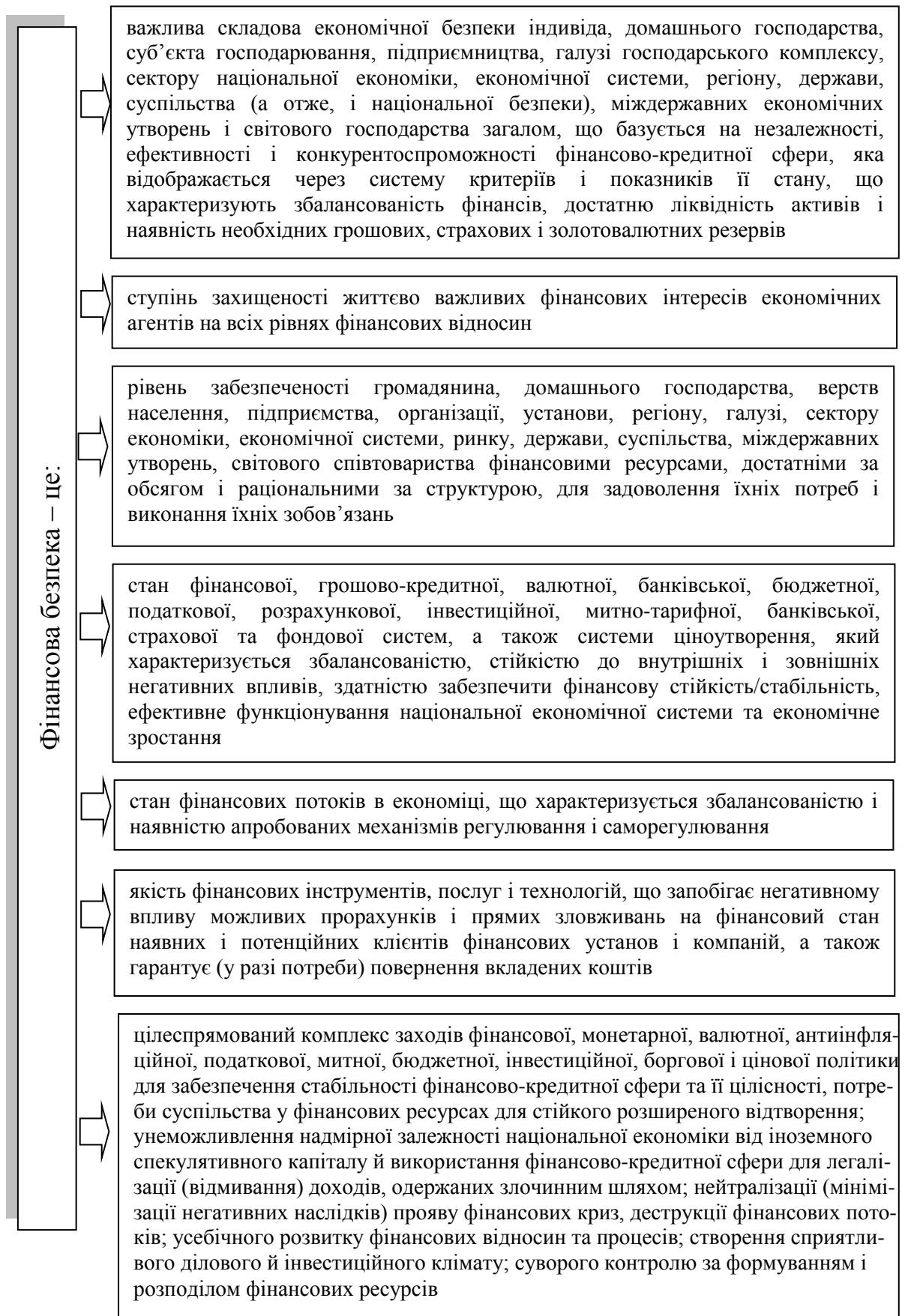

Рис. 1.1. Сутність ФБ

Джерело: складено автором за [27, с.258-259]

необхідно вивчення взаємозв'язків і взаємозалежностей фінансової і економічної безпеки з позицій національних інтересів.

З огляду на наведені аргументи, Н. Каурова під фінансово-економічною безпекою розуміє рівень розвитку національної фінансово-економічної системи, що сприяє підвищенню національної сили держави і забезпечує формування необхідних і достатніх умов для усунення внутрішніх протиріч і подолання зовнішніх загроз в цілях національної самодостатності, успішної реалізації національних інтересів, суспільно-економічної і фінансової стабільності, гео економічної переваги, цілісності і єдності країни. Першість фінансів обумовлено зростаючим останнім часом приматом фінансової сфери у визначенні умов розвитку економіки[126, с.16-17].

Проте, на наш погляд, фінансово-економічна безпека є більшою мірою штучною конструкцією, оскільки за всіма канонами фінанси є неодмінною складовою національної економіки, фінансова система – економічної системи, а отже і ФБ є неодмінною складовою безпеки економічної.

Фінансова ж безпека у загальному значенні – умови існування і розвитку об'єкта відносин, процес створення і підтримання, здатність задовольняти потреби, функціонуючи і розвиваючись з найменшим ризиком порушень[228, с.169].

Л. Стрельбицька, М. Стрельбицький і В. Гіжевський наголошують на банківській безпеці, визначаючи банківське безпекознавство як комплексну наукову систему знань про теорію і практику діяльності суб'єктів забезпечення безпеки банківської системи шляхом виявлення, попередження і припинення загроз та небезпек у банківській діяльності[237, с.5].

Д. Алексеева тлумачить банківську безпеку як стабільний, фінансово стійкий стан національної банківської системи, що дозволяє забезпечити безперервне здійснення (а також оперативне відновлення після негативного впливу непередбачених обставин) її учасниками банківських операцій і угод незалежно від існуючих чи потенційних загроз (ризиків)[4]. На її думку, банківська безпека – не лише основа життєздатності і можливість подальшого розвитку ринку банківських послуг, але й створення безконфліктних зовнішнього і внутрішнього середовищ, що в сучасних умовах розвитку банківського бізнесу є важливим фактором. Саме банки

можуть, з одного боку, повністю захистити економіку країни від фінансової кризи чи хоча б послабити її глибину; з другого боку, саме банки є основним джерелом уразливості фінансової системи держави[3].

А. Толстошеєва трактує безпеку кредитної діяльності КБ як такий стан взаємовідносин суб'єктів кредитної діяльності, за якого немає причин для виникнення протиріч і конфлікту інтересів, або ж такі причини знаходяться під контролем; а поняття «забезпечення безпеки кредитної діяльності КБ» – як процес формування сприятливих умов для реалізації соціально-економічних інтересів всіх учасників і досягнення поставленої ними мети[246, с.7].

Безпека кредитної діяльності банків – це комплекс заходів банківської установи, позичальників та держави щодо запобігання негативному впливу загроз внутрішнього і зовнішнього характерів на процес кредитування, з метою збереження прибутковості, ліквідності та рентабельності банку[194, с.51-52].

Увага дослідників більшою мірою сконцентрована на визначенні сутності ФБ окремого КБ, характеризуючи її як:

сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану КБ дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку його функціонування, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів КБ, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує[29, с.439];

стан банківських установ, що характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку[36];

динамічну характеристику системи елементів, взаємодія яких дозволяє формувати позитивні фінансові потоки розвитку КБ[173];

стан КБ, за якого він має можливість ефективно протистояти існуючим загрозам його діяльності, прогнозувати й уникати можливих ризиків, при цьому рух

його фінансових потоків є безперервним й достатнім для реалізації стратегії стійкого розвитку[65, с.55];

динамічний стан, за якого КБ може виконувати свої функції, забезпечувати власний захист та захист своїх клієнтів та мати можливість до кількісного і якісного зростання[255];

стан КБ (банківської системи загалом), що характеризується здатністю протистояти можливим зовнішнім та внутрішнім загрозам банківській діяльності для забезпечення нормального функціонування та розвитку в умовах дестабілізуючого впливу оточуючого середовища та захищеності фінансових інтересів зацікавлених сторін (власників, клієнтів, працівників, керівництва, держави), а основною метою безпеки КБ є забезпечення конкурентоспроможності як окремого КБ, так і банківської системи загалом на ринку банківських послуг та недопущення можливості отримання збитків або втрати частини прибутків унаслідок реалізації внутрішніх та зовнішніх загроз[54, с.202];

уміння КБ нарощувати і зберігати фінансовий потенціал, який у подальшому використовуватиметься для вирішення визначених стратегічних цілей і поставлених завдань, забезпечить незалежність і стабільне функціонування[1];

комплекс правових, організаційних та управлінських заходів для забезпечення нормального функціонування й розвитку[139, с.26];

якісну характеристику фінансового стану КБ[138, с.112];

фундаментальну умову стабільного функціонування банківських установ[178].

Висловлюється думка, що, зважаючи на те, що економічна безпека банківської системи є складовою ФБ країни, доцільно розширити зміст аналізованого поняття, розуміючи під ним такий стан, за якого банківські установи не можуть утрачати фінансову стійкість і ділову репутацію в результаті цілеспрямованих дій певної групи осіб чи організацій як усередині, так і за межами держави, а також унаслідок негативних макроекономічних і політичних чинників[132, с.192]. Утім, на наш погляд, у даному випадку слід вести мову про те, що складовою ФБ країни є ФБ банківської системи.

Водночас, О. Васильчишин визначає ФБ банківської системи як такий динамічний стан усіх банків країни (першого і другого рівня), який характерний стабільністю їх взаємозв'язків, безперебійною реалізацією основних функцій, збалансованістю фінансових показників та грошових потоків, що дозволяє без втрат протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам для її фінансової стійкості та забезпечувати реалізацію фінансових інтересів держави[47, с.70-71].

А С. І. Ткаченко розуміє під ФБ банківської системи комплекс заходів з досягнення максимально можливої платоспроможності та фінансової стійкості КБ, ліквідності їх балансу, ефективної структури банківського капіталу і найбільш прибуткових напрямів капітальних вкладень, що досягається шляхом комплексного аналізу, чіткого тактичного та стратегічного планування, запобігання можливим загрозам фінансового характеру[245].

Певною мірою зазначені позиції мають право на існування. Утім, на наш погляд, по-перше, фінансова стійкість – атрибут БС, а не банківської системи загалом, оскільки центробанк будь-якою країни не може бути фінансово нестійким; по-друге, ФББС характеризується не лише фінансовою стійкістю, а й фінансовою стабільністю й надійністю КБ.

Д. Алексєєва наголошує, що значущість дослідження банківської безпеки зумовлена тим, що вона розглядається як функція держави – стратегічний напрям її діяльності в умовах зростаючого впливу фінансового ринку на його фінансову діяльність унаслідок фінансових інновацій і інтернаціоналізації фінансових потоків в умовах глобалізації економіки[3].

Значущість дотримання саме ФББС національної економіки, на думку Р. Вовченка, полягає в тому, що:

банківська безпека в науковій літературі, нормативно-правових актах і правозастосовній практиці розглядається надто вузько (здебільшого як безпека окремого банку), тоді як КБ не функціонують автономно, оскільки інтеграційні і глобалізаційні процеси, система міжбанківських розрахунків, сучасні інформаційні технології неодмінно позначаються на їх діяльності, підвищуючи існуючі і

зумовлюючи нові ризики, які неможливо мінімізувати лише зусиллями служби безпеки конкретного КБ;

світові і локальні банківські кризи, низькі фінансова стійкість і захищеність БС є одними з основних загроз національній безпеці будь-якої країни;

фінансово стійкий БС має достатні кошти для вирішення завдань забезпечення інформаційної, кадрової й фізичної безпеки окремих КБ і БС загалом. І, нарешті, фінансова складова є результируючою всіх аспектів функціонування БС, а її стан визначається дієвістю заходів в усіх його забезпечувальних підсистемах[55, с.25-26].

Натомість Т. Болгар вважає, що по суті, саме стан БС і визначає рівень фінансово-кредитної безпеки, а, відтак, багато в чому і рівень ФБ держави[36, с.18].

На наш погляд, передумовами підвищеної уваги до дослідження і дотримання ФББС також є:

чільне місце БС у фінансовій системі країни;

значний вплив БС на національну економіку і суспільну стабільність загалом і ФБ усіх економічних агентів зокрема на мікро-, мезо-, макро-, мета- і мегарівнях;

значущість БС у перерозподілі фінансових ресурсів з фінансового в реальний сектор національної економіки, а також раціоналізації грошового обігу, поліпшенні платіжної дисципліни;

формування в БС фонду обов'язкових резервів (які в свою чергу по суті є додатковим оподаткуванням банківських установ), що уможлиблює підтримку на певному рівні грошової маси і таргетування інфляції;

більша, ніж в інших сферах фінансової діяльності, схильність банківської діяльності до системних ризиків;

роль БС у забезпеченні довіри до фінансового сектору економіки;

можливості БС забезпечити безпеку коштів фізичних і юридичних осіб в КБ для убезпечення їх від банкрутства;

піонерне впровадження в БС цифрових технологій.

Ю. Ніколаєнком запропонований методологічний конструкт наукового дослідження ФББС, який відтворено згідно з послідовним вирішенням концептуальних, методологічних, методичних, практичних завдань щодо

оптимальної організації форм, методів, важелів і напрямів наукових розвідок з метою отримання наукового знання про ФББС в умовах невизначеності, ресурсних обмежень, постійного нарощення суспільно-політичних, військових і економічних загроз, та дозволяє сформулювати класи науково-дослідницьких завдань і намітити шляхи їх вирішення[178].

Ю. Ніколаєнко розглядає ФББС як економічне явище або властивість, що характеризує поєднання оптимальних параметрів фінансового потенціалу, фінансової стійкості і стабільності, надійності, інвестиційної привабливості, ефективності функціонування БС, що передбачає гарантування захисту фінансових інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз у поточному та довгостроковому періодах в контексті комплексної динамічної характеристики складових системи забезпечення ФББС[178].

І. Прихно під ФББС розуміє такий фінансовий стан БС, який сприяє ефективній роботі КБ та дозволяє якнайшвидше виявити й усунути потенційні загрози та мінімізувати ризики, які заважають КБ нормально розвиватися й якісно виконувати свої функції[220, с.101].

Найбільш комплексно і багатоаспектно характеризує сутність ФББС національної економіки Р. Вовченко, зазначаючи, що вона є:

сукупністю економічних, соціальних і правових відносин, що зумовлюють такий фінансовий стан БС, за якого забезпечуються фінансовий суверенітет держави, стійкість БС до викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз і ефективне використання його фінансового потенціалу, недопущення погіршення фінансового стану всіх учасників ринку банківських послуг;

спроможністю і готовністю БС в часі і просторі захищати фінансові інтереси клієнтів, контрагентів, власників і працівників КБ, професійних учасників фінансових ринків, регулятора ринку банківських послуг і держави загалом від викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз;

суспільним благом, корисність якого зумовлюється потребою економічних агентів у збереженні їх заощаджень, якісному касово-розрахунковому

обслуговуванні та кредитуванні у затребуваних обсягах на прийнятних умовах й наданні якісних супутніх банківським послуг;

умовами, за яких загрозові для фінансового стану КБ і БС загалом дії чи обставини (з урахуванням синергетичного ефекту, можливості прояву ефекту «зараження», притаманних його функціонуванню) не допущені чи мінімізовані;

комплексом соціально-економічних, фінансових, нормативно-правових, організаційно-управлінських, техніко-технологічних, освітніх, виховних і режимних заходів, спрямованих на реалізацію захисту БС від зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз й забезпечення його фінансової стабільності та стійкого розвитку[55, с.39-40].

На наш погляд, ФББС – це:

стан його функціонування, що уможливорює комплексне дотримання його фінансової незалежності, фінансових стійкості/стабільності, надійності і конкурентоспроможності; здатність протистояти викликам, загрозам і системним ризикам, що супроводжують банківську діяльність; ефективне використання власних, залучених і запозичених банківськими установами фінансових ресурсів;

захищеність фінансових інтересів усіх учасників ринку банківських послуг;

комплекс заходів із убезпечення функціонування БС від викликів, загроз і ризиків та уможливлення його стійкого інноваційного розвитку;

галузь наукових досліджень, що вивчає стан і фінансові відносини в БС, умови безпечної функціонування його суб'єктів, використання фінансових технологій і інструментів.

ФББС щільно пов'язана з іншими складовими ФБ банківської системи і складовими і ФБ держави/країни загалом (рис. 1.2).

Важливе місце в уточненні теоретико-методологічних засад ФББС належить класифікації її різновидів (табл. 1.1). Проте, досі, попри окремі спроби її розробки, однозначного бачення її в економічній літературі не склалося.

Так, наприклад, у складі ФБКБ виокремлюють ресурсну, кредитну, валютну, інвестиційну безпеку і безпеку розрахункових операцій[57].

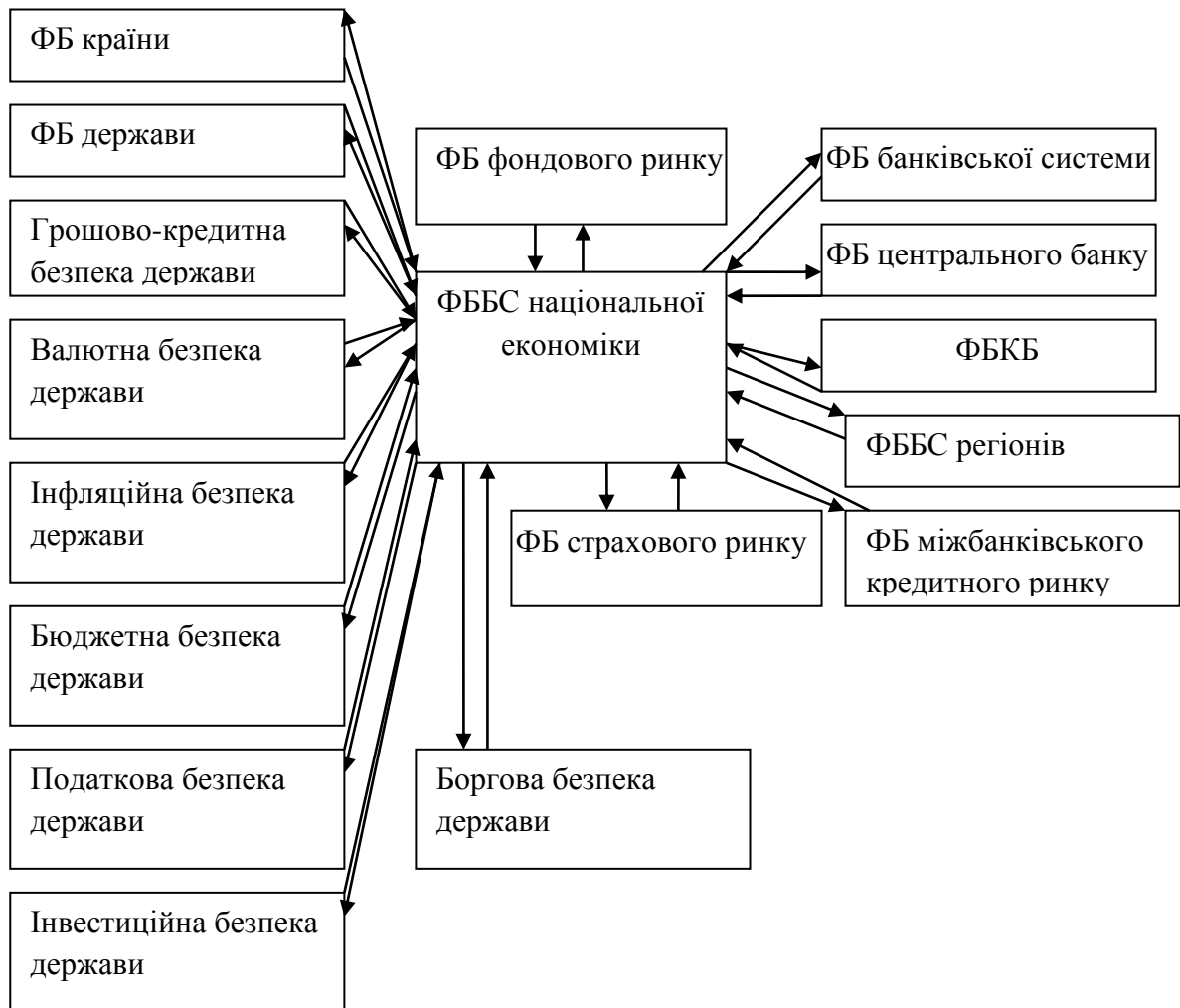

Рис. 1.2. Взаємозв'язок ФББС з іншими складовими ФБ банківської системи і складовими і ФБ держави/країни загалом

Джерело: розробка автора

Р. Вовченко вдосконалив класифікацію різновидів ФББС національної економіки завдяки виокремленню, таких нових класифікаційних ознак, як статичність (за допомогою якої можливе вирізнення безпеки як функціонування, так і розвитку БС) і ресурсно-функціональна спрямованість (яка уможлиблює диференціацію ФББС на її ресурсоутворюючу, депозитну, кредитну, валютну, інфляційну, інвестиційну і боргову складові), що підвищує обґрунтованість оцінки її стану[55, с.6].

Ю. Ніколаєнко наголошує на існуванні ресурсоутворюючої, депозитної, кредитної й інвестиційної складових ФББС[178].

Таблиця 1.1

Класифікація різновидів фінансової безпеки банківського сектору національної економіки

Класифікаційна ознака	Різновиди
Мета	стратегічна, тактична
Статичність	функціонування, розвитку
Форма прояву	внутрішня, зовнішня
Поширеність	БС національної економіки, БС регіону
Ресурсно-функціональна спрямованість	ресурсоутворюючої складової функціонування БС; депозитна; кредитна; валютна; інфляційна; інвестиційна; боргова; операцій БС з золотом та іншими дорогоцінними металами; розрахункових операцій; факторингових операцій; торгівлі банківськими послугами; дистанційного обслуговування; банківських гарантій; андеррайтингу
Стан БС	передкризова, кризова, післякризова; звичайна, надзвичайна
Рівень достатності	достатня, недостатня, прийнятна, необхідна, гранична (порогова), надмірна
Реальність	дійсна, уявна
Стан безпеки	фактична, очікувана, потенційна
Рівень досягнення	базова, перехідна, підвищена

Джерело: Складено на основі [28; 55, с.37] та напрацювань автора

На наш погляд, серед різновидів ФББС правомірно розглядати безпеку ресурсоутворюючої складової функціонування БС, депозитну, кредитну, валютну, інфляційну, інвестиційну, боргову безпеки БС, ФБ дистанційного банківського обслуговування, безпеку торгівлі банківськими послугами, безпеку операцій БС з золотом й іншими дорогоцінними металами, безпеки банківських гарантій, розрахункових і факторингових операцій, андеррайтингу (рис. 1.3).

Крім того, розглядаючи ФББС слід брати до уваги, що від її рівня залежить і ФБ економічних агентів, котрі взаємодіють з БС, оскільки така взаємодія супроводжується такими фінансовими ризиками, як ризики[143, с.134]: невиконання платіжних й інкасових доручень; утрати власних коштів, що перебувають на банківських рахунках; утрати грошових коштів контрагентів; не отримання прибутку; вимушеного призупинення комерційної діяльності.

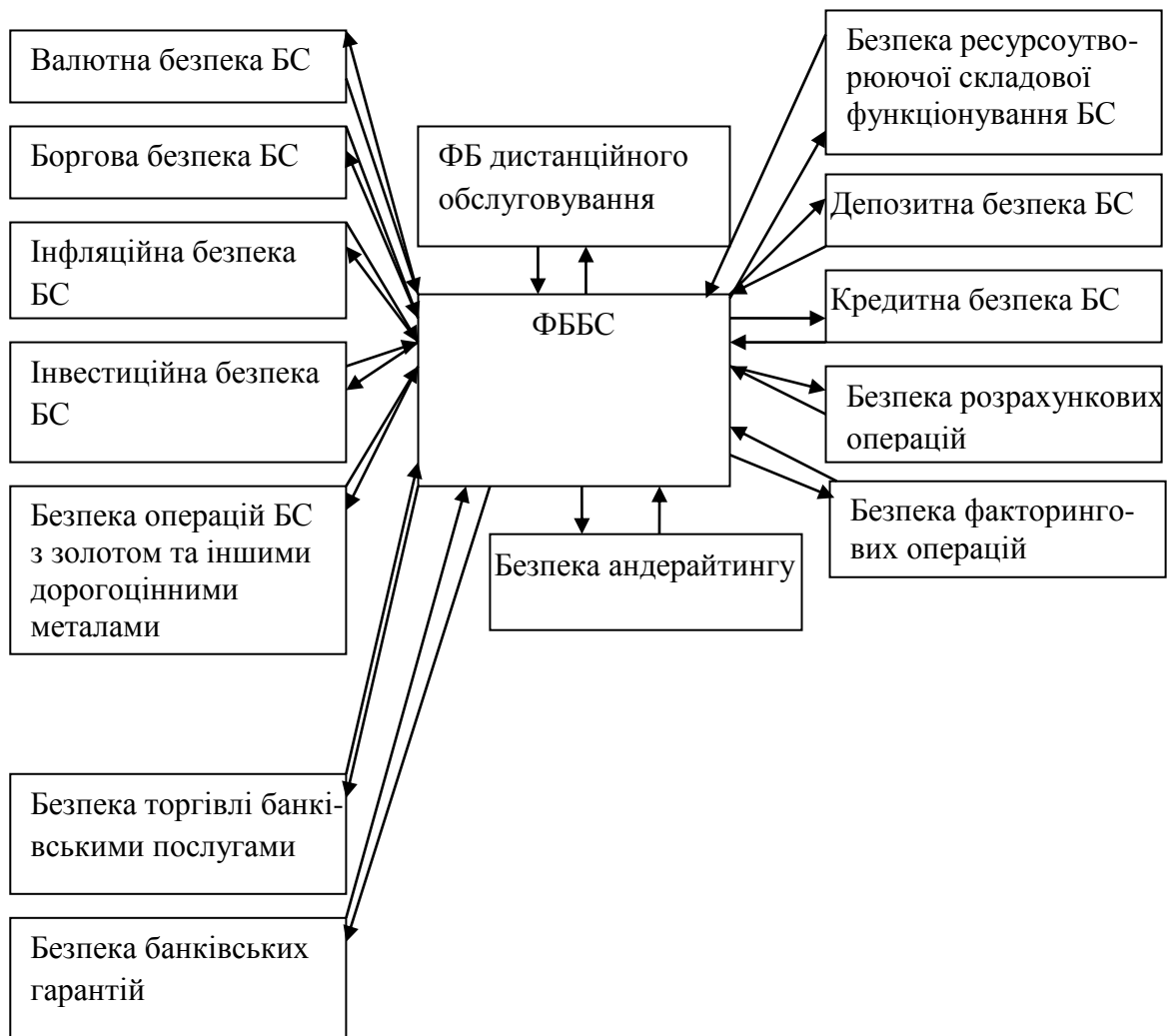

Рис. 1. 3. Різновиди ФББС

Джерело: розробка автора

Для більш ґрунтовного з'ясування сутності й специфіки ФББС необхідне детальне дослідження визначальних факторів та основних загроз ФББС.

1.2. Визначальні фактори та основні загрози фінансовій безпеці банківського сектору

Зміст, структура, напрями і рівень ФББС зумовлюються численними чинниками (рис. 1.4). Ураховуючи значущість чіткого з'ясування чинників, що визначають рівень ФББС, не лише для уточнення її теоретичних засад, а визначення

конкретних напрямів/заходів її забезпечення, дослідженню цього питання слід приділити підвищену увагу, тим більше, що однозначні оцінки такого взаємозв'язку сьогодні в економічній літературі відсутні.

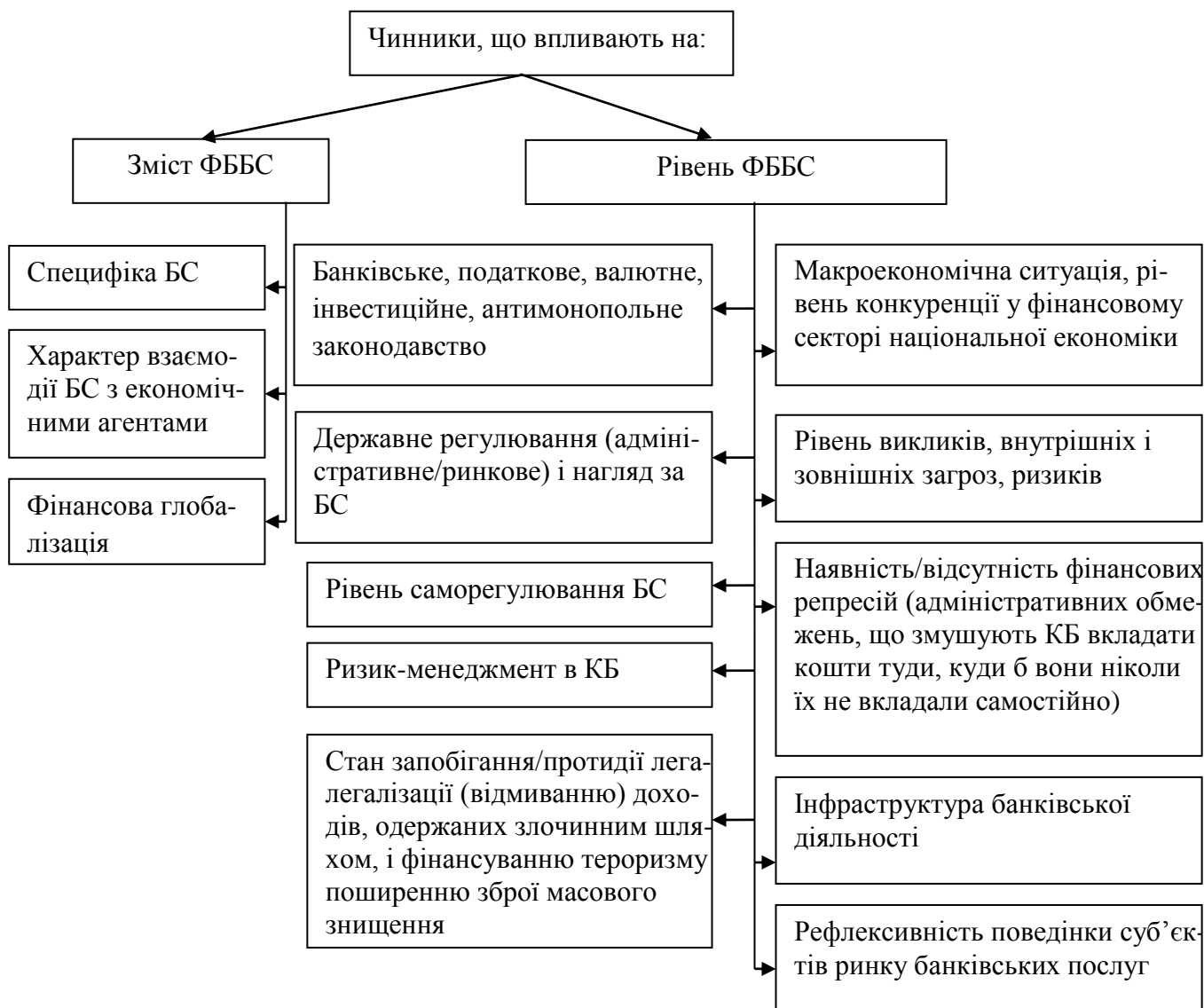

Рис. 1. 4. Чинники, що впливають на ФББС

Джерело: розробка автора

Мова про подібні чинники ведеться з огляду на розгляд БС національної економіки загалом, БС окремого регіону.

Так, скажімо, серед таких чинників дослідниками називаються:

внутрішня і зовнішня політична/економічна стабільність; ступінь залежності БС від внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування й концентрації активів КБ в

різних державах/галузях промисловості; структура власності в БС[38, с.26]; рівень зовнішньої корпоративної заборгованості в ньому[128, с.160-161];

зменшення обсягів міжнародного кредитування, відмова позичальників від платежів, крах платіжних систем; диспропорції в фінансовому стані і розвитку КБ, падіння довіри клієнтів, низький рівень якості і ефективності банківського регулювання і нагляду й розвитку системи страхування вкладів, непрозорість банківської звітності, неефективне стратегічне прогнозування, дефіцит ресурсів, високі відсоткові ставки, низький рівень ризик-менеджменту, нерозвиненість моніторингу, неефективний внутрішній контроль; низький рівень виявлення ранніх ознак кризових ситуацій; значний обсяг готівкового обігу, що обслуговує тіньову економіку; відсутність довгострокових депозитів, недостатній розвиток сучасних банківських технологій[173];

рівень і темпи розвитку соціально-економічного потенціалу регіону, грошово-кредитна політика, державне регулювання, і проблеми в діяльності окремих КБ[8], інвестиційний потенціал регіону[257].

Д. Алексєєва базисним елементом банківської безпеки вважає фінансову стійкість національної банківської системи, оскільки фінансова стійкість банківської системи й її основних елементів (КБ) полягає не лише і не стільки у здатності протистояти ризикам (внутрішнім і зовнішнім), долати несприятливі загальноекономічні умови і підтримувати працездатність, скільки у здатності адаптуватися до мінливих ринкових і кризових умов, використовувати нові обставини, властивості і відносини для розвитку банківської системи[3].

О. Васильчишин виділяє регуляторні, інформаційні, гарантійно-фінансові та оціночні фактори впливу міжнародних фінансових відносин (інвестиційні, грошові, цінові, торговельні, страхові, кредитні, розрахункові та валютні зв'язки) на безпеку національних банківських систем[45, с.190-191].

В. Коваленко, Т. Болгар і О. Сергєєва, розглядаючи чинники, які впливають на рівень ФБ банківської системи, виокремлюють ті, що викликають структурні дисбаланси економіки, і ті, що впливають на рівень ФБ банківської системи[134, с.39].

О. Барановський вважає, що рівень ФББС зумовлений[28, с.146-148]: типом грошово-кредитної політики, рівнем регулювання БС, чинною у країні моделлю кредитування, присутністю іноземного капіталу на ринку банківських послуг країни, моделлю грошової емісії, практикою управління проблемною заборгованістю, системою заробітної плати, внутрішньою і зовнішньою політичною та економічною стабільністю, ступенем залежності від внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування, структурою власності на банківські установи.

Ю. Ніколаєнко до переліку факторів впливу на ФББС додає антропоентропію, що значною мірою зумовлюється рівнем компетенції і мотивації осіб, котрі приймають рішення про вибір форм, методів, важелів регулювання банківської діяльності, в тому числі превентивного/попереджувального характеру. Він зазначає, що при прийнятті управлінських рішень, від яких залежить ФББС, існує ймовірність виникнення помилок, зумовлених так званим «людським фактором», а їх наслідки можуть спричиняти суттєве зниження рівня ФББС[178].

Р. Вовченко серед чинників ФББС убачає: ступінь координації цілей банківського сектору і національної економіки загалом; структурованість його елементів; асиметричність розвитку банківського і реального секторів економіки; кредитну культуру і культуру залучення грошей; особливості устрою фінансової системи і тип господарської системи в країні; доступність банківських послуг; ступінь дезінтермедіації; межі захисту прав позичальників; ступінь комплексності і розвиток доктринальних досліджень з забезпечення ФББС[55, с.7-8].

На наш погляд, поряд з вищезазначеними, чинниками ФББС слід вважати і: наявність/відсутність фінансових репресій (адміністративних обмежень, що змушують КБ вкладати кошти туди, куди б вони ніколи їх не вкладали самостійно); стан запобігання/протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму і поширенню зброї масового знищення; інфраструктуру банківської діяльності.

Крім того, на наш погляд, на забезпечення ФББС значною мірою впливає рефлексивність поведінки суб'єктів ринку банківських послуг, оскільки в грошових

відносинах рефлексивність більшою мірою може впливати на ситуацію на ринку порівняно з іншими економічними відносинами (виробничими, розподільними).

Тому вважаємо за доцільне говорити сьогодні про банківську систему як складну нелінійну систему, що саморозвивається, де людина виступає її особливим компонентом, органічно включеним до неї. З цих позицій банківська система є полісуб'єктною рефлексивно-активною системою, в рамках якої існують різноманітні грошові відносини в країні. Поняття «рефлексивно-активні середовища» введено в науковий обіг В. Є. Лепським[153].

Класична парадигма в економіці не враховує зростання складності фінансового сектору загалом і БС зокрема, специфіки їх рефлексивності: несподіванки проявів, нелінійності процесів і невизначеності наслідків. Сьогодні на зміну класичної парадигми державного управління приходять некласичні і постнекласичні підходи, які застосовуються до складних систем, що вносить в механізм управління необхідну для рефлексивного управління специфіку. Рефлексивне управління в контексті постнекласичного підходу передбачає вплив, насамперед, на поведінку суб'єктів ринку банківських послуг, бачення ним ситуації, процес прийняття ним рішень.

Найважливішим елементом загальної стійкості БС є його рефлексивна стійкість, під якою слід розуміти сукупність його рефлексивних властивостей, що дозволяє йому ефективно виконувати функції фінансового посередництва в умовах активізації зовнішніх і внутрішніх шоків, а під рефлексивністю – зміну фінансової поведінки учасників ринку банківських послуг в той чи інший бік під впливом різних факторів (в тому числі інформаційних), що впливають на рівень довіри учасників ринку.

Сьогодні економічні агенти, їх довіра до монетарного регулятора і його грошово-кредитної політики визначають в кінцевому підсумку характер рефлексивної стійкості БС. Особливо це стосується тих монетарних процесів, на хід яких істотно впливають уявлення учасників про події, що відбуваються. З'являється «замкнене коло»: вже наявна рефлексивність змінює дії учасників ринку банківських послуг; це, в свою чергу, визначає подальшу спрямованість, а також

характер їх подальшої рефлексії. Відповідно цей процес може само посилюватися як в умовах зміцнення національної валюти, так і за нестабільності грошово-кредитного ринку.

Рефлексивна стійкість БС впливає з рефлексивності грошово-кредитного ринку як механізму реалізації грошових відносин, його залежності від очікувань учасників ринку, від зміни їх раціональної/нераціональної поведінки. Ступінь рефлексивної стійкості БС визначається як різноманіттям економічних агентів на ринку, так і «набором» їх очікувань щодо динаміки попиту і пропозиції грошей.

Для моделювання рефлексивних процесів, поряд із вербальним представленням, використовуються також інші види представлення: графічне, у вигляді спеціальних поліномів, операторні, що дозволяють фіксувати, аналізувати і проектувати досить складні рефлексивні процеси в різних сферах соціальної взаємодії. Особливо гостро постають проблеми виявлення особливостей рефлексивних процесів та можливостей впливу на них в умовах конкурентних (конфліктних) взаємодій, при спробах перевести ці конфлікти в керовану конфронтацію та співробітництво.

У зв'язку з цим надзвичайно важливим напрямом підвищення стійкості грошово-кредитної політики в умовах рефлексивності економічної поведінки домашніх господарств є ефективна комунікаційна політика монетарного регулятора.

Відзначимо, що сьогодні одним з елементів ефективної реалізації грошово-кредитної політики є транспарентність діяльності центрального банку, на основі якої економічні агенти формують свою поведінку і очікування. Під транспарентністю (інформаційною прозорістю) будемо розуміти відкритість цілей і завдань діяльності центрального банку, використовуваних методів та інструментів, а також економічної інформації про ситуацію у фінансовій сфері. Вона покликана знижувати ступінь асиметрії інформації в суспільстві, сприяти зниженню негативної рефлексії економічних агентів і зростанню довіри до монетарного регулятора.

Однак в контексті рефлексивної економічної поведінки суб'єктів ринку і, виходячи з постнекласичної управлінської парадигми «суб'єкт – полісуб'єктне середовище», доцільно говорити про трансформацію політики транспарентності в

комунікаційну політику монетарного регулятора. Як видається, комунікаційна політика принципово відрізняється від політики транспарентності (інформаційної політики) центрального банку. Остання передбачає одностороннє донесення інформації до учасників грошової системи, тоді як комунікаційна політика передбачає встановлення двостороннього контакту, як прямого, так і зворотного зв'язку: не лише донесення і роз'яснення інформації, а й обов'язкове отримання відповідної реакції.

Саме комунікаційна політика має розглядатися як невід'ємний компонент грошово-кредитної політики, оскільки вона не тільки надсилає ринку ті чи інші сигнали, але і створює основи для підвищення довіри до здійснюваної політики. В рамках саме комунікаційної політики інформація переходить з категорії «параметр порядку» в категорію «керуючий параметр».

Тут приходить на допомогу мистецтво комунікації, комунікаційна політика, що передбачає розробку адекватних ситуацій інформаційних інструментів, аналіз цільової аудиторії, визначення на цій основі обсягу, якості та глибини наданої інформації. Крім того, важливим є питання адекватного «засвоєння» економічними агентами отриманої інформації, тобто проведення роботи з підвищення фінансової грамотності населення. Зрозуміло, що в результаті недостатнього рівня фінансової грамотності учасників ринку банківських послуг неминуче виникають занепокоєння і негативні очікування, проблеми в реалізації довгострокових фінансових планів, ефективної політики заощаджень, відповідальності за свій фінансовий стан в майбутньому.

Позитивна репутація напрацьовується роками, тоді як «сюрпризи» від центрального банку призводять до практично миттєвої втрати довіри до нього. Водночас для досягнення поставлених центральним банком цілей недостатньо просто їх опублікування у пресі, донесення до громадськості через засоби масової інформації. Принципово важливою є довіра учасників системи до обраних цілей, тобто визнання економічними агентами центрального банку як ефективного регулятора.

Невірно зрозумілі або невиконані центральним банком монетарні цілі слугуватимуть створенню широкого спектра поглядів, думок і оцінок, формуванню очікування учасників ринку і впливу на їх рішення і поведінку в майбутньому.

У зв'язку з цим проведення ефективної комунікаційної політики вимагає безумовності виконання прийнятих цілей грошово-кредитної політики, більшої відповідальності центрального банку щодо їх досягнення, а також адекватності прогнозів динаміки найважливіших монетарних показників (обмінного курсу, інфляції).

У країнах, що розвиваються, і транзитивних країнах через слабкість фінансового ринку розвиток у економічних агентів відповідних знань і навичок інтерпретації економічної інформації вимагає посиленої уваги з боку монетарного регулятора. Для формування позитивної рефлексивності їх поведінки, вкладаючи кошти в підвищення фінансової грамотності, держава розвиває інститут захисту прав споживачів фінансових, в тому числі і банківських послуг. Тому, враховуючи всі аспекти, роль комунікаційної політики центрального банку постійно зростає, оскільки піднімаються питання не тільки грошово-кредитної політики, але й певні соціальні питання.

Таким чином, на ФББС загалом впливають економічні/зовнішньоекономічні, фінансові, політичні, регуляторні, інформаційні й соціальні фактори.

Забезпечення дієвості системи ФБ передбачає з'ясування і систематизацію явищ, подій, дій, настання або здійснення яких прямо чи опосередковано може становити загрозу окремому КБ, а також БС і банківській системі загалом. Значущість класифікації загроз ФБ полягає в тому, що вона дозволяє тверезо оцінити наявну ситуацію, її негативні моменти і тенденції їх розвитку, згрупувати чинники за їхньою негативною і позитивною дією і на цій основі розробити обґрунтовані рекомендації для прийняття конкретних рішень із забезпечення належного рівня безпеки[28, с.335].

Важливе місце у безпекознавстві відводиться визначенню загроз тому чи іншому явищу чи процесу. У цьому зв'язку слід установити сутність загроз ФББС, їх співвідношення з поняттями «виклики» і «небезпеки». Так, І. Сушкова визначає

виклик як якусь сукупність певних обставин, що не обов'язково мають конкретно загрожуючий характер, але передбачають обов'язкове реагування на їх виникнення; початкову стадію формування загрози; певну сукупність явищ і процесів, що в конкретний момент не впливають на рівень забезпечення економічної безпеки, однак за відсутності реакції на їх виникнення забезпечення високого рівня економічної безпеки у наступні періоди є вельми проблематичним. Таким чином, можна стверджувати, що категорія «виклик» є первинною складовою взаємозалежності «небезпека – безпека».

Небезпека має розглядатися як об'єктивно існуюча можливість негативного впливу, результатом якого буде зниження рівня економічної безпеки, а її визначальною характеристикою є її потенційний характер, тобто при настанні загрози небезпека зникає як така. Загроза – найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки в економічній сфері, сукупність негативних умов і чинників, що формують можливість зниження рівня економічної безпеки[241, с.12].

В економічній літературі загроза тлумачиться як:

ситуація чи діяльність, що може спричинити шкоду чи небезпеку; можливість виникнення чогось поганого[292];

найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки чи сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, а також національним цінностям і національному способу життя[231, с.65-67];

безпосередня небезпека завдання шкоди життєво важливим національним інтересам і національній безпеці, що виходить за локальні рамки і зачіпає основні національні цінності: суверенітет, державність, територіальну цілісність[161];

конкретизована і безпосередня форма небезпеки і сукупність внутрішніх і зовнішніх умов і чинників, здатних негативно вплинути на результати будь-якої діяльності[259, с.142-143];

крайній ступінь небезпеки (безпосередня небезпека) [59, с.23].

Ю. Ніколаєнко загрозу ФББС тлумачить як існуючу можливість, що має певний ступінь вірогідності, деструктивний вплив чинників екзогенного або ендогенного середовищ на стабільність БС економіки, яка проявляється у

фінансових втратах[178]. Водночас, у своїй дисертації цей дослідник наголошує і на наявності ризиків ФББС, що, на наш погляд, неправомірно, оскільки належний стан ФБ забезпечує як окремі КБ, так і БС загалом від дії деструктивних чинників.

А. Толстошеєва таким чином визначає зв'язок ризику, небезпеки і загрози (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Розвиток негативного впливу на об'єкт від ризику до загрози

Джерело: [246, с.51]

Особливістю визначення загроз ФББС є те, що сьогоднішня система управління і виміру загроз національній безпеці носить атомістичний характер, тобто загрози, як правило, оцінюються окремо для кожного вузлу/групи вузлів, керуючі впливи також орієнтуються на контроль і підвищення життєздатності окремих сегментів економіки, статей платіжного балансу країни. На даних принципах будуються і стратегія національної безпеки й інші наріжні документи і угоди, спрямовані на забезпечення стабільного розвитку ключових фінансово-економічних систем в національних інтересах. За моніторингу і контролю стану системи враховуються стан і заходи з підвищення ефективності функціонування окремих сегментів і інститутів, а не способи, якими вони пов'язані і, відтак, життєздатність і стійкість системи загалом[126, с.123].

Н. Каурова наголошує, що без зміни підходів до організації і ведення банківського бізнесу, ролі і місця КБ й інших кредитних інститутів, і нарешті, самої суті позикового відсотка (не лише його розмірів, але функціональних й інших умов застосування), структурні дисфункціональності національної економіки лише посилюватимуться, несучи в собі загрози фінансовій/економічній безпеці країни. Використання кредитної моделі під позиковий відсоток, з одного боку, дійсно

стимулює позитивні процеси в економіці, насамперед, зростання економічної активності, але з другого – формує системні загрози в майбутньому (неминучої системної кризи неплатежів, знецінення заощаджень)[126, с.166].

Дослідниця наголошує, що за відсутності обґрунтованого стратегічного бачення державою здійснюються масштабні вливання державних коштів в економіку, насамперед, у БС, унаслідок чого держава бере на себе невластиву її функцію бізнес-партнера і ризики даного сектору, не маючи дієвих механізмів управління ними і заохочуючи КБ до ще ризикованішої політики.

Оцінюючи динаміку сальдо операцій з надання/абсорбування ліквідності, можна говорити про збільшення обсягів грошових коштів, що «вливаються» в КБ. Зниження залишків коштів на розрахункових/депозитних рахунках за одночасного зростання позикової заборгованості свідчить про реалізацію кредитної моделі стимулювання економіки, що довела свою підвищену ризикованість і має ряд системних протиріч.

Однак зростання кредитного портфеля БС обумовлено інтересами виключно окремих фінансово-кредитних інститутів. Подібна односпрямована несистемна політика даних інститутів за зниження якості позикової заборгованості спричинить не лише концентрацію ризиків всередині БС, яка певною мірою може бути компенсована ще більшим дорожчанням позикових коштів для підприємств і населення, але й посилить загрозу розвитку системних ризиків за рахунок їх передачі в реальний сектор економіки[126, с.157, 159].

О. Барановський загрозами ФБ у банківській сфері вважає[28, с.188-189]:

економічну рецесію;

несталість грошово-кредитної, податкової та бюджетної політики;

зростання готівки в сукупному обсязі грошового обігу;

недостатній ступінь кредитно-депозитної мультиплікації (трансформації заощаджень в інвестиції);

якісну неоднорідність і поляризацію БС національної економіки;

недостатній рівень капіталізації багатьох КБ;

дисфункціональність (зростаючий дефіцит довгострокових фінансових ресурсів і низька частка банківських кредитів у структурі джерел фінансування капіталовкладень суб'єктів господарювання) БС національної економіки;

запровадження прогресивної системи заробітної плати, що орієнтована на короткостроковий результат і заохочує ризиковані дії;

пасивну відсоткову і резервну політику центробанку;

високий рівень бюрократизації стандартних процедур;

сплановане і швидке вилучення великого обсягу коштів з КБ;

блокування активів вітчизняних КБ в інших державах;

втрату довіри до банків;

сплановане доведення до банкрутства підконтрольної банківської установи;

низьку фінансову грамотність населення.

За І. Крупкою, ФББС загрожують недостатня адаптація БС до постійних змін умов ринку; загальна неплатоспроможність суб'єктів господарювання; зростання злочинності; споживчий менталітет громадян; недостатнє правове регулювання банківської діяльності або професійного рівня частини керівного складу і працівників КБ, нестабільність фінансового стану КБ[144, с.170-171].

Серед загроз ФББС виокремлюють і: низьку якість капіталів КБ; їх ризикову кредитну політику; недосконалу систему страхування депозитів; недостатню ліквідність банківських активів; низький рівень кредитоспроможності підприємств реального сектору економіки; невідповідність діяльності КБ міжнародним стандартам[274, с.174]; різке скорочення платоспроможного попиту відносно пропозиції товарів, робіт і послуг[103, с.64].

Р. Вовченко вбачає такі важливі загрози ФББС саме фінансового характеру, як, насамперед, загрози його фінансовому стану, фінансовій стійкості і фінансовій стабільності: ресурсна залежність, недокапіталізованість, наявні і потенційно можливі деформації в формуванні активів і пасивів банків, недостатня платоспроможність, ліквідність і рентабельність, а також надмірну орієнтацію регулятора ринку банківських послуг на нереальні вимоги МФО; невідпрацьовану систему рефінансування центробанком КБ; недосконалу організацію контролю КБ

ризиків і дохідності кредитних і інвестиційних портфелів; надлишкову ліквідність; загрози з боку сегменту небанківських фінансових установ[55, с.53,55].

На наш погляд, сьогоденні загрози ФББС, поряд з вищезазначеними, полягають також у:

низькій потужності ринку банківських послуг (величина ресурсів/капіталу, сконцентрованих у БС національної економіки, до ВВП);

неефективності трансформації акумульованих БС ресурсів в інвестиції (частка кредитних ресурсів в інвестиціях);

недостатній захищеності БС від спекулятивного іноземного капіталу;

значному обсязі тінізації економічних відносин на ринку банківських послуг;

асиметрії фінансового розвитку;

недооцінці наслідків необґрунтованого регулювання функціонування БС;

неналежному контролю за рухом фінансових потоків у БС.

В економічній літературі можна зустріти різні підходи до класифікації загроз ФББС. Так, Р. Вовченко в цьому плані послуговується такими новими класифікаційними ознаками, як специфіка функціонування БС, ступінь впливу, ступінь виявлення, очікуваність, що дозволяє більш обґрунтовано підійти до реалізації заходів з її забезпечення[55, с.6]. Натомість Ю. Ніколаєнко пропонує такі нові класифікаційні ознаки, як джерела і вірогідність виникнення, суб'єкти і об'єкти загрози, можливість прогнозування, види фінансової діяльності, тривалість, масштаби прояву, обсяги і форми збитків, можливість управління, сфера виникнення, рівень суб'єктивізму, кількість об'єктів впливу, рівень загальноекономічного впливу, системність, форма прояву, що створює передумови для своєчасного виявлення та запобігання появам загроз, а за їх генерації – аналізу впливу на стабільність функціонування в процесі забезпечення ФББС[178].

На наш погляд, дуже слушними в цьому плані є такі виокремлені дослідниками класифікаційні ознаки, як специфіка функціонування БС і ступінь впливу загроз, види фінансової діяльності, масштаби і форма прояву. Проте, на наш погляд, для досягнення комплексності дослідження і вжиття дієвих заходів з попередження і мінімізації негативних наслідків загрози ФББС мають

класифікуватись і за такими ознаками, як характер, джерело, імовірність реалізації, рівень поширеності, усвідомленість.

Відтак, класифікація загроз ФББС має виглядати таким чином (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація загроз ФББС

Класифікаційні ознаки	Різновиди загроз
Форма прояву	зовнішні, внутрішні
Зумовленість	зумовлені негативними процесами, пов'язаними з трансформацією економічної, політичної і соціальної сфер; викликані інституційними проблемами і несприятливою ринковою кон'юктурою; пов'язані з порушеннями банківської дисципліни, етики і порядку ведення банківської діяльності; зумовлені криміналізацією економіки загалом і БС зокрема
Час впливу	постійні, тимчасові
Специфіка функціонування БС	базові, випадкові, конкурентні, дезінтермедіаційні
Ступінь впливу	що спричинили зміни у функціонуванні БС, що не спричинили такі зміни
Ступінь виявлення	виявлені, латентні
Очікуваність	прогнозовані, неочікувані
Віддаленість у часі	безпосередні, близькі, віддалені
Особливість прояву	загальні, специфічні (одиночні)
Ступінь небезпеки	особливо небезпечні, небезпечні, підвищені, близькі до межі, надлишкові
Тривалість прояву	довгострокові, середньострокові, короткострокові; поточні; тимчасові, постійні
Стадія	виникаючі, затухаючі; ті, що розвиваються; ті, що загострюються
Значущість	найбільш суттєві, суттєві, малосуттєві, несуттєві
Спрямування	прямі, непрямі
Характер	майнові, немайнові, загрози порядку функціонування, операційній/позаопераційній діяльності
Джерело	загрози від конкурентів, держави, регулятора, клієнтів/контрагентів, кримінальних структур, шахраїв; власників, топ-менеджменту і персоналу банківських установ
Імовірність реалізації	високоїмовірні, низькоїмовірні; реалізовані; ті, що реалізуються; потенційні
Рівень поширеності	поширені, локальні
Усвідомленість	усвідомлені, неусвідомлені

Джерело: складено автором за [55, с.56; 50, с.98; 246, с.53-54] і власними напрацюваннями

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка умов та чинників формування системи забезпечення фінансової безпеки у банківському секторі України

ФБ держави безпосередньо залежить від функціонування БС України, яке останніми роками здійснювалося в складному операційному середовищі, що зумовлено впливом глибокої політичної та економічної криз, анексією Автономної Республіки Крим та військовими діями на Сході країни, а також інших різнопланових мікро-, мезо-, макро- і мегаекономічних чинників.

За Концепцією забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, схваленою розпорядженням КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р[136], до явищ і чинників, що можуть спричинити зовнішні загрози національній безпеці у фінансовій сфері (в т.ч. і БС), належать: обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків; значна залежність від експортно-імпортової діяльності; погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема, рахунка поточних операцій; значна залежність від зовнішніх кредиторів; вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави.

Явищами й чинниками, що можуть спричинити внутрішні загрози національній безпеці у фінансовій сфері (в т.ч. у БС), названі: нестабільність та недосконалість правового регулювання у фінансовій сфері; нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання і погіршення інвестиційного клімату, що зумовлює ухилення від сплати податків та відплив капіталу за кордон; тінізація економіки; недостатній рівень золотовалютних резервів; значний рівень доларизації економіки; істотні коливання обмінного курсу національної валюти, не зумовлені дією макроекономічних чинників; слабкий розвиток фондового ринку, зокрема, в частині застосування механізмів обліку та

переходу прав власності на ЦП, а також забезпечення захисту прав інвесторів на цьому ринку; недостатній рівень капіталізації фінансової системи взагалі та БС зокрема.

Попри плин часу, на наш погляд, зазначені зовнішні і внутрішні загрози ФББС України залишаються актуальними.

Періодизацію умов і чинників, що склалися останніми роками та істотно впливали на забезпечення ФББС в Україні, слід, на нашу думку, умовно розділити на 2 етапи:

1) 2014-початок 2017 рр. – банківська криза, яка «доповнила» наявну економічну кризу, причиною якої стало, перш за все, зволікання з проведенням необхідних економічних та політичних реформ упродовж усіх років незалежності України. Системна банківська криза, що розпочалась у 2014 р., стала результатом багаторічних структурних та інституційних диспропорцій економіки України, які є постійним джерелом ризиків фінансових і валютних криз; проблеми БС, що існували понад десять років, та їх різке загострення під впливом форс-мажорних зовнішньополітичних чинників, спричинили трикратну девальвацію гривні і перетворення банківської кризи у системну;

2) кінець 2017 р. – дотепер – поступове відновлення прибутковості та фінансової стабільності БС України.

Банківська криза 2014-2016 рр. розпочалася із значного відпливу депозитів населення, відсутності зрозумілих, прозорих та системних дій в сфері валютної політики, які підірвали довіру до НБУ та всієї банківської системи України та призвели до зміни депозитної політики та структури пасивів БС України, девальвації гривні, зменшення кредитного портфеля юридичних осіб, уповільнення процесів кредитування національної економіки. Значний відплив депозитних вкладів населення був обумовлений, насамперед, втратою довіри суспільства до дій Уряду загалом та до банківської системи зокрема, падінням рівня доходів фізичних осіб та різким знеціненням гривні. Відтак, істотно знизилась безпека ресурсоутворюючої складової функціонування БС, його депозитна, кредитна, боргова, валютна безпеки.

Проблеми у сфері залучення та утримання вкладів населення закономірно призводили до дефіциту ліквідності на ринку, спонукали КБ до пошуку додаткових ресурсів, змушували підвищувати депозитні ставки до 25-30% річних та звертатись за допомогою до НБУ за кредитами рефінансування. При цьому вимушене активне накачування БС кредитами рефінансування стало одним із негативних чинників курсової та цінової нестабільності у 2014-2016 рр.[264, с.128].

Ключовою проблемою вітчизняного БС упродовж 2014 – початку 2017 рр., було скорочення кредитування реального сектору економіки, погіршення якості кредитного портфеля, кредитування пов'язаних з акціонерами КБ осіб, що масштабно підривало кредитну і боргову безпеку БС.

Спостерігалася вимушена кредитна рестрикція, оскільки, стикнувшись із впливом депозитів, КБ були змушені припиняти кредитування реального сектору економіки, збільшувати кредитні ставки та вимагати від позичальників дострокового погашення вже наданих позик, що вкрай негативно впливало на динаміку виробництва та стабільність кредитного ринку. На негативну динаміку реального сектору економіки впродовж 2014-2015 рр. вплинуло багато взаємопов'язаних чинників, проте вимушена кредитна рестрикція, безумовно, була одним із ключових[264, с.128].

У зазначений період спостерігалась незадовільна якість кредитного портфеля КБ, що характеризується високою часткою простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих КБ резидентам України, оптимальне значення якого за вимогами дотримання ФБ держави має становити 2% (задовільне – 3%, незадовільне – 4%, небезпечне – 5%, критичне – 7%)[170]. Цей показник перевищив критичну позначку ще на початок 2014 р., а на 01.01.2017 – зріс до 24,2%.

Ризик для фінансової стійкості БС від зростання частки непрацюючих кредитів проявляється у тому, що: по-перше, позичальники припиняють обслуговування кредитів, унаслідок чого КБ недоотримають нараховані відсотки; по-друге, КБ зобов'язані формувати страхові резерви під непрацюючі кредити за

рахунок збільшення витрат. Це зумовлювало збитковість БС останніми роками[14, с.66], а відтак підривало безпеку його доходів і витрат.

Враховуючи стрімку девальвацію національної валюти у 2014-2015 рр., НБУ був змушений з 2015 р. змінити підхід до диференціації обов'язкового резервування. Відповідно до постанови Правління НБУ від 25.12.2014 № 862[207], з 2015р. НЗ (норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (не менше 9%)) та НЗ-1 (норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (не менше 10 %)) не розраховуються. Також з липня 2015 р., відповідно до постанови Правління НБУ від 12.05.2015 № 312[208], не розраховується Н9 (норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительства, наданих одному інсайдеру (не більше 5%)), та Н10 (норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительства, наданих інсайдерам (не більше 30%)).

Значною мірою негативно на ФББС впливав низький рівень міжнародних резервів та їх негативна динаміка. Історичний максимум міжнародних резервів України на рівні \$38,3 млрд. був зафіксований у квітні 2011 р., після чого їх обсяг поступово знижувався, досягнувши станом на 01.01.2014 позначки \$20,4 млрд. Їх втрата була закономірним наслідком політики штучної підтримки валютного курсу в несприятливих зовнішньо- та внутрішньополітичних умовах, коли після вимушеної девальвації курсу гривні в умовах валютно-фінансової кризи, з кінця 2008 р. НБУ штучно підтримував курс на рівні близько 8 грн./дол. США для забезпечення прогнозованості та відносної стабільності на депозитному, кредитному та міжбанківському ринках. Однак це не формувало сприятливі умови для зміцнення національної валюти, що стимулювало ввезення в країну дешевого імпорту, суттєво обмежувало експортний потенціал національної економіки, що, в свою чергу, не сприяло розвитку вітчизняного виробництва[264, с.126-127]. Це, безумовно, негативно позначалося на валютній безпеці вітчизняного БС.

На зниження рівня ФББС України загалом суттєво впливав низький рівень довіри до КБ (-73 % на кінець 2017 р.) та НБУ(-67 %)[14, с.327].

Для підвищення рівня капіталізації БС відбулося збільшення статутних капіталів згідно з планами рекапіталізації, затвердженими НБУ. Відповідно до чинного законодавства, мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації нової банківської установи не міг бути меншим за 500 млн. грн., а прийнятою постановою Правління НБУ № 242 від 07.04.2016р.[211], були внесені зміни до графіків для вже працюючих КБ у межах встановленого строку. З метою спрощення процедури докапіталізації банків іноземними інвесторами були затверджені постанова Правління НБУ № 657 від 01.10.2015[209], яка передбачила можливість дострокового виконання зобов'язань за договорами позики в іноземній валюті та повернення іноземному інвестору коштів на його рахунок, якщо вони будуть використані для капіталізації КБ та постанова Правління НБУ від 1.10. 2015 № 658[210], яка дозволила уповноваженим банкам здійснювати на міжбанківському ринку купівлю валюти, що надходить від іноземних інвесторів для збільшення капіталу цих банків, що сприяли якнайшвидшій докапіталізації банків та зменшенню валютних ризиків БС[190]. Такі кроки були спрямовані на підвищення рівня безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування вітчизняного БС.

Водночас, у зв'язку з продовженням російської агресії на Сході України загострилася проблема негативного впливу на ФББС загалом і безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС зокрема діяльності дочірніх банків з російським державним капіталом. Якщо на 01.01.2014 їх частка становила – 9,6 %, то на 01.01.2016 (через банкрутства банків з українським капіталом відбулася активна докапіталізація російських «дочок» з боку російських материнських структур) вона зросла до 26,2 % та 33,9 % на 01.07.2016.

Рішенням РНБОУ в березні 2017 р. з метою нівелювання негативного впливу іноземного капіталу на ФББС України було введено санкції проти українських банків із російським державним капіталом[215; 223] (ПАТ «Сбербанк», ПАТ «ВТБ», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ «БМ Банк», ПАТ «ВіЕс Банк»), які передбачали заборону здійснювати будь-які фінансові операції на користь пов'язаних із ними осіб, зокрема, материнських структур (у т. ч. було введено заборону на пряме та опосередковане здійснення будь-яких активних операцій (надання міжбанківських

кредитів, депозитів, субординованих боргів, придбання ЦП, розміщення коштів на коррахунках; виплату дивідендів, процентів, повернення міжбанківських кредитів/депозитів, коштів із коррахунків, субординованого боргу; розподіл прибутку; розподіл капіталу)[14, с.89]. Ці заходи позитивно вплинули на підвищення ФББС зокрема і ФБ держави загалом.

Отже, загалом в аналізованому періоді під тиском макроекономічних та політичних шоків, за військового конфлікту, наявні проблеми у БС вилились у системну банківську кризу, яка спровокувала величезні економічні втрати України (за оцінками вітчизняних експертів, у розмірі 38% ВВП). Аналогічну оцінку втрат від банківської кризи 2014-2016 рр. у розмірі 40% ВВП відзначено і в дослідженні Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Лізингова галузь в Україні: тенденції та рекомендації для зростання»[157].

Поряд із втратами національної економіки загалом, значні втрати понесли вкладники, приватні підприємці та юридичні особи, що не підпадали під гарантії ФГВФО України. Тільки за 2014-2016 рр. (станом на середину 2016 р.) загальні втрати клієнтів неплатоспроможних банків становили 111 млрд. грн., у т.ч. 59 млрд. грн. – вклади населення, що не покривалися ФГВФО («великі» вклади понад 200 тис. грн.), 52 млрд. грн. – кошти суб'єктів господарювання[249]. Унаслідок ліквідації банків ФГВФО виплатив 88,3 млрд. грн. 2 млн. вкладників[121]. При цьому, ФГВФО має повернути Міністерству фінансів України та НБУ до 2032 р. за кредитами і відсотками за ними 158 млрд. грн. Така ситуація, безумовно, впродовж тривалого часу дестимулюватиме належне підвищення рівня безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС, а також його депозитної, боргової та валютної безпек.

Серед найболючіших утрат БС, яких не вдалося уникнути протягом останніх років, більш ніж дворазове (з 19,3 тис. на 01.01.2014 до 9,5 тис. на 01.01.2018 та 9,1 тис. на 01.07.2018) скорочення працюючих відділень КБ в Україні. При цьому лише за 2017 р. кількість банківських відділень зменшилась на 827 одиниць. Відділення скорочувались унаслідок втрати Україною частини території, виходу з ринку проблемних банків та внаслідок дотримання цілком стабільними банками власної

політики «жорсткої економії». Загалом це суттєво знизило рівень міжбанківської конкуренції, особливо в невеликих містах та сільській місцевості, а за показником щільності БС (кількість відділень на 100 тис. мешканців) відкинуло Україну до другої сотні країн, що досліджувалися Світовим банком у 2016 р.[14, с.65]. Це, звичайно, не могло негативно не позначитись на безпеці доходів і витрат вітчизняного БС.

Збалансований соціально-економічний розвиток держави значною мірою залежить від формування та реалізації ефективної грошово-кредитної політики, значущість якої в системі забезпечення ФББС в сучасних умовах постійно підвищується. Забезпечення стабільності національної грошової одиниці, керованості інфляції, зниження облікової ставки, якісне виконання функцій контролю за БС та підтримання фінансової стабільності дозволяють сформувати підґрунтя економічного зростання, позаяк сприятимуть активізації фінансово-господарської діяльності в реальному секторі економіки та відновленню довіри до фінансового сектору[236].

Висока частка державних КБ в основних показниках функціонування БС України та найбільш високе співвідношення в них проблемних кредитів до їх загального обсягу, зумовлювали розробку дієвих заходів з убезпечення від зростання таких кредитів із ефективним застосуванням інструментів повернення заборгованості, включаючи її реструктуризацію/індивідуальне врегулювання/примусове стягнення/реалізацію заставного майна/продаж позичальниками нецільових активів, та прийняття стратегії розвитку державних КБ України.

11 лютого 2016 р. урядом були схвалені «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору»[110], більшість з яких вдалося реалізувати.

Утім, націоналізація ПАТ «Приватбанк» в грудні 2016 р., що істотним чином погіршило ситуацію у вищезазначеній сфері функціонування вітчизняного БС, спричинила необхідність коригування згаданих засад. Відтак, 21 лютого 2018 р. уряд прийняв оновлену редакцію зазначених засад, головними завданнями яких стали[188]: значне зниження присутності держави у БС через повний, або частковий продаж банків державного сектору, зростання конкуренції на банківському ринку,

підтримка фінансової стабільності, відновлення кредитування реального сектору економіки, підвищення доступності банківських послуг.

Скориговані засади, зокрема, передбачали[270]: прийняття та реалізацію стратегій окремих державних КБ з метою відновлення їх діяльності як стабільних, прибуткових установ, що функціонують на ринкових, конкурентних засадах; визначення та впровадження заходів для зменшення обсягу проблемних кредитів з метою відновлення кредитування економіки й підготовки державних банків до приватизації та планів виходу держави із капіталу банків з метою підвищення їх ринкової вартості; здійснення управління активами Незалежним комітетом при Раді фінансової стабільності, на якій покладатиметься аналіз динаміки NPL у державних КБ банках та надання відповідних рекомендацій (списання, вимога додаткових застав, реструктуризація). Ефективна реалізація такого комплексу заходів має позитивно позначитися на підвищенні рівня ФББС.

Другий етап у періодизації умов і чинників, що склалися останніми роками та істотно впливали/впливають на формування ФББС в Україні (кінець 2017 р. – дотепер) характеризується поступовим відновленням прибутковості та фінансової стабільності БС України.

Упродовж 2017 р. практично зупинився «банкопад», пік якого припав на попередні роки. Були виведені з ринку або самостійно припинили роботу 14 КБ, які були визнані неплатоспроможними або не виконали вимоги НБУ зі збільшення мінімальної суми статутного та регулятивного капіталів. Це призвело до підвищення надійності БС загалом. Якщо за результатами 2016 р. прибутковими були 62 банки з 93 платоспроможних (67% установ), показники яких були опубліковані НБУ, то за результатами 2017 р. частка прибуткових банків зросла до 76 % (64 з 84), тим самим підвищивши рівень безпеки доходів і витрат БС.

Власний капітал БС (як «подушка безпеки» КБ та їхніх клієнтів) за 2017 р. зріс на 40 млрд. грн. до позначки 164 млрд. грн. (за 2016 р. відповідне зростання становило лише 20 млрд. грн.). Регулятивний капітал БС за 2017 р. також зріс на 6 млрд. грн. після суттєвого скорочення у 2016 р. Упродовж першого півріччя 2018 р. регулятивний капітал БС також збільшився майже на 5 млрд. грн. до позначки 120,4

млрд. грн. станом на 01.07.2018, а вже на початку вересня його обсяг становив 123,8 млрд. грн.

Процес рекапіталізації БС у 2017 р. торкнувся, насамперед, державних КБ. Зокрема, статутний фонд націоналізованого ПАТ «Приватбанк» упродовж 2017 р. був збільшений на 155,4 млрд. грн., АТ «Ощадбанк» – на 8,9 млрд. грн., АТ «Укрексімбанк» – на 7,7 млрд. грн. Рекапіталізація державних банків, з одного боку, забезпечила їхню фінансову стійкість та ліквідність (націоналізація та подальша рекапіталізація ПАТ «Приватбанк» фактично врятувала його від банкрутства, що забезпечило, з урахуванням його масштабів та кількості клієнтів, стабільність БС країни). Проте, значною мірою, вимушена рекапіталізація державних КБ зумовила суттєве зростання частки державного сектору на банківському ринку України, що в середньостроковій перспективі актуалізує питання продажу певної частки держави в БС вітчизняним або іноземним інвесторам[14, с.202-203].

Зазначений період розпочався з позитивної динаміки депозитних вкладів домогосподарств, тільки на кінець 2018 р. загальна сума гривневих вкладів населення – 268,3 млрд. грн. перевищила значення даного показника 2013 р. (252,3 млрд. грн.)[70]. Проте рівень валютних вкладів населення за 2018 р. досягнув лише 38,7% рівня валютних вкладень, що був на початку 2014 р. (\$23 млрд.). Протягом 2018 р. банки інтенсивно залучали кошти населення та бізнесу: темпи зростання становили 14,8% та 6,8% відповідно. Однак 3/4 нових депозитів були строком до шести місяців, що свідчить про їх короткостроковість. За останній квартал 2018 р. гривневі депозити населення зросли на 3,9% за рахунок покращення курсових та інфляційних очікувань, які найбільше залучили приватні та іноземні банки: зростання за IV квартал, становило 7,8% та 6,7% за рік.

Відповідно відбулося зростання обсягу кредитування суб'єктів господарської діяльності в національній валюті[141] з 847,1 млрд. грн. на 01.01.2017 до 870,3 млрд. грн. на 01.01.2018 та до 939,0 млрд. грн. на 01.12.2018. Значно зросли надані кредити за останній квартал 2018 р. – на 2%, на 8,1% за 2018 рік. Зокрема, найвищі темпи зростання видачі кредитів були у державному АТ КБ «Приватбанк» (69,9% р/р) та у приватних КБ (17,6% р/р). Також зріс обсяг валютних кредитів на 6% за

IV квартал 2018 р. та на 2,6% за 2018 р., де основними позичальниками були національні підприємства з виробництва альтернативної енергії, оптової торгівлі та аграрні компанії-експортери. Однак, це зростання обсягів наданих кредитів (за високих інфляції та курсу іноземної валюти), суттєво не вплинуло на відновлення економіки.

У цей період почалося й поступове відновлення кредитування населення, частка кредитів, наданих фізичним особам (після падіння за 2014 р. до 14,6%), мала постійну позитивну динаміку (від 1,6% на 01.01.2016 до 17,8% на кінець 2018 р. та до 18,3% на 01.04.2019). Особливо активно КБ почали кредитувати населення в IV кварталі 2018 р. (кредити фізичним особам у національній валюті зросли на 6,7%) та загалом за 2018 р. (на 34%), в основному це зростання стосувався його споживчого кредитування. Найвищі темпи зростання зафіксовано у приватних (+54,2% р/р) та державних КБ (+49,0% р/р).

Аналізуючи кредитний портфель КБ України за цей період (частка кредитів у активах з 79,9% на 01.01.2014 (після падіння) досягла рівня 86,7% на кінець 2018 р., а на 01.04.2019 становила 81,9%), очевидно, що обсяг кредитів, залучених в економіку України за 2018 р. та I квартал 2019 р., демонстрував незначну позитивну динаміку порівняно з найбільш важкими для національної економіки 2014-2016 рр., але не достатню для забезпечення її сталого економічного зростання. Отже, в 2018 р. почалися позитивні зрушення у відновленні кредитування економіки, проте, зростання промислового виробництва було незначним.

Водночас у другій половині 2018 р. на розвиток національної економіки негативно вплинули такі чинники[120]:

сповільнення зростання світових економіки та торгівлі за рахунок поширення протекціоністських заходів та геополітичної нестабільності, що призвело до зниження цін на товари українського експорту (сталь, металопрокат, зернові та олійні культури, соняшникову олію); підвищення базової процентної ставки окремими центробанками та ФРС, з метою стримування інфляційного та девальваційного тиску (у грудні на 25 б. п. до 2,25% - 2,5%), що негативно вплинуло на вартість майбутніх зовнішніх запозичень;

у III кв. 2018 р. сповільнилось зростання номінальних доходів населення до 18%, тоді як у II кв. воно становило 40,5%, з огляду на зменшення кількості домогосподарств, що отримували субсидії на оплату послуг ЖКГ, та уповільнення темпів зростання зарплати, що не сприяло зростанню депозитних вкладів населення та розвитку малого та середнього бізнесу.

Позитивна динаміка зростання кредитування населення та бізнесу у 2018 р. та вжиті заходи зі зменшення непрацюючих кредитів (NPL) за 2018 р., дозволили зменшити їх частку до 52,8% станом на 01.01.2019. Найвищі темпи скорочення частки NPL останніми роками спостерігалось у 5 КБ з іноземним капіталом, де NPL дорівнювали 13,9%. Однак у вітчизняних державних КБ та у КБ з російським капіталом майже не було скорочення їх обсягу, а на них загалом припадало 83% загального обсягу NPL.

Таке зростання частки NPL у кредитному портфелі БС стало найбільш негативним показником його розвитку за досліджуваний період, оскільки без її скорочення неможливо розпочати відновлення кредитування національної економіки. Найбільш критичною ситуацією є висока частка цих кредитів у державних КБ, де на 01.01.2018 вона становила 71,12% (в т. ч. ПАТ КБ «Приватбанк» - 87,64%), на 01.01.2019 відбулося незначне зниження до 71,06% (в т. ч. ПАТ КБ «Приватбанк» - 84,64%)[52]. Отже, кредитна безпека вітчизняного БС не досягла бажаного рівня.

За цей період спостерігалася зростання обсягу регулятивного і статутного капіталів. В умовах стабілізації БС України постановою Правління НБУ від 21.12.2017 р. №136 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України»[217] були пом'якшені вимоги до розміру статутного капіталу. Зокрема, мінімальний розмір статутного капіталу має становити: 300 млн. грн. – з 11.07.2018; 400 млн. грн. – з 11.07.2019; 450 млн. грн. – з 11.01.2020; 500 млн. грн. – з 11.07.2024 року.

Із зростанням розміру статутного капіталу КБ збільшувалися їх вкладення в ЦП та довгострокові активи – із 138,3 млрд. грн. на 01.01.2014 до 422,9 млрд. грн. на 01.12.2018 (зросли втричі), що відбулося в основному за рахунок вкладень в ОВДП.

Однак, такі дії стали чинником посилення дефіциту кредитних ресурсів для позичальників реального сектору економіки, тобто відбувався перерозподіл тимчасово вільних коштів КБ з кредитного портфеля у портфель боргових ЦП. При цьому держава пропонувала процентні ставки за ОВДП на рівні 20% річних, що стимулювало банки інвестувати свої вільні ресурси у ці безпечні та прибуткові фінансові інструменти. Водночас, банки розмішували надлишкову ліквідність в ощадних сертифікатах НБУ за аналогічними процентними ставками у 19-20% річних, що унеможливило належне відновлення кредитування національної економіки.

Отже, проведений аналіз показав, що сучасні умови та чинники формування ФББС України слід розглядати з огляду на наявність найбільш глибокої банківської кризи (2014-2016 рр.), зумовленої, насамперед: значним впливом депозитів (унаслідок недовіри до банківської системи загалом, падіння рівня доходів фізичних осіб та різкого знецінення гривні); зменшенням залишків за кредитами та погіршенням якості кредитного портфеля КБ; негативними тенденціями збитковості банків та проблемами з їх капіталізацією. Втрати від банківської кризи 2014-2016 рр. оцінюються у розмірі 38-40% ВВП України.

З кінця 2017 р. розпочалося поступове відновлення фінансової стабільності та прибутковості БС України, зростання позитивної динаміки депозитних вкладів населення, обсягу регулятивного та статутного капіталів, міжнародних резервів. Позитивна динаміка зростання зазначених показників значною мірою сприяла забезпеченню ФББС на тлі посткризового відновлення економіки.

Для зниження доларизації фінансової системи як одного із системних ризиків української економіки у грудні 2019 р. було прийнято два важливих рішення, спрямованих на дедоларизацію банківських балансів. Норма обов'язкових резервів за коштами клієнтів в іноземній валюті буде збільшена до 10%, а за гривневими вкладками знижена до нуля. Також змінено підходи до оцінки кредитного ризику за валютними ОВДП українського уряду. Вони тепер не будуть вважатися безризиковими й оцінюватимуться за загальними правилами. По суті, банки повинні

будуть утримувати капітал під такі інвестиції[115]. Це має підвищити рівень валютної безпеки вітчизняного БС.

Поряд з вищезазначеними мікро-, мезо-, макро- і мегаекономічними чинниками, на рівні ФББС України значною мірою позначався і стан формування забезпечувальних підсистем системи забезпечення ФББС.

Так, значними недоліками дотепер характеризується науковий супровід формування такої системи. Зокрема, питання ФББС все ще залишаються недостатньо вивченими, а дослідження несистемними. Це, насамперед, стосується досліджень питань визначення чинників і загроз, діагностики та оцінки рівня ФББС, а також застосування фінансових методів й інструментарію для подолання кризових явищ з урахуванням особливостей як економіки України загалом, так і БС країни зокрема. Бракує й чітких підходів до формування і функціонування дієвої системи забезпечення ФББС. Відсутнє чітке й однозначне розуміння цілей і завдань, об'єктів і суб'єктів, використовуваних методів, фінансових інструментів, важелів, індикаторів, принципів, концепції і стратегії для захисту національних інтересів загалом і інтересів учасників ринку банківських послуг зокрема; ідентифікації, моніторингу і оцінки викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз такій системі. Логічно незавершеними залишаються й підходи до прогнозування і моделювання можливих дисбалансів, деструктивних подій і кризових явищ, ризиків у БС; контролю ефективності використання фінансових ресурсів; розробки й реалізації превентивних і оперативних заходів з убезпечення БС.

Формування повноцінної системи забезпечення ФББС стримує і відсутність фундаментальних досліджень її правових проблем, що, в свою чергу, спричиняє відсутність науково обґрунтованого підходу до правового регулювання фінансових відносин у цій сфері. Це, безумовно, негативно позначається на формуванні системи забезпечення ФББС в Україні.

Чинне банківське законодавство характеризується численними прогалинами й колізіями, що підриває рівень і загрожує ФББС. Серед них, зокрема, належним чином не унормовані: визначення поняття «ФББС», її різновидів, системи забезпечення ФББС; здійснення ДБО, карткові розрахунки, факторингові операції,

сек'юритизація активів, застосування банківських гарантій, форфейтинг. Крім того, правове забезпечення банківської безпеки в Україні (як і в Азербайджані, Білорусі, Вірменії, Казахстані, Молдові й Узбекистані) представлене нормативними правовими актами, що регулюють відносини в сфері національної безпеки.

Натомість зарубіжна практика свідчить, що: 1) норми, які регламентують обов'язкові фінансові нормативи і резервні вимоги, що забезпечують ліквідність БС, є найважливішим елементом саме фінансово-правових засад банківської безпеки; 2) у кожній державі є план забезпечення безпеки у кризових ситуаціях, нормального і стійкого функціонування держави, підприємств у надзвичайних ситуаціях, де банківська безпека розглядається як базисна складова національної безпеки.

Скажімо, законодавство США передбачає розгорнуту, детальну систему правого забезпечення банківської безпеки, основу якої становить федеральне законодавство, що регламентує: урахування і мінімізацію банківських ризиків, резерви, капітал і розрахунки; дозволяє провести чітке розмежування комерційної і інвестиційної банківської діяльності. Основною тенденцією правового регулювання банківської безпеки в США є законодавче забезпечення фінансової стійкості БС, що здійснюється завдяки регулюванню порядку резервування, банківського нагляду і діяльності банків з протидії відмиванню брудних грошей, на основанні спеціальних законів особливими уповноваженими суб'єктами, найважливіше місце серед яких посідає ФРС США. Питання забезпечення банківської безпеки США первинно регламентувалися державою (оскільки були спрямовані, насамперед, на забезпечення публічних інтересів), а нині інкорпоровані в розгорнуту систему забезпечення національної безпеки країни.

Забезпечення фінансової стійкості КО є пріоритетним напрямом діяльності органів банківського нагляду і європейських країн з забезпечення банківської безпеки, регламентованої Директивами ЄС[3].

Слід урахувати, що банківське кредитування останніми роками відбувалося на фоні подальшого розвитку ринку небанківського кредитування, що напряму залежить від законодавчих реформ в цій сфері. Насамперед, прийняття Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо розширення переліку

кредитних договорів, на які поширюється дія Закону України «Про споживче кредитування», дозволить забезпечити права громадян за отримання послуг мікрокредитування, належним чином перевіряти їх кредитоспроможність, не допускати настання катастрофічних фінансових наслідків для позичальників, котрі порушили строки повернення дрібних кредитів і попадання їх до «боргової ями».

Прийняття нової редакції Закону України «Про кредитні спілки», а також запровадження системи гарантування вкладів і виключення кредитних спілок із сфери застосування Директиви 2013/36/ЄС може сформувати нову парадигму кредитної кооперації в сучасних умовах, а Закону України «Про фінансові компанії» – установити перелік дозволених видів діяльності для таких компаній, особливості ліцензування і нагляду, а також можливості для фондування, підвищити їх соціальну відповідальність на ринку мікрокредитування, створити правову основу їх участі в державних і регіональних програмах підтримки малого і середнього бізнесу[181].

Це відповідним чином сприятиме посиленню для БС України конкуренції на вітчизняному кредитному ринку, висуватиме нові вимоги до підвищення безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС, його депозитної і кредитної безпеки.

Водночас, підвищенню рівня безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС і його кредитної безпеки сприяло затвердження постановою Правління НБУ від 04.05.2018 № 50 з метою забезпечення виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру НБУ та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків» відповідного Положення, що визначає порядок[218]: надання КБ та ФГВФО (стосовно неплатоспроможних або ліквідованих банків) інформації до Кредитного реєстру та видалення інформації з нього; отримання інформації з нього КБ, а також фізичними і юридичними особами; ведення реєстру запитів КБ/заяв фізичних або юридичних осіб до Кредитного реєстру.

Певною мірою підвищенню рівня безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС сприяла й деталізація НБУ на початку 2019 р. вимог до підтвердження джерел коштів, що формують статутний капітал[101]: 1)

задекларований дохід акціонера зменшується на суму всіх суттєвих витрат, здійснених у період отримання доходу; 2) операції, на підставі яких був отриманий дохід та кошти, мають бути економічно обґрунтованими та ринковими; 3) кошти, які направляються в капітал, мають існувати в безготівковій формі безперервно щонайменше упродовж одного року до дати звернення до НБУ. Крім того, НБУ може оцінювати не тільки майновий стан акціонера, а й майновий стан осіб, операції з якими сформували дохід, за рахунок якого збільшується капітал. Таким чином, НБУ всебічно підходить до оцінки акціонера, котрий вносить кошти до статутного капіталу КБ.

Забезпеченню безпеки ресурсотворюючої складової функціонування і валютної безпеки БС сприятиме і уточнення НБУ з урахуванням рекомендацій Базеля III та норм європейського законодавства вимог до виконання нормативу LCR в іноземній валюті для КБ, співвідношення зобов'язань яких в іноземній валюті до усіх зобов'язань становить менше 5%. Ці КБ продовжать розраховувати LCR в іноземній валюті для цілей нагляду, проте, не матимуть зобов'язання забезпечувати дотримання його значення на рівні 100%. Такий підхід зменшить регуляторне навантаження на банки, які не працюють з іноземною валютою[175].

З метою підвищення рівня кредитної безпеки БС для усунення перешкод, що стоять на шляху розвитку корпоративного кредитування, були прийняті такі законодавчі акти та рішення. Схвалено рішення «Про активізацію кредитування в Україні» (рішення Ради НБУ від 13.12.2017 № 59-рд) та визначено «відновлення кредитування» як стратегічну мету НБУ. Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» № 2478-УІІ від 03.07.2018, яким передбачається зменшення фінансового навантаження на одержувачів кредитів, зниження вартості кредитних ресурсів та спрощення доступу до них суб'єктів господарювання; ліквідація схем незаконного виведення майна з-під обтяження; спрощення процесу врегулювання боргу за рахунок вдосконалення позасудових інструментів та врегулювання погашення кредитів у процесі успадкування. Наприкінці 2019 р. набрав чинності Кодекс України з процедур банкрутства, який встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності

боржника-юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи[227].

На підґрунті процесів виведення проблемних КБ з ринку та націоналізації АТ КБ «ПриватБанк» було реалізовано кілька принципових трансформацій банківського регулювання[215]:

змінено підходи до визначення величини банківського капіталу на основі стрес-тестування, завдяки чому було започатковано перший етап з капіталізації БС;

змінено процедуру оцінки кредитних ризиків, що істотно змінило банківську практику в цьому напрямі, а також вплинуло на звуження можливостей для маніпулювання оцінкою якості активів і заниження величини достатності капіталу. Зміна процедури оцінки кредитних ризиків спиралась на поєднання макро- та мікропруденційних підходів, зорієнтованих на посилення фінансової стійкості КБ та врахування в методиці оцінок майбутніх подій, що уможливило якісне оновлення процесів формування резервів і відобразило наявність глибоких диспропорцій в оцінці кредитних ризиків та системній недокапіталізації БС;

трансформовано норматив, який регулює обмеження на операції з пов'язаними особами, що разом із запровадженням нових критеріїв пов'язаності і проведеною роботою з розкриття структури власності та ідентифікації кінцевих бенефіціарів створило радикально нове середовище аналізу та моніторингу інституціональних ризиків опортуністичної поведінки КБ. Запровадження вимог щодо реалізації програм зменшення частки пов'язаного кредитування в розрізі окремих КБ націлює на загальне зниження системних ризиків та підвищення прозорості і конкурентності банківської діяльності, сприяючи інклюзивності в доступі до фінансування;

змінено методику визначення непрацюючих кредитів/непрацюючих активів, що істотно звужив можливості КБ маніпулювати визначенням якості активів і в сукупності з новим підходом до оцінки кредитних ризиків зумовив істотне зміщення якісних показників функціонування БС, завершення формування базового периметра банківського регулювання, націленого на запобігання проявам інституціональних спотворень у банківській практиці, зокрема, ухилення власників

банків від докапіталізації, їхньої спроможності концентрувати ризики через операції з інсайдерами та перекладати їх на вкладників і платників податків;

розпочато перехід на МСФЗ 9, який, попри збільшення витрат КБ на його впровадження та появу розбіжностей у визначенні окремих показників, покликаний запровадити єдиний підхід до фінансової та управлінської звітності в КБ, прийнятий у більшості країн.

Утім, організації забезпечення ФББС в Україні також притаманний ряд недоліків. Так, по-перше, безпека банківської діяльності, в т.ч. і розрахункової, депозитної, кредитної, інвестиційної, а також валютна, інфляційна, боргова безпеки сприймаються як другорядна функція, актуальність якої не завжди висока, значущість безпеки не завжди є зрозумілою банкірам, а тому завдання її забезпечення визначаються, як правило, неконкретно і несвоєчасно. У таких умовах керівники підрозділів безпеки перебирають на себе функції як тактичного, так і стратегічного управління безпекою КБ, часто, не розуміючи економічної суті управлінських рішень, за якими розвивається КБ. Лише в окремих КБ силам безпеки визначено місце і роль у забезпеченні діяльності КБ. Зазвичай КБ прагнуть забезпечувати захист своїх інтересів у кредитних взаємовідносинах, використовуючи ті підходи, які склались у процесі їх функціонування, розуміючи їх в одному випадку як мінімізацію кредитних ризиків, у другому – як протидію загрозам і забезпечення безпеки кредитної діяльності, а в третьому взагалі не розділяючи їх.

Забезпечення безпеки процесу формування кредитних ресурсів сприймається КБ лише як необхідність, запроваджена державою, і здійснюється лише у формі фінансового моніторингу. Більше того, у ситуаціях крайньої потреби в ресурсах, КБ не завжди прогнозують ризики, які може нести їхня політика залучення коштів, особливо у взаємовідносинах з клієнтами. Тобто, цей напрям забезпечення безпеки кредитної діяльності КБ залишається проблемним.

Забезпечення безпеки кредитної діяльності КБ здійснюється за двома основними напрямками: формування кредитних ресурсів – шляхом проведення фінансового моніторингу і виявлення частки коштів, які мають незаконне

походження; вкладання кредитних ресурсів – шляхом правового регулювання захисту інтересів учасників кредитного процесу, інформаційно-аналітичного дослідження позичальників, використання адекватних ситуацій технологій кредитування, застосування економіко-правових заходів забезпечення виконання кредитних зобов'язань[246, с.134].

По-друге, дотримання безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС має супроводжуватися підтвердженням джерел коштів, насамперед, власниками КБ, котрі повинні визначати обсяг документів, який вони вважають достатнім для розкриття джерел коштів, що спрямовуються на капіталізацію КБ. НБУ ж або задовольняється обсягом наданої інформації, або запитує додаткові документи для детальнішого вивчення ситуації. На практиці переважно реалізується сценарій з додатковим запитом. Частково це пов'язано з тим, що акціонери КБ зрідка приділяють належну увагу попередньому опрацюванню цього питання, віддаючи це повністю на відкуп представникам КБ або іншим довіреним особам. Останні ж надто пізно сигналізують акціонерам про наявність проблем з підтвердженням джерел коштів. Як наслідок, капіталізація за рахунок додаткових внесків у кращому випадку суттєво затягується у часі і може тривати більше ніж півроку, у гіршому – банк отримує відмову у погодженні.

Крім того, попри наявність спрощеної процедури капіталізації до 1 серпня 2020 р., за якої НБУ оцінює джерела коштів на початковому етапі капіталізації КБ, а в разі отримання позитивного висновку регулятора, КБ має можливість здійснити всі наступні етапи збільшення статутного капіталу, зокрема, отримання всіх необхідних погоджень від НКЦПФР, в значно коротші строки, вітчизняні КБ користуються нею у менш ніж 20% випадках збільшення статутного капіталу[101].

По-третє, відсутні повноцінне залучення і належна координація дій різних державних органів у сфері забезпечення ФБ вітчизняного БС. Сьогодні в Україні існує необхідність забезпечення ФББС не лише суб'єктами загальної компетенції, а й суб'єктами, які наділені спеціальними функціями у процесі адміністративно-правового забезпечення ФБ в державі та у БС економіки. Так, з-поміж органів державної влади до органів зі спеціальною компетенцією у сфері забезпечення

ФБКБ необхідно віднести Раду національної безпеки й оборони України (РНБОУ), Службу безпеки України (СБУ), Державну службу фінансового моніторингу, НБУ.

Оскільки серед законодавчо визначених повноважень РНБОУ виокремлюються і можливості залучення посадовців та висококваліфікованих осіб, незалежно від місця їх роботи, до здійснення аналітичної роботи з інформацією, яка має значення для рішень у сфері національної безпеки й оборони, ці повноваження повною мірою дають змогу контролювати стан ФБ у банківській системі загалом і системно важливих банків зокрема.

Водночас, факт входження Голови НБУ до складу РНБОУ не забезпечує виявлення потенційних фінансових загроз та процесів протидії негативним чинникам і небезпекам, які суттєво можуть вплинути на рівень ФБКБ[168, с.87-88].

По-четверте, крім вищезазначеного, на ФББС, безумовно, позначалася й політика НБУ стосовно функціонування БС. З одного боку, політика НБУ впродовж останніх років була спрямована на підвищення капіталізації діючих КБ та істотне зменшення кількості неефективних банківських установ, що апріорі мало б суттєво підвищити рівень ФББС. Проте, були випадки виведення КБ з ринку банківських послуг без належної об'єктивної і неупередженої оцінки, обов'язкового врахування ФБ їх клієнтів/контрагентів, що негативно позначилось на ФББС України.

По-п'яте, існування кредитних брокерів, незалежних бюро кредитних історій, факторингових компаній, саморегульованих організацій на вітчизняному ринку банківських послуг спричиняє утворення недержавного сегменту банківської діяльності, в якому на дотримання ФББС держава належним чином не впливає.

Практика функціонування української банківської системи та дослідження методології і методів, які вона використовує для проведення оцінки впливу факторів свого розвитку, засвідчує активне використання економіко-математичного інструментарію оцінки. Проте, справедливо буде зауважити, що суб'єкти фінансового сектору застосовують його без належного економічного обґрунтування. В результаті часто відбуваються неочікувані порушення ФБ не лише окремих суб'єктів, але й усієї банківської системи[45, с.190].

Загалом блок методичного забезпечення ФББС вітчизняної економіки характеризується численними недоліками. Так, сьогодні не існує єдиної методики підтримання ФБКБ, що ускладнює дотримання ФББС. Тому для отримання повної інформації про рівень ФБКБ необхідне застосування сукупності методів, оскільки окремо жоден із них не надає повної інформації для прийняття управлінських рішень і планування відповідних заходів[42, с.1032]. Відсутні обґрунтовані підходи до оцінювання рівня ФББС, розробки для цього відповідних індикаторів, визначення їх порогових значень. Бракує і підходів до оцінки ефективності формування і функціонування системи забезпечення ФББС.

Формування дієвої системи забезпечення ФББС стримувалося і недосконалим інформаційно-аналітичним супроводом цієї діяльності. Так, інформація про рефінансування НБУ КБ (назви банків, суми, строки повернення, відсоткові ставки, наявність застави) довгий час була практично закритою, що провокувало додаткове напруження у суспільстві та підозри щодо неадекватності та можливої корупційної складової рефінансування конкретних КБ, можливої купівлі за рахунок кредитів рефінансування іноземної валюти, виведення коштів рефінансування за кордон. Проте, починаючи зі звітності на 01.01.2016 регулятор почав регулярно публікувати структуру заборгованості за його кредитами у розрізі КБ, що частково зняло гостроту проблеми в суспільстві[166].

Упродовж останніх років в інформаційно-аналітичному блоці формування системи забезпечення ФББС сталися певні позитивні зрушення (зокрема, безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС; депозитної, кредитної, валютної, інвестиційної, боргової безпек БС і безпеки розрахункових операцій) України. Так, починаючи з травня 2017 р. НБУ почав публікувати статистику NPL, розрахованих за новими правилами на основі загальноприйнятих у світі стандартів[14, с.66]. Унаслідок повного визнання КБ реальної якості кредитів, рівень NPL, у середньому по БС, на 01.01.2018 р. становив 54,5 %, у т. ч. за корпоративними кредитами – до 56% [180].

За співпраці з правоохоронними органами за результатами нагляду з питань фінансового моніторингу та дотримання вимог валютного законодавства за 2018 р.

НБУ надіслано СБУ інформацію стосовно 42 КБ про підозрілі фінансові операції їх клієнтів на суму понад 67,5 млрд. грн., \$68,1 млн., €11,8 млн.; за результатами нагляду з питань дотримання валютного законодавства з метою реалізації державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю надіслано 1721 листів про великомасштабні операції клієнтів КБ щодо фінансових операцій на загальну суму 839,6 млн. грн., \$738,4 млн., €8,8 млн., 57,2 млн. руб. Здебільшого надана до правоохоронних органів інформація стосувалася проведення клієнтами КБ фінансових операцій, характер або наслідки яких дають підстави вважати, що вони можуть бути пов'язані з виведенням капіталів, легалізацією кримінальних доходів, конвертацією (переведенням) безготівкових коштів у готівку, здійсненням фіктивного підприємництва, уникненням оподаткування. Крім того, у 2018 р. відповідно до Договору про співробітництво та обмін інформацією між Державною службою фінансового моніторингу України та НБУ надано спеціально уповноваженому органу на постійній основі одержану під час здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу інформацію, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення[113].

Поряд з цим, в ході реформування БС врегульовано питання безпеки інформації та кіберзахисту КБ. Зокрема, в 2018 р. набув чинності Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»[107], який визначає НБУ одним з основних суб'єктів національної системи кібербезпеки; завершився перший етап створення Центру кіберзахисту НБУ, в складі якого організована робота команди реагування на кіберінциденти в банківській системі України – CSIRT-NBU як ключового підрозділу Центру кіберзахисту НБУ; прийнята постанова Правління НБУ від 28.09.2017 № 95 «Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України»[216], якою врегульовані питання забезпечення безпеки інформації та кіберзахисту БС України через визначення порядку та вимог до організації заходів інформаційної безпеки; розроблені вимоги для забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту у сфері переказу коштів.

Загалом системи інформаційної безпеки НБУ та апаратно-програмні комплекси кіберзахисту CSIRT-NBU, які працюють в онлайн-режимі, зафіксували у 2018 р. близько 1 млн. кіберінцидентів та спроб вчинення кібератак. Проведено дослідження близько 4 тис. зразків шкідливого програмного забезпечення, за якими сформовані відповідні індикатори кіберзагроз[113].

На підвищення рівня ФББС України спрямовані і об'єктивне відображення КБ своїх активів, і посилення вимог до управління ними ризиками, що супроводжують їх функціонування.

Водночас, і дотепер відсутні обґрунтовані аналітичні матеріали стосовно ФББС.

Отже, на наше переконання, можна стверджувати, що, попри певні позитивні зрушення у її формуванні, системи забезпечення ФББС як сукупності взаємопов'язаних і взаємозумовлених цілей і завдань, об'єктів і суб'єктів, використовуваних методів, фінансових інструментів, важелів, індикаторів, принципів, концепції і стратегії для захисту національних інтересів загалом і інтересів учасників ринку банківських послуг зокрема; ідентифікації, моніторингу і оцінки викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз; прогнозування і моделювання можливих дисбалансів, деструктивних подій і кризових явищ у БС; контролю ефективності використання фінансових ресурсів; розробки й реалізації превентивних і оперативних заходів з убезпечення БС в Україні поки що не склалося. Вона перебуває у стадії формування.

Для формування ж дієвої системи забезпечення ФББС необхідно, поряд з усуненням вищезазначених проблем, недоліків і невирішених питань у цій сфері, об'єктивно проаналізувати стан окремих складових ФББС.

2.2. Діагностика фінансової безпеки вітчизняного банківського сектору

В діагностиці ФББС важливе місце належить оцінці її окремих складових.

Так, рівень депозитної безпеки вітчизняного БС у 2013-2019 рр. характеризується такими даними (табл. 2.1).

Упродовж 2013-2019 рр. спостерігалась постійна висхідна тенденція у залученні БС депозитів домогосподарств, нефінансових й інших фінансових корпорацій. За цей період залучені КБ депозити зросли на 350,1 млрд. грн., або більш ніж у 1,5 раза.

Проте, зазначений приріст був зумовлений приростом депозитів у національній валюті на 196,4 млрд. грн. і в іноземній валюті в гривневому еквіваленті – на 153,7 млрд. грн. Причому обсяг депозитів в іноземній валюті демонстрував приріст виключно за рахунок більш ніж трикратної девальвації національної грошової одиниці. Така ситуація зумовлена істотною втратою і, попри скасування обмежень на зняття депозитних вкладів у 2016 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов повернення строкових депозитів» від 14.05.2015 № 424-VIII[104], все ще невідновленою належним чином довірою клієнтів до БС. Так, напередодні президентських виборів 2019 р. баланс довіри-недовіри до вітчизняних КБ становив мінус 59%, а НБУ – 47% [226].

Таблиця 2.1

Індикатори депозитної безпеки БС України у 2013-2019 рр. (станом на кінець року)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ)</i>							
у національній валюті, млрд. грн.	412,5	355,8	376,9	409,2	467,3	512,6	608,9
в іноземній валюті, млрд. грн.	244,8	304,2	315,7	357,6	377,2	359,8	398,5
Усього, млрд. грн.	657,3	660,0	692,6	766,8	844,5	872,4	1007,4
Темпи зростання, %	-	100,4	106,6	110,7	110,1	103,3	115,5
Відношення до ВВП, %	45,1	42,1	35,0	32,2	28,3	24,5	25,1
Рівень доларизації депозитів, %	37,2	46,1	45,6	46,6	44,6	41,2	39,6
<i>у тому числі:</i>							
<i>депозити домашніх господарств (без фізичних осіб-підприємців)</i>							
у національній валюті, млрд. грн.	252,3	195,1	188,2	197,3	235,0	268,3	314,7
в іноземній валюті, млрд. грн.	183,6	216,3	210,0	232,3	237,2	233,4	227,6
Усього, млрд. грн.	435,9	411,4	398,2	429,6	472,2	501,7	542,3
Темпи зростання, %	-	94,4	96,8	107,9	109,9	106,2	108,1
Відношення до ВВП, %	30,0	26,3	20,1	18,0	15,8	14,1	13,5*
Частка у загальному обсязі депозитів БС, %	66,3	63,3	57,5	56,0	55,9	57,5	53,8
Індекс Херфіндаля-Хіршмана за							

депозитами фізичних осіб	н/д	н/д	н/д	1581	1719	1738	1600
<i>Депозити нефінансових корпорацій</i>							
у національній валюті, млрд. грн.	138,2	136,7	169,1	193,5	211,2	222,4	268,2
в іноземній валюті, млрд. грн.	57,0	82,0	96,3	117,1	132,6	120,1	165,5
Усього, млрд. грн.	195,2	218,7	265,4	310,6	343,8	342,5	433,7
Темпи зростання, %	-	112,0	121,4	117,0	110,7	99,6	126,6
Відношення до ВВП, %	13,4	14,0	13,4	13,0	11,5	9,6	10,8*
Частка у загальному обсязі депозитів БС, %	29,7	33,6	38,3	40,5	40,7	39,3	43,1
<i>Депозити інших фінансових корпорацій</i>							
у національній валюті, млрд. грн.	22,0	24,0	19,6	18,4	21,1	21,9	26,0
в іноземній валюті, млрд. грн.	4,2	5,9	9,4	8,2	7,4	6,3	5,4
Усього, млрд. грн.	26,2	29,9	29,0	26,6	28,5	28,2	31,4
Темпи зростання, %	125,4	114,1	97,0	91,7	108,8	98,9	111,3
Відношення до ВВП, %	1,8	1,9	1,5	1,1	1,0	0,8	0,8*
Частка у загальному обсязі депозитів БС, %	4,0	4,6	4,2	3,5	3,4	3,2	3,1

* ВВП за прогнозом Мінекономіки

Джерело: складено і розраховано автором за[70-73]

Відновлення депозитного ринку, насамперед, за рахунок вкладів у національній валюті, було викликано активізацією вкладників та стало важливим позитивним чинником подолання кризи в БС. Крім очевидних переваг для БС, що полягають у поступовому зниженні депозитних ставок та розширенні можливостей банків щодо кредитування (насамперед, підприємств реального сектору економіки), повернення депозитів у БС несло в собі додатковий позитивний імпульс для економіки загалом, що проявлялося в зростанні довіри до національної валюти та слугувало зниженню темпів інфляції, оскільки готівкові кошти (найбільш небезпечна складова грошової маси з погляду стабільності валютного ринку) «зв'язувалися» на депозитних рахунках та обмежували попит на споживчому та готівковому валютному ринках[14, с.203].

Водночас, відношення обсягу залучених БС депозитів до ВВП за 2013-2019 рр. знизилося на 20 в. п., що свідчить про недостатнє нарощення вітчизняним БС депозитної маси. Причому вкрай незначний приріст цього показника – 0,6 в. п. – спостерігався лише в 2019 році. При цьому істотне зниження такого відношення сталося, насамперед, унаслідок зниження відношення депозитів домогосподарств до ВВП на 16,5 в. п.

Найбільше за 2013-2019 рр. зросли депозити нефінансових корпорацій – на 238,5 млрд. грн. (68,1% сукупного приросту залучених БС депозитів) і домашніх господарств – на 106,4 млрд. грн. (30,4%).

Найвищі темпи зростання залучених БС депозитів були зафіксовані в 2019 р. Водночас, за аналізований період істотно (в 1,8 раза) знизився рівень проникнення залучених БС депозитів: з 45,1% до ВВП у 2013 р. до 25,1% у 2019 році. Спостерігався й високий рівень доларизації залучених БС депозитів: від 37,2% у 2013 р. до 46,6% у 2016 році. Хоча слід зазначити, що за останнім показником упродовж 2016-2019 рр. проглядалася спадна тенденція.

БС України за 2014-2015 р. (наявність депозитів домогосподарств (без фізичних осіб-підприємців) на 1.01.2014 – 435,9 млрд. грн.) втратив 8,6 % вкладів домогосподарств. Утрата гривневих депозитів становила 64,1 млрд. грн., або 25,4 %), тоді як валютні вклади з огляду на девальвацію гривні за цей період у гривневому еквіваленті зросли на 14,4 %.

У 2016-2019 рр. проглядалася тенденція щорічного зростання залучених БС України депозитів домогосподарств, темпи зростання якого були в діапазоні 106,2%-109,9%. За цей період депозити загалом зросли на 144,1 млрд. грн., або в 1,4 раза.

При цьому частка депозитів домогосподарств у загальному обсязі залучених БС депозитів за 2013-2019 рр. знизилася на 12,5 в. п., проте на початок 2020 р. залишилася превалюючою – 53,8%. Істотно знизився і рівень проникнення даних депозитів з 30% до ВВП до 13,5%, або в 2,2 раза.

Представлений Індекс Херфіндаля-Хіршмана за депозитами фізичних осіб свідчить про помірний рівень їх концентрації у БС.

За 2013-2019 рр. не прослідковувалася чітка тенденція у динаміці залучених БС України депозитів у національній валюті. Так, у 2013-2015 рр. вона мала спадний характер, а в 2015-2019 – висхідний.

Аналіз динаміки залучених БС депозитів домогосподарств, нефінансових й інших фінансових корпорацій у розрізі строків повернення продовж 2013-2019 рр. (табл. 2.2) дає підстави стверджувати, що вклади до 1 року – були найбільш

Таблиця 2.2

Депозити домогосподарств, нефінансових та інших фінансових корпорацій в Україні у 2013-2019 рр. за строками повернення, % (на кінець року)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Банківські депозити домогосподарств</i>							
До 1 року	27	32	43	39	37	39	41
Від 1 до 2 років	49	40	26	31	29	22	16
Більше 2 років	3	3	4	1	1	1	1
На вимогу	21	25	27	29	34	38	42
<i>Усього</i>	100	100	100	100	100	100	100
<i>Депозити нефінансових корпорацій</i>							
До 1 року	28	28	29	27	27	27	21
Від 1 до 2 років	13	7	4	2	2	4	3
Більше 2 років	4	4	1	1	8	6	4
На вимогу	55	61	66	70	63	63	72
<i>Усього</i>	100	100	100	100	100	100	100
<i>Депозити інших фінансових корпорацій</i>							
До 1 року	41	41	59	57	53	54	55
Від 1 до 2 років	22	11	9	9	8	9	10
Більше 2 років	10	13	6	2	2	3	2
На вимогу	27	35	26	32	37	34	33
<i>Усього</i>	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано автором на основі [70-72]

популярними в Україні видом депозитів, що пояснюється, зокрема, змінами у законодавстві, які ще у 2015 р. поділили депозити на такі, що можуть бути достроково зняті, та строкові. Таким чином, вкладники втратили можливість дострокового припинення строкової депозитної угоди. Саме тому вкладники обирають переважно короткострокові (3, 6, 9, 12 місяців) терміни вкладів. Їх частка в депозитах домогосподарств й інших фінансових корпорацій за 2013–2019 рр. зросла на 14 в. п. Водночас, частка довгострокових депозитів домогосподарств (на термін понад 2 роки), які мають бути основним джерелом довгострокового кредитування в Україні скоротилася за цей період на 2 в. п. до 1% та залишається на цьому вкрай низькому рівні останніми роками, що унеможлиблює активізацію довгострокового кредитування реального сектору економіки України[192]. Хоча слід зазначити, що частка короткострокових депозитів нефінансових корпорацій знизилась на 7 в.п.

На рівні депозитної безпеки БС позначалася зміна депозитних ставок. Так, посилення конкуренції за кошти корпорацій в 2018 р. призвело до подорожчання депозитів бізнесу до 14,5% річних (+5,3 в. п. за рік)[113]. Утім, 2019 р. вартість 12-місячних гривневих депозитів фізичних осіб знизилася до 15,1% річних, а доларових – до 2,6% річних, гривневих коштів бізнесу – до 10,3% річних[19].

Значною мірою, на наш погляд, депозитну безпеку вітчизняного БС підриває те, що, за експертними оцінками, 500-700 млрд. грн. коштів фізичних осіб нагромаджується за межами ощадної системи[39], а також зростаючий останніми роками інтерес фізичних осіб до придбання ОВДП, вкладання коштів в які лише за 2017-2018 рр. зросли з 104 млн. до 1,4 млрд. грн., тобто у понад 13 разів[258].

Насторожує і високий рівень доларизації залучених БС депозитів. І хоча в 2016-2019 рр. її рівень знижувався, на початок 2020 р. доларизація депозитної маси перевищує рівень 2013 р.

Депозити нефінансових й інших фінансових корпорацій, залучені БС, обсягом 465,1 млрд. грн. на 1.01.2020, є найменш захищеною складовою банківських пасивів, оскільки у разі визнання КБ неплатоспроможними, всі юридичні особи (підприємства та підприємці) опиняються в сьомій черзі кредиторів і можуть суто гіпотетично розраховувати на задоволення власних вимог лише після реалізації майна КБ.

Загалом на рівні депозитної безпеки БС України в аналізованому періоді негативно позначались: вплив гривневих і валютних депозитів; істотне зменшення кількості платоспроможних банків (за 2013-2019 рр. з ринку було виведено 105 КБ); мільярдні втрати вкладників, що мали вклади в КБ понад гарантовані 200 тис. грн.; нестача у ФГВФО коштів для повноцінного убезпечення вкладників; незахищеність вкладів юридичних осіб; мінливість депозитних ставок, значні обсяги коштів домогосподарств поза ощадною системою і доларизація депозитів. Відтак, рівень депозитної безпеки БС України не можна вважати достатнім.

Зміни на депозитному ринку в свою чергу негативно вплинули на структуру пасивів БС України, а отже і безпеку ресурсотворювальної складової функціонування БС, про що свідчить її аналіз за 2013-2019 рр. (табл. 2.3). Так,

Таблиця 2.3

Структура пасивів БС України у 2013-2019 рр. (на кінець року)

Показники	Роки						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Пасиви, млрд. грн.	1278,1	1316,8	1254,4	1256,3	1336,4	1360,8	1494,5
Власний капітал, млрд. грн.	192,6	148,0	103,7	123,8	163,6	155,7	200,9
Темпи зростання, %	-	76,8	70,1	119,4	132,1	95,2	129,0
Відношення власного капіталу до ВВП, %	13,2	9,4	5,2	5,2	5,5	4,4	5,0
Частка власного капіталу у пасивах, %	15,07	11,24	8,27	9,85	12,24	11,44	13,44
Статутний капітал, млрд. грн.	185,2	180,1	222,2	414,7	495,4	465,5	470,7
Темпи зростання, %	-	97,2	123,4	186,6	267,5	119,5	101,1
Статутний капітал/ власний капітал, %	96,2	121,7	214,3	335,0	302,8	299,1	234,3
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	34,0	32,5	43,3	53,6	34,3	28,3	37,0*
Норматив адекватності регулятивного капіталу (не менше 10 %)	18,26	13,0	12,31	12,69	16,10	16,2	19,66
Зобов'язання, млн. грн.	1085,5	1168,8	1150,7	1132,5	1172,8	1205,1	1293,6
Темпи зростання, %	-	107,7	98,5	98,4	103,6	102,8	107,3
Частка зобов'язань у пасивах, %	84,93	88,76	91,73	90,15	87,76	88,56	86,56
Зобов'язання банків в іноземній валюті, млн. грн.	н/д	н/д	667,2	644,2	613,7	587,9	568,6
Кошти фізичних осіб, млн. грн.	433,7	416,4	402,1	437,1	478,6	508,9	552,6
Кошти суб'єктів господарювання, млн. грн.	234,9	261,4	318,6	369,9	403,9	406,2	498,2
Темпи зростання, %	-	111,3	121,9	116,1	109,2	100,6	122,7
Частка коштів фізичних осіб у пасивах, %	38,48	31,62	32,05	34,79	35,81	37,38	36,98
Частка коштів фізичних осіб у зобов'язаннях, %	39,96	35,63	34,94	38,60	40,81	42,23	42,72

Джерело: складено і розраховано автором за [191] *частка іноземного капіталу у власному капіталі БС

якщо в 2013 р. частка власного капіталу у структурі пасивів становила 15,07 %, а частка зобов'язань – 84,93 %, то при зменшенні частки власного капіталу у структурі пасивів до 8,27% у 2015 р. – частка зобов'язань у пасивах збільшилась до 91,73%. Аналогічно із зростанням частки зобов'язань у пасивах за цей період

збільшилась частка коштів фізичних осіб у пасивах (з 38,48 % до 32,05 %) та зменшилась частка коштів фізичних осіб у зобов'язаннях (з 39,96 % до 34,94 %). Як видно з динаміки депозитних вкладів, ситуація в БС за цим показником стабілізувалася в 2016 р. І уже станом на 01.01.2017 частка власного капіталу у пасивах становила 9,85%, а зобов'язань – 90,15%. Позитивна динаміка продовжилася надалі: станом на 01.01.2018 частка власного капіталу у пасивах становила 12,24%, а зобов'язань – 87,76%.

Отже, здійснений аналіз свідчить, що основним джерелом ресурсів для вітчизняного БС були і залишаються здебільшого короткострокові кошти фізичних осіб та корпорацій, що істотно підвищує ризик недотримання ліквідності БС і, водночас, стимулює КБ вкладати кошти в депозитні сертифікати НБУ та державні ЦП.

Важливим показником і захистом від впливу негативних зовнішніх та внутрішніх чинників як для окремого КБ, так і для всього БС та їх клієнтів є абсолютний розмір власного капіталу КБ.

З початку банківської кризи, за 2014 р. рік власний капітал банків скоротився до рівня 148 млрд. грн. (майже на чверть). Ця негативна тенденція продовжилася протягом 2015 р. і станом на 01.01.2016 його величина зменшилась до рівня 103,7 млрд. грн. (на 30%). Тобто, у БС відбувався процес декапіталізації. В 2016 р., унаслідок вжитих регулятором заходів, зменшення розміру власного капіталу зупинилося і станом на 01.01.2017 його абсолютний розмір становив 123,8 млрд. грн. В 2017 р. власний капітал зріс на 39,8 млрд. грн., або майже на третину, до 163,6 млрд. грн., після чого в 2018 р. знову було його зменшення на 7,9 млрд. грн. І лише на початок 2020 р. було зафіксоване його найбільше за 2013-2019 рр. значення – 200,9 млрд. грн., що майже на третину перевищувало показник попереднього року. Проте, за 2013-2019 рр. власний капітал БС зріс лише на 8,3 млрд. грн., що не можна вважати позитивним фактом. Зниження ж його відношення до ВВП за 2013-2019 рр. у 2,6 раза свідчить про декапіталізацію БС.

На фоні істотного нарощування в аналізованому періоді статутного капіталу БС його власний капітал упродовж багатьох років був значно меншим. Зниження

капіталізації БС зумовлювалось виведенням з ринку значної кількості КБ, переходом на МСФЗ та збитковістю функціонуючих, спричиненою економічною кризою і військовим конфліктом.

Окрім припинення обслуговування кредитів, фізична втрата відділень, що є основними засобами (особливо це стосується державного «Ощадбанку», який практично не мав орендованих відділень), згідно з правилами бухгалтерського обліку зумовлює скорочення капіталу банківських установ. Разом із збитковою діяльністю, ці два чинники зумовили обвальне падіння капіталізації БС у 2014-2015 рр. Регулятивний капітал банків за 2014 р. зменшився на 16 млрд. грн. до 189 млрд. грн., за 2015 р. – на 58 млрд. грн. до 131 млрд. грн.[264, с.129].

Крім того, процес виведення КБ з ринку виявив також додатковий важливий тимчасовий недолік, що полягав у перерозподілі ринкової частки на користь іноземного капіталу. За весь період кризи (з початку 2014 р.) з ринку не був виведений жодний великий КБ з іноземним капіталом, унаслідок чого частка присутності іноземного капіталу в українському БС зросла з 34% на 01.01.2014 до 53,6 % на 01.01.2017. Причини такого перерозподілу полягають у значно більших можливостях підтримки з боку іноземних власників, що мають українські КБ з іноземним капіталом порівняно з КБ з капіталом українського походження. Отже, серед проблем БС особливої актуальності набувала проблема поступової втрати монетарного суверенітету за рахунок зростання частки іноземного капіталу[264, с.130]. Якщо 30,6% з 53,6% загального сплаченого статутного капіталу українських банків з іноземним капіталом припадало на п'ять банків з капіталом російського державного походження, то очевидно, що подальші кроки держави мали бути спрямовані на врегулювання цього критичного співвідношення.

Утім, останніми роками частка іноземного капіталу у БС знизилася і на початок 2019 р. становила 28,3%.

Важливим індикатором здоров'я БС є частка статутного капіталу у власному, яка не повинна перевищувати 60%. Однак, ця умова не виконувалася і продовж багатьох років статутний капітал БС або практично дорівнював власному капіталу, або суттєво перевищував його розмір[58, с.531]. Докапіталізаційні процеси тривали

в основному у формі конвертації коштів акціонерів у капітал та оприбуткування на баланс нерухомості та майна, за державними КБ – за рахунок докапіталізації ОВДП[222].

У 2018 р. НБУ започаткував щорічну оцінку стійкості КБ, було проведено стрес-тестування 24 найбільших з них. З одного боку, результати оцінки продемонстрували достатність капіталу більшості КБ, а також їхню здатність генерувати прибуток за поточних ринкових умов. Водночас, з іншого – низка КБ не мала достатнього запасу капіталу на випадок кризових явищ. Зокрема, 8 КБ мали потребу в додатковому капіталі на загальну суму 6,1 млрд. грн. за базовим сценарієм та 13 КБ потребували капіталізації на загальну суму 42,1 млрд. грн. у разі настання несприятливого сценарію[101].

При цьому, за даними НБУ[199], частка статутного капіталу КБ із державною участю у загальній сумі статутного капіталу платоспроможних КБ на 1 січня 2017 р. складала 44,1 %, натомість станом на 1 січня 2018 р. цей показник зріс до 62,3 %.

Красномовною ознакою подолання банківської кризи в Україні був той факт, що за перше півріччя 2018 р. (на відміну від кількох попередніх років) на банківському ринку не було зафіксовано жодного банкрутства[34, с.23].

За поточних умов БС належно капіталізований. Однак поступове підвищення вимог до мінімальної достатності капіталу вимагає капітального планування. За реалізації несприятливих шоків кредитний, процентний та валютний ризики можуть знизити достатність капіталу 18 банків. Проведене у 2019 р. стрес-тестування показало, що у БС залишається кілька КБ, зокрема, два державних, із суттєвими проблемами[115, с.4,19].

Основна загроза капіталу КБ за поточних умов – амортизація застави за непрацюючими кредитами. Значна потреба в капіталі виникає через амортизацію застави за непрацюючими кредитами. Хоча загалом по системі непрацюючі кредити значною мірою зарезервовані, на балансах державних, російських та окремих приватних вітчизняних КБ усе ще залишилися дефолтні активи, що частково покриті заставою. Тому резерви за ними сформовано не на всю суму кредиту. Заставне майно в таких випадках мало би бути стягнене і реалізоване. Але оскільки

цього не сталося, КБ мають визнати збитки і повністю зарезервувати активи. Норми, якими передбачається поступова амортизація застави за непрацюючими більш як два роки кредитами, були запроваджені 2018 р. і 2019 р. і враховані у стрес-тестуванні, що погіршило результати оцінки стійкості банків, проте дало чітке уявлення про додаткову потребу в капіталі, яка виникне в банків у майбутньому.

Для підвищення безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування БС від початку 2020 р. КБ мають сформувати першу частину буфера консервації капіталу на рівні 0,625% і довести цей показник до 2,5% протягом наступних трьох років. Системно важливі КБ до кінця наступного року мають сформувати буфер системної важливості. Частково це послабить занепокоєння НБУ з приводу фінансової стійкості державних КБ і знизить ризики капіталу для БС загалом[115, с.5, 25-26].

А з 1 січня 2022 р. НБУ вимагатиме від КБ покривати операційні ризики капіталом. Необхідний рівень капіталу під неочікувані збитки від операційного ризику визначатиметься відповідно до методології Базеля III, проте з урахуванням особливостей українського БС. Врахування операційного ризику збільшить зважені на ризик активи КБ, а отже, знизить значення показників достатності капіталу. Проте тривалий перехідний період і висока поточна прибутковість дадуть змогу більшості КБ без проблем виконати нові вимоги[115, с.28].

Разом з тим, наприклад, у 2018 р. КБ вклали вільну ліквідність в ОВДП та депозитні сертифікати НБУ, внаслідок портфель ЦП, що рефінансується ним, загалом по БС збільшився на 54 млрд. грн., або 13% – до 469 млрд. грн. Водночас обсяги міжбанківських кредитів та коштів у НБУ знизилися на 1,5%[113].

На наш погляд, підвищенню обґрунтованості оцінки ФББС України сприятиме детальний аналіз частки виокремлюваних НБУ груп КБ в основних показниках функціонування вітчизняного БС (табл. 2.4).

Наведені дані свідчать, що попри незначну частку державних КБ у загальній кількості вітчизняних КБ, їх частка на початок 2020 р. є превалюючою в чистих активах, депозитах населення і зобов'язаннях платоспроможних КБ. Причому за часткою у чистих активів і зобов'язаннях спостерігається висхідна тенденція.

Таблиця 2.4

Частка груп КБ в показниках функціонування БС України (на кінець періоду), %

Групи банків	Роки			
	2016	2017	2018	2019
<i>Частка у загальній кількості платоспроможних КБ</i>				
Державні КБ	6,3	6,1	6,5	6,7
КБ з іноземним капіталом	26,0	28,0	27,3	26,7
КБ з приватним вітчизняним капіталом	67,7	65,9	66,2	66,7
<i>Частка у чистих активах платоспроможних КБ</i>				
Державні КБ	51,4	54,9	54,7	55,2
КБ з іноземним капіталом	34,8	31,1	30,3	29,8
КБ з приватним вітчизняним капіталом	13,8	14,0	14,8	15,0
<i>Частка у депозитах населення в платоспроможних КБ</i>				
Державні КБ	59,5	62,5	63,4	61,6
КБ з іноземним капіталом	26,4	24,2	22,3	23,0
КБ з приватним вітчизняним капіталом	14,1	13,3	14,3	15,4
<i>Частка у зобов'язаннях платоспроможних КБ</i>				
Державні КБ	53,6	56,0	56,5	56,7
КБ з іноземним капіталом	33,2	30,4	29,3	28,7
КБ з приватним вітчизняним капіталом	13,2	13,6	14,2	14,6

Джерело: складено і розраховано автором за [184]

Кредитна безпека БС України в аналізованому періоді зумовлювалася такими чинниками (табл. 2.5).

За 2013-2019 рр. активи БС зросли на 216,4 млрд. грн., або 16,9%. При цьому кредити за цей період зросли на 122,1 млрд. грн., або 13,4%. Причому, якщо темпи приросту активів на початок 2020 р. порівняно з попереднім зросли на 7,2 в. п., то кредитів – істотно знизилась – на 14,9 в. п. Частка найбільших 20 КБ у чистих активах у 2015-2019 рр. перебувала приблизно на одному рівні – від 89,4% у 2016 р. до 92,2% на початок 2020 року (рис. 2.1).

Таблиця 2.5.

Кредитний портфель БС України у 2013-2019 рр. (на кінець року)

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Активи КБ, млрд. грн.	1278,1	1316,9	1254,4	1256,3	1336,4	1360,8	1494,5
темпи зростання, %	-	103,0	98,1	98,3	104,6	101,8	109,9
Активи КБ в іноземній валюті, млрд. грн..	470	565	581,7	519,1	506,5	494,8	491,9
Частка 20 КБ у чистих активах, %	н/д	н/д	89,2	89,4	91,0	91,0	92,2
Кредити надані КБ, млрд. грн.	911,4	1006,4	1009,8	1005,9	1042,8	1118,6	1033,5
Темпи зростання, %	-	110,4	110,8	110,4	114,4	107,3	92,4

Частка кредитів у активах, %	71,3	76,4	80,5	80,1	78,0	82,2	69,1
Відношення до ВВП, %	62,6	64,2	51,0	42,2	35,0	31,4	25,7
Кредити, що надані суб'єктам господарювання, млрд. грн.	698,8	802,6	830,6	847,1	870,3	919,1	822,0
Темпи зростання, %	-	114,8	118,9	121,2	124,5	105,6	89,4
Відношення до ВВП, %	48,0	51,2	42,0	35,5	29,2	25,8	20,5
Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання, %	76,6	79,7	82,3	84,2	83,5	82,2	79,5
Кредити, надані фізичним особам, млрд. грн.	167,8	179,0	175,7	157,4	170,9	196,6	206,8
Темпи зростання, %	-	106,7	104,7	93,8	101,8	115,0	105,2
Частка кредитів, наданих фізичним особам, %	18,4	17,8	17,4	15,6	16,4	17,6	20,0
Відношення до ВВП, %	11,5	11,4	8,9	6,6	5,7	5,5	5,2
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів, %	47,2	48,0	55,4	64,9	60,1	54,2	51,3
Частка кредитів в іноземній валюті у загальному обсязі наданих кредитів, %	34,7	47,8	57,9	51,4	47,1	46,6	36,9
Частка простроченої заборгованості за кредитами, %	7,7	13,5	22,1	24,5	54,5	52,9	51,0
Темпи зростання, %	-	175,3	163,7	110,9	222,4	97,1	96,4
Резерви за активними операціями, млрд. грн.	131,3	204,9	321,3	484,4	517,0	555,9	492,1
Надані кредити/залучені депозити, %	138,7	152,5	145,8	131,2	123,5	128,2	102,6

Джерело: складено і розраховано автором за [62; 113; 133, с.258; 183; 184; 191]

На початок 2020 р. на найбільший банк України – Приватбанк – припадало майже чверть чистих активів вітчизняного БС, на 5 найбільших банків – 2/3, 10 найбільших – 4/5, 20 найбільших – понад 9/10.

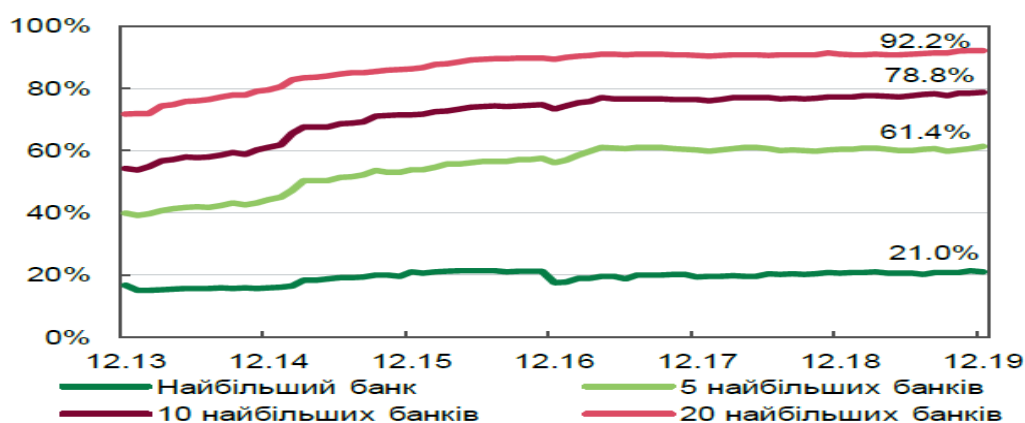

Рис. 2. 1. Частка найбільших банків у чистих активах сектору

Джерело:[184]

Значення Індексу Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) – індикатора концентрації на банківському ринку, що розраховується як сума квадратів часток окремих КБ у загальному обсязі і може мати значення від 0 до 10 000 – останніми роками свідчить

про помірну сконцентрованість БС. Водночас позиція державних КБ, як і раніше, залишається домінуючою на ринку – на них припадає 54,7% активів і 56,4% зобов'язань БС[113].

Повільне зростання кредитування економіки зумовлене звуженням ресурсної бази КБ, впливом нестабільних макроекономічних чинників та вимушеним посиленням вимог до умов кредитування КБ. Відтак, в 2017-2018 рр. темпи зростання наданих БС кредитів уповільнилися на 7,1 в. п., а в 2019 р. – взагалі були від'ємними. Це сталося в основному за рахунок істотного зниження темпів зростання кредитів, наданих суб'єктам господарювання, які в 2017-2018 рр. знизилися на 18,9 в. п., а в 2019 р. – були від'ємними. Натомість кредити фізичним особам в 2018 р. становили 115%, або на 13,2 в. п. вище, ніж у попередньому році, а в 2019 р. – на 9,8 в. п. нижче.

Аналізуючи кредитний портфель БС України, де частка кредитів у активах з 71,3% станом на 01.01.2014р. (після падіння) коливалася у такому діапазоні: 69,1% - на 01.01.2020 до 82,2% - на 01.01.2019. Аналогічно коливалася частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання в загальному обсязі наданих КБ кредитів: від 76,6% на 01.01.2014 (після падіння) до 84,2% - на 01.01.2017 року. Найвища частка кредитів фізичним особам була зафіксована в 2019 р. – 20%, а найнижча – в 2016 р. – 15,6%. Тобто, у загальній кредитній масі БС в аналізованому періоді превалювали із значним розривом кредити суб'єктам господарювання.

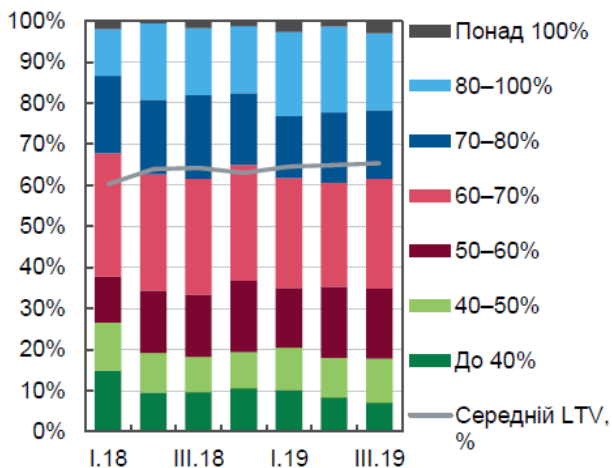
Водночас, за 2013-2019 рр. істотно знизилася глибина проникнення кредитування в економіку. Так, відношення обсягів кредитів до ВВП знизилось з 64,2% (найвищий показник) у 2014 р. до 25,7% - у 2019 р., тобто у 2,5 раза. При цьому глибина проникнення кредитування суб'єктів господарювання коливалася від 51,2% у 2014 р. до 20,5% - у 2019 р., а фізичних осіб – від 11,5% у 2013 р. до 5,2% - у 2019 р.

Частка довгострокових кредитів у 2013-2014 рр. була менше половини загального обсягу наданих БС кредитів, тоді як у 2015-2019 рр. – становила від 64,9% до 51,3%. Водночас, у загальній кредитній масі в 2013-2014, 2017-2019 рр. превалювали гривневі кредити, тоді як у 2015-2016 рр. – валютні. При цьому

найнижча доларизація кредитів спостерігалася в 2013 р. і 2019 рр. – 34,7% і 36,9% відповідно.

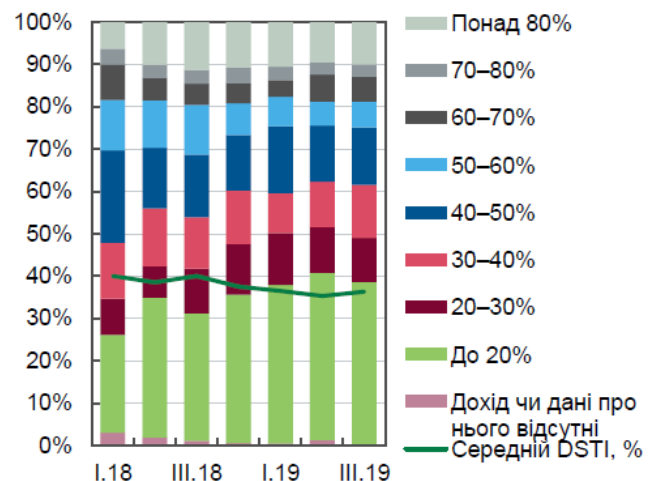
У 2018-2019 рр. стрімко зростало споживче кредитування. Темпи зростання залишалися стабільно високими на рівні 28,9% рік до року. Зберігався значний попит на кредити за рахунок швидких темпів зростання доходів населення. Співвідношення нових кредитів до споживання домогосподарств вже становило 9% і продовжувало зростати. Утім, на думку НБУ, банки недостатньо консервативно оцінюють ризики за незабезпеченими кредитами. Щоб не допустити накопичення системних ризиків, НБУ передбачив запровадження підвищеної ваги ризику для таких кредитів[115, с.4-5].

Обсяги іпотечного кредитування все ще малі, проте стабільно відновлюються. Банківські вимоги до позичальників цілком відповідають стандартам: середній Loan-to-value (LTV) за новою іпотекою наразі становить 65%. Середній Debt-service-to-income за новими кредитами становить 36%, при цьому близько половини іпотеки видано із DSTI до 30% (рис. 2.2). Важливо, щоб КБ зберігали високі стандарти кредитування надалі[115, с.21].

*Зважено за обсягом наданих кредитів
Джерело: інформація банків

Розподіл кредитів за LTV*

*Зважено за обсягом наданих кредитів
Джерело: інформація банків

Розподіл кредитів за DSTI на момент видачі іпотеки*

Рис. 2.2. Розподіл кредитів за LTV і DSTI на момент видачі іпотеки

Джерело: [115, с.21].

За інформацією КБ, основними перешкодами повноцінного відновлення БС іпотечного кредитування є (рис. 2.3)

Перешкода	Сер. ранг
Мораторій на звернення стягнення майна іпотечних позичальників у іноземній валюті	5
Незахищеність прав кредиторів	4
Правова неврегульованість та непрозорість первинного ринку житла	4
Високі процентні ставки	3
Відсутність джерел довгострокового фондування у гривні	3
Дефіцит платоспроможних позичальників з офіційно підтвердженими доходами	3

Рис. 2.3. Ранжування основних перешкод для відновлення іпотечного кредитування*

* Банки ранжували перешкоди від 1 до 7.

Джерело: [115, с.21].

Ключовими причинами незадовільного стану у сфері корпоративного кредитування в Україні є: повільне відновлення економіки після глибокого її падіння у 2014-2015 рр.; незадовільна якість вже сформованого корпоративного кредитного портфеля; комплекс проблем БС; повільне зниження рівня інфляції; значний рівень тінізації національної економіки, обмеженість інструментів безпечного та надійного інвестування вільних ресурсів банків[227].

Утім, корпоративні кредити і дотепер превалюють у кредитному портфелі БС України, їх частка у сукупних наданих КБ кредитах змінювалася нерівномірно: в 2013-2016 рр. вона мала стійку висхідну тенденцію, яка в 2016-2019 рр. змінилася на спадну.

У 2018 р. чисті гривневі кредити корпораціям зросли на 8,1%, найпомітніше у приватних та іноземних КБ: 17,6% та 7,6% відповідно. Державні КБ (крім ПриватБанку) припинили нарощувати корпоративне гривневе кредитування, і за рік воно скоротилися на 1,5% проти зростання на 12,7% у 2017 році. Водночас чисті валютні кредити бізнесу вперше від початку кризи зросли на 2,6% р/р у доларовому еквіваленті. Ключові позичальники у валюті – підприємства альтернативної енергетики, торгівлі та аграрні компанії-експортери. Динаміка корпоративного кредитного портфеля КБ відрізнялася для різних груп позичальників. Так, кредити

сумлінним клієнтам, що не мали дефолтів у 2014 – 2018 рр., продовжували зростати високими темпами – на 25,8% р/р у гривні[113].

КБ в 2019 р. знижували кредитні ставки, реагуючи на зниження інфляції та пом'якшення монетарної політики. Зниження облікової ставки в умовах макрофінансової стабільності та уповільнення інфляції сприяло відчутному здешевленню гривневих кредитів для бізнесу за IV кв. на 2,4 в. п. до 15,7% річних. Вартість валютних кредитів у 2019 р. сягнула найнижчого рівня за всю історію і продовжить зменшуватися у 2020 році. Учасники ринку достатньо капіталізовані і дотримуються вимоги з формування буфера консервації капіталу (додатково 0,625% до основного капіталу), який запрацював з початку 2020 року. В умовах зниження відсоткових ставок вартість ресурсів перестане бути перепорою на шляху відновлення корпоративного кредитування, водночас, недостатня кількість якісних та прозорих позичальників стримуватиме більш жваве його зростання[19].

Водночас, анексія частини території України спричинила втрату КБ контролю над частиною позичальників і застав, які, за експертними оцінками, становлять 15–20% кредитного портфеля[167].

За строками надання у корпоративному кредитуванні превалюють кредити до 1 року (майже половина загального обсягу) і від 1 до 5 років (майже третина), тоді як на кредити понад 5 років припадає лише 1/5 сукупної кредитної маси, що свідчить про недостатню доступність для більшості позичальників довгострокових кредитних ресурсів.

Оскільки розподіл корпоративних кредитів на гривневі і в іноземній валюті приблизно паритетний, можна стверджувати про значну ризикованість такого кредитування для БС унаслідок нестабільності фінансової результативності, курсоутворення і отримання господарюючими суб'єктами достатньої валютної виручки, тобто потенційну загрозу його ФБ, що певною мірою підриває рівень кредитної безпеки БС.

Аналізуючи індикатор концентрації кредитних ризиків, який визначається співвідношенням обсягу сукупних наданих кредитів до обсягу залучених депозитів в динаміці, показує його неухильне скорочення з 152,5% у 2014 р. до 102,6% на

початок 2020 року. Це свідчить, що вразливість вітчизняних КБ до кризових явищ підвищилася, а відтак їх кредитна безпека знижується.

Поряд з цим, рівень кредитної безпеки БС в сфері кредитування як фізичних, так і юридичних осіб, на наш погляд, знижує і відсутність у КБ широкого переліку безпечного і надійного інвестування значного обсягу тимчасово вільних фінансових ресурсів. Так, на 01.04.2019 близько 48 млрд. грн. перебувало на кореспондентських рахунках КБ в НБУ, близько 80 млрд. грн. – в інших банках (у т.ч. 71 млрд. грн. – у банках-нерезидентах), понад 40 млрд. грн. «працювали» як міжбанківські кредити, тоді як обсяг придбаних КБ ОВДП становив 402 млрд. грн., депозитних сертифікатів НБУ – близько 58 млрд. грн. За сприятливіших обставин значна частина цих ресурсів могла би працювати в реальному секторі економіки у вигляді довгострокових корпоративних кредитів. Проте, обираючи між ризиковим кредитуванням корпоративних позичальників та значно безпечнішим кредитуванням дефіциту державного бюджету (ОВДП) чи короткостроковим кредитуванням НБУ (депозитні сертифікати), на тлі проблемності значної частини корпоративних позичальників КБ обирають більш комфортний для себе шлях кредитування держави. У зв'язку з цим, заходи держави з активізації корпоративного кредитування мають включати заходи зі зменшення дефіциту державного бюджету, що покривається ОВДП[227].

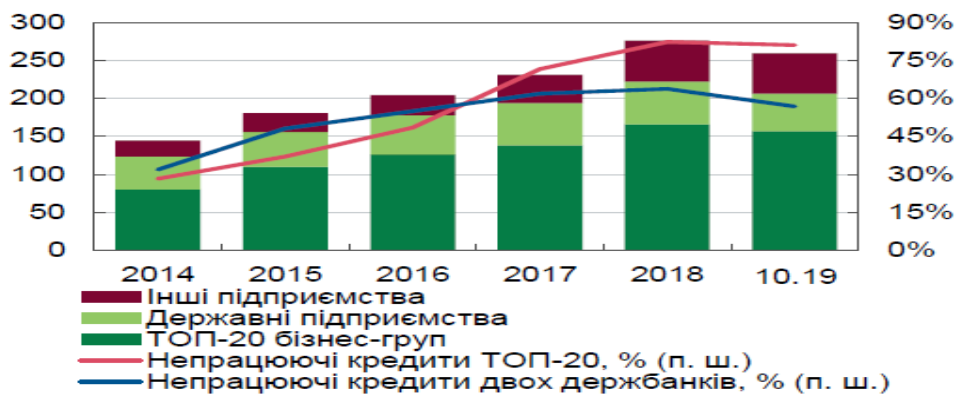
Зниження платіжної дисципліни позичальників, скорочення доходів населення та падіння ділової активності бізнесу також суттєво знизили якість кредитного портфеля КБ, що значно вплинуло на зростання частки простроченої заборгованості за кредитами у його загальній сумі. Цей показник по БС України становив: на 01.01.2014 – 7,7%; 01.01.2015 – 13,5%; 01.01.2016 – 22,1 %; 01.01.2017 – 24,5 %; 01.01.2018 – 54,54%, а 01.01.2020 – 48,4%.

Висока частка NPL – результат кредитної експансії минулих років, коли стандарти оцінювання платоспроможності позичальників були низькими, а права кредиторів недостатньо захищеними. Інша вагома причина – практика кредитування пов'язаних осіб, що припинили обслуговувати кредити під час кризи. На сьогодні всі NPL визнані КБ, рівень покриття їх резервами постійно зростає та становить

приблизно 95%. Тому надалі непрацюючі кредити суттєво не впливатимуть на фінансові результати та капітал КБ. Проте велика їх частка – тягар для БС, особливо для державних КБ, у яких сконцентровано приблизно 75% NPL БС (близько 45% припадає на Приватбанк)[52].

Особливо насторожує той факт, що 60% кредитного портфеля державних КБ – це кредити 20 відомих приватних бізнес-груп (рис. 2.4), які мають погану якість та формують основну частину непрацюючого портфеля (81% усіх NPL Ощадбанку та Укрексімбанку). Останні досі не змогли врегулювати проблемну заборгованість: рівень корпоративних NPL хоча й знизився до 56,8% та все ще суттєво перевищує показник приватних КБ та КБ з іноземним капіталом, крім КБ з російським капіталом(13,4%).

Нові кредити переважно прийнятної якості, але кредитна політика має бути більш виваженою, КБ мають запровадити ефективну стратегію та дотримуватись її.

Джерело: НБУ.

Рис. 2.4. Структура корпоративного кредитного портфеля Ощадбанку та Укрексімбанку, млрд. грн.

Джерело: [115, с.32].

Найбільше NPL зазначеними КБ було надано в 2006-2015 рр. (додаток А). В їх портфелях переважають низькомаржинальні ЦП та корпоративні кредити, значна частка яких непрацюючі. Унаслідок низької процентної маржі та високих адміністративних витрат ці КБ не здатні стабільно генерувати капітал. Потреба в капіталі, оцінена за результатами стрес-тесту, становить 23,3 млрд. грн. за базового та 45,8 млрд. грн. за несприятливого сценаріїв[115, с.32].

Значні ризики досі несе доларизація балансів КБ. Валютний ризик погіршує платоспроможність боржників у разі несприятливих подій, а КБ зазнають втрат від

переоцінки незарезервованих дефолтних активів. За несприятливого сценарію вони забезпечують більше половини загального зростання кредитного ризику корпоративних боржників. Загалом через диспропорції у валютній структурі активів та зобов'язань окремих КБ ефект валютного шоку сягає 5 в. п. достатності капіталу порівняно з базовим сценарієм[115, с.27].

Ризик для фінансової стійкості БС від зростання частки NPL проявився в тому, що, по-перше, позичальники припинили обслуговування кредитів, унаслідок чого КБ не отримували нараховані відсотки; по-друге, внаслідок того, що банки були змушені формувати страхові резерви під NPL непрацюючі кредити, збільшувалися їх витрати, що останніми роками негативно вплинуло на збитковість БС. Причиною зростання NPL стали помилки у банківському регулюванні та націоналізація ПАТ «Приватбанк».

Так, діагностичне обстеження БС України, яке проводилось на вимогу МВФ, виявило помилки у банківському регулюванні та поширену практику КБ з завищення якості кредитного портфеля, що призвело до створення прихованого дефіциту капіталу. Для припинення подібної практики, відповідно до Базельських принципів банківського нагляду, які вимагають здійснення оцінки кредитного ризику на основі очікуваних збитків, починаючи з травня 2017 р. НБУ почав публікувати статистику NPL за Положенням про визначення банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженим постановою Правління НБУ № 351 від 30 червня 2016 р.[214].

Зростання частки NPL 5 найбільших КБ обумовлене приєднанням Укрсоцбанку до Альфа-банку. При цьому найбільшу частку NPL (87,6%) мали КБ з російським капіталом, державні КБ (49,3%), у т.ч. націоналізований ПАТ «Приватбанк» – 87,6%). Частка NPL починаючи з липня 2017 р. зменшилася в усіх групах КБ, крім ПАТ «Приватбанк».

Значний приріст частки NPL протягом 2015-2017 рр. пояснюється переважно трьома факторами[214]: проведеною НБУ оцінкою якості активів банків (AQR), що спонукало КБ визнати багато кредитів непрацюючими; запровадженням більш

жорсткого визначення терміну «непрацюючий кредит (NPL)» відповідно до міжнародних практик (постанова Правління НБУ № 351); визнанням непрацюючих кредитів Приватбанком після націоналізації.

Унаслідок повного визнання КБ реальної якості кредитів, рівень NPL, у середньому по БС, на 01.01.2018 становив 54,5 %, у т. ч. за корпоративними кредитами – до 56% [14, с.203], (рис. 2.5.), трохи знизившись на початок 2020 року.

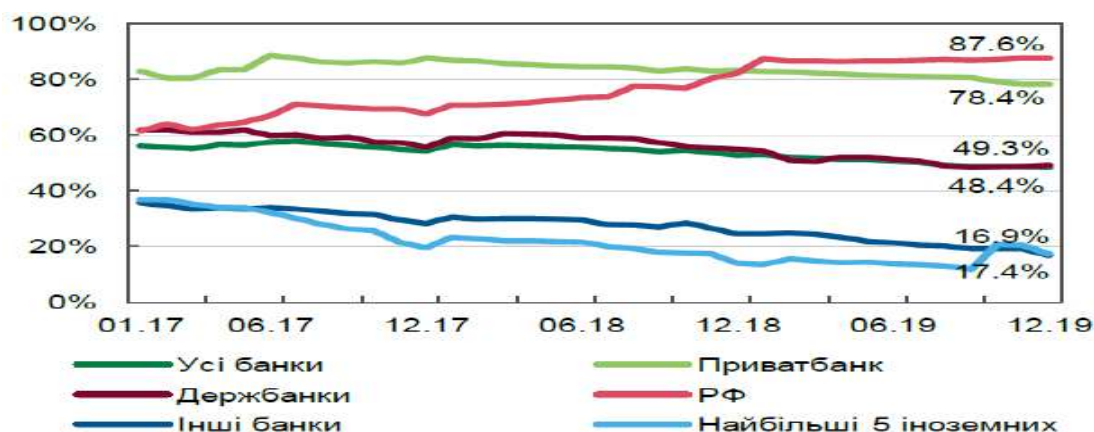

Рис. 2.5. Частка NPL у портфелях банків за групами*

* Включно з міжбанківськими кредитами; усі КБ, включно із неплатоспроможними; без позабалансових зобов'язань.

** Найбільші за чистими активами станом на 01.01.2020 року 5 КБ з іноземним капіталом (крім КБ з російським капіталом).

Джерело: [184]

Рівень NPL у вітчизняному БС значно перевищує аналогічні показники зарубіжних країн (рис. 2.6).

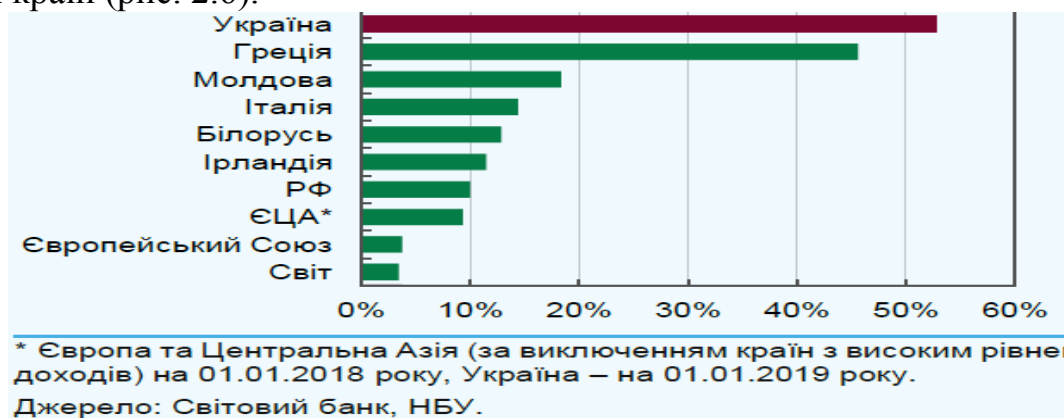

Рис. 2.6. Частка непрацюючих кредитів

Джерело: [114, с.17].

Рівень кредитної безпеки БС знижує й те, що небанківські фінансові установи в 2019 р. надали кредитів населенню і підприємствам на суму понад 100 млрд. грн., що на 41%, або на 29,3 млрд. грн. більше, ніж за 2018 рік. Обсяг наданих кредитів

фінансовими компаніями становив 72,2 млрд. грн. (порівняно з 2018 р. зростання становило 52%), ломбардами – 18,2 млрд. грн. (11%) і кредитними спілками 2,7 млрд. грн. (15%). Понад половини (65%) загальної суми наданих кредитів прийшлося на фізичних осіб[181]. Лише онлайн кредитів фінансові компанії України за 2019 р. видали на суму понад 27,5 млрд. грн., що на 148,4% або на 16,4 млрд. грн. більше, ніж за 2018 р.[187]. Все це посилює конкуренцію вітчизняного БС з іншими учасниками кредитного ринку.

Підриває рівень кредитної безпеки БС України і те, що висока прибутковість ОВДП спричиняє ефект витіснення – замість кредитування реального сектору економіки КБ вкладають кошти в державні облігації: на середину 2019 р. на балансі КБ знаходилося ОВДП на суму 352 млрд. грн., або 45,6% ОВДП в обігу. Значною мірою це зумовлено не лише небажанням вітчизняних КБ кредитувати національну економіку, а й структурною недостатністю вітчизняної економіки, відсутністю її реіндустріалізації, достатньої кількості інноваційних високотехнологічних підприємств[67].

На валютну безпеку БС України в аналізованому періоді (табл. 2.6) впливали численні чинники.

Таблиця 2.6.

Активи, депозити і кредити БС України в іноземній валюті у 2013-2019 рр. (на кінець року)

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Активи, млрд. грн.	1278,1	1316,9	1254,4	1256,3	1336,4	1360,8	1494,5
темпи зростання, %	-	103,0	98,1	98,3	104,6	101,8	109,9
<i>Активи в іноземній валюті, млрд.грн.</i>	470	565	581,7	519,1	506,5	494,8	491,9
темпи зростання, %	-	120,2	103,0	89,2	97,6	97,7	99,4
<i>Рівень доларизації активів, %</i>	36,8	42,9	46,4	41,3	37,9	36,4	32,9
Депозити, залучені КБ, млн. грн.	657,3	660,0	692,6	766,8	844,5	872,4	1007,4
темпи зростання, %	-	100,4	106,6	110,7	110,1	103,3	115,5
<i>Депозити, залучені КБ в іноземній валюті, млн. грн.</i>	244,8	304,2	315,7	357,6	377,2	359,8	398,5
темпи зростання, %	-	124,3	103,7	113,3	105,5	95,4	110,8
<i>Рівень доларизації депозитів, %</i>	37,2	46,1	45,6	46,6	44,6	41,2	39,6
Кредити, надані КБ, млрд. грн.	911,4	1006,4	1009,8	1005,9	1042,8	1118,6	1033,5
Кредити, надані КБ в іноземній валюті, млрд. грн.	316,3	481,1	584,7	517,0	491,2	521,3	381,4
<i>Рівень доларизації кредитів, %</i>	34,7	47,8	57,9	51,4	47,1	46,6	36,9
Кредити в іноземній валюті/депозити в іноземній валюті, %	129,2	158,1	185,2	144,6	130,2	144,9	95,7

Джерело: складено і розраховано автором на основі даних табл. 2.1, 2.3 і 2.5

Так, рівень доларизації активів БС в 2013-2019 рр. коливався від 32,9% в 2019 р. до 46,4% у 2015 році. При цьому їх доларизація в 2013, 2017-2018 рр. наближалася до 2/5, а 2015 р. до половини всіх активів БС. Причому, якщо за 2019 р. активи БС загалом зросли на 9,9%, то активи в іноземній валюті скоротились на 0,6%. І це при тому, що динаміка активів в іноземній валюті зумовлювалась девальвацією гривні.

Рівень доларизації депозитів БС коливався від 37,2% у 2013 р. до 46,6% у 2016р., а кредитів – від 34,7% в 2013 р. до 57,9% у 2015 р. На початок 2020 р. доларизація депозитів БС становила 39,6%, а кредитів – 36,9%.

Упродовж майже всього аналізованого періоду (крім 2019 р.) надані кредити в іноземній валюті істотно перевищували залучені валютні депозити з амплітудою коливання: від 29,2% в 2013 р. до 85,2% у 2015 р., що свідчить про недостатній рівень валютної безпеки БС.

Одним із основних ризиків, що супроводжує функціонування БС на другому з досліджуваних етапів, є дефіцит рахунку поточних операцій (переважання витрат на оплату імпорту над експортом), який зріс в 2017 р. до \$2,1 млрд. (експорт зріс на 18,3% до \$39,7 млрд.; імпорт – на 21,1% до \$49,1 млрд.; за 2018 р. – до \$4,7 млрд. (експорт зріс на 9,2% до \$43,3 млрд.; імпорт – на 14,0% до \$56,3 млрд.)[196].

Наявні диспропорції в національній економіці спричиняють її високу залежність від імпорту, який все важче покривати надходженнями валюти від експорту. Отриманий дефіцит рахунку поточних операцій постійно посилює тиск на валютний ринок, девальвуючи гривню, чому певний час «противився» регулятор своїми інтервенціями на ринку. Однак, за виникнення загрози втрати валютних резервів, НБУ виходить з ринку, і гривня падає.

Запровадження в Україні механізмів підтримки вітчизняних експортерів високотехнологічної продукції, які діють у розвинених країнах, дасть змогу покращити диверсифікованість українського експорту та уникнути валютного ризику в майбутньому.

Поряд з цим має місце ще одна структурна диспропорція – незадовільний розвиток ринку робочої сили порівняно з іншими ринками, зокрема, товарними.

Робоча сила в Україні залишається недооціненою, її вартість визначається переважно вольовими рішеннями роботодавців, а не формується ринковими попитом і пропозицією. Найнижчий рівень оплати праці в Європі не сприяє внаслідок низьких доходів домогосподарств формуванню заощаджень у вигляді банківських депозитів та започаткуванню власного бізнесу. Це найчастіше спонукає до вимушеної міграції робочої сили за кордон. Такі обставини є однією з основних причин негативного розвитку вітчизняних депозитного і кредитного ринків, слабкого розвитку малого і середнього бізнесу та обмеженої клієнтської бази КБ, що, в свою чергу підриває депозитну і кредитну безпеки БС. В майбутньому, значною загрозою ФББС може стати зниження приватних грошових переказів в Україну заробітчач, роль яких з кожним роком стає більш суттєвою.

Дослідження динаміки приватних грошових переказів в Україну в розрізі основних країн-донорів за 2014-2018 рр. (додаток Б) за абсолютним розміром та відносною часткою у структурі грошових переказів фізичних осіб, що надходили в Україну з-за кордону, свідчать, що РФ у 2014-2015 рр. посідала перше місце, а в 2016-2018 рр. – друге місце з приватних грошових переказів в Україну. Таку значну суму надходжень коштів від Росії, можна пояснити тим, що за різними джерелами, там тимчасово або постійно проживали та працювали від 2,1 млн. до 3,65 млн. громадян України[254].

Суттєве зменшення абсолютних сум та частки приватних грошових переказів в Україну з Росії з 36% у 2014 р. до 13,9% за 2017 р. було компенсовано надходженнями із сусідньої Польщі – перше місце, а це \$3,116 млрд. (33,6% загальної суми переказів). До лідерів за обсягами приватних грошових переказів в Україну входила також Росія – друге місце – \$1292 млн. (13,9%); США – третє місце – \$679 млн. (7,3%); Італія – \$448 млн. (4,8%), ФРН – \$314 млн. (3,4%), Кіпр – \$285 млн. (3,1%)[185].

Позитивна тенденція збереглася і в 2018 р., за який в Україну надійшло приватних грошових переказів на понад \$14 млрд. Зокрема, з країн ЄС українці перераховують майже в 4-5 рази більше коштів, ніж із країн СНД: \$5,7 млрд. проти \$1,5 млрд. в 2017 р. та, відповідно, \$8,5 млрд. проти \$1,9 млрд.

22 березня 2017 р. Держдума РФ ухвалила законопроект «Про внесення змін до закону «Про національну платіжну систему», що обмежує грошові перекази до України та інших держав, що здійснюються за допомогою іноземних платіжних систем[74], які передбачають обмеження переказів без попереднього відкриття банківського рахунку в російських чи іноземних платіжних системах та стягнення Банком Росії штрафу з особи, яка здійснила переказ, у розмірі здійснених платежів. Скорочення пропозиції на готівковому валютному ринку України, що потенційно могло негативно вплинути на курсову динаміку гривні, не відбулося, адже існує достатня кількість легальних та напівлегальних (офіційно не заборонених або заборонених, проте технічно можливих) способів уникнення даної заборони, які полягають у зміні форм готівкових переказів через соціальні мережі; переказ електронних грошей. Однак, загроза блокування приватних грошових переказів з-за кордону (в т.ч. із РФ) існує завжди.

За інформацією Світового банку, в Україну надійшло в 2018 р. понад 14 млрд. дол. США, що на 50,5% більше ніж у 2017 році[250].

Приватні грошові перекази фізичних осіб з-за кордону є одним із ключових елементів підтримки соціальної та фінансової стабільності для багатьох держав з перехідною економікою. Згідно з даними Світового банку, цей вид грошових трансфертів становить значну частку ВВП багатьох країн, зокрема: Таджикистану – 29%, Киргизії – 26%, Молдови – 23%, Вірменії – 14%, Грузії – 10%, Філіппін – 10%, Чорногорії – 10%, Сербії – 9%[41].

Зменшення грошових переказів трудових мігрантів – це значна загроза для забезпечення валютної безпеки БС зокрема і ФББС України загалом, яка полягає у можливості впливу на платіжний баланс та на валютно-курсону стабільність національної грошової одиниці.

Серед загроз ФББС загалом і валютній безпеці БС зокрема чільне місце займають й проблеми платіжного балансу, які виникають внаслідок активного виведення капіталу, диспропорцій, що сформувалися в реальному секторі економіки (надмірне переважання експортоорієнтованого виробництва над виробництвом

товарів для внутрішнього споживання), а також проблеми негативного впливу на ФБ держави діяльності дочірніх КБ з капіталом російського державного походження.

За результатами дослідження американської неурядової організації Global Financial Integrity «Незаконний вивіз капіталу з країн, що розвиваються» (2015 р.) [288], обсяги нелегального відпливу капіталів з України за 2004-2013 рр. становили \$116,8 млрд. А на сьогодні ця сума значно вища. За окремими експертними оцінками, за роки незалежності з України нелегально виведено капіталу у \$240 млрд.

Значною мірою негативно на ФББС впливає низький рівень офіційних міжнародних резервів, якій за останній період демонструє помірно позитивну динаміку. Їх накопичення відбувається шляхом викупу НБУ валюти у КБ на відкритому ринку та надходжень від міжнародних фінансових організацій (додаток В).

Обсяг і позитивна динаміка міжнародних резервів істотно впливають на валютний ринок, оскільки вони гарантують можливість впливати на сплески валютного курсу та сприяти забезпеченню валютно-курсової стабільності гривні. Водночас, їх високий рівень є захисним механізмом фінансової системи та буфером національної економіки від неочікуваних зовнішніх ризиків. Стосовно структури золотовалютних резервів, необхідно відзначити, що Україна зберігає лише 4,81% своїх золотовалютних резервів у монетарному золоті, тоді як, наприклад, США зберігає у золоті 80% всіх американських резервів. Друге місце за розміром резервів у золоті займає Німеччина, третє – МВФ. У країнах Єврозони основні державні резерви зберігаються теж у золоті, оскільки наявність високої частки міжнародних резервів в іноземній валюті (в Україні – 95,17% (в т.ч. ЦП – 75,09%, валюта та депозити – 20,08%) свідчить про високу доларизацію банківської системи, яка завжди залежатиме від зовнішніх коливань іноземної валюти (додаток В).

Відтік гривневих депозитів з БС у 2014 р. створив додатковий тиск на готівковому валютному ринку, внаслідок чого чистий продаж населенню готівкової валюти КБ склав \$2,4 млрд. Ця негативна тенденція була у 2015 р. частково

зупинена та спрямована у зворотному напрямі: чиста купівля готівкової валюти КБ у фізичних осіб становила \$1,5 млрд., а у 2016 р. позитивні тенденції на готівковому валютному ринку були остаточно закріплені, і уже станом на 01.08.2016 – позитивне сальдо купівлі готівки КБ у фізичних осіб становило \$1,9 млрд.[264, с.128].

Значне зростання попиту на валютному ринку закономірно вплинуло на курсові коливання. Девальвація гривні протягом 2014-2017 рр. до долара США становила 338,06%, до євро – 271,54%, що стало причиною неповернення вітчизняним КБ наданих кредитів в іноземній валюті за одночасного вилучення з них валютних депозитів[76], що негативно позначилось на валютній безпеці БС. Така стрімка девальвація гривні обмежила можливості НБУ утримувати фіксований курс, тому відповідно до угод з МФО, НБУ з 07.02.2014 перейшов до політики гнучкого курсоутворення, прийнявши постанову Правління НБУ № 180 від 31.03.2014 р.[206].

Підривало валютну безпеку БС і те, що негативна курсова та інфляційна динаміка минулих років мала наслідком зростання частки валютних вкладів у загальному обсязі банківських депозитів та валютних кредитів у структурі кредитного портфеля. Цей процес відображав не фізичне збільшення валютних вкладів та валютних кредитів, а лише перерахунок «старих» вкладів та позик за поточним завищеним курсом. Пікових значень цей негативний процес досяг у 2016 р., коли доларизація кредитів зросла до 58,3 %, депозитів – до 48,5 %. Натомість, упродовж 2017 р. продовжувався розпочатий раніше процес поступової дедоларизації кредитів та депозитів, унаслідок чого частка валютних кредитів на 01.01.2018 порівняно з початком 2017 р. скоротилася з 49,4% до 43,9%, валютних вкладів – із 46,3% до 45,4%. Це опосередковано засвідчує як стабільність валютного курсу гривні протягом 2017 р. (оскільки у випадку зростання курсів іноземних валют усі валютні кредити та депозити в БС автоматично перераховуються відповідно до «нових» курсів, що провокує зростання їхньої частки в загальній сумі кредитного та депозитного портфелів), так і зміцнення довіри населення та суб'єктів господарювання до національної валюти, що стимулює їх до утримання власних

заощаджень та обігових коштів у гривнях. Упродовж першого півріччя 2018 р. процес дедоларизації банківських активів і пасивів тривав: на 01.07.2018 частка валютних кредитів БС загалом зменшилась до 42,9%, валютних вкладів – до 41,9%. Натомість на початку II півріччя рівень доларизації кредитів та депозитів у БС дещо зріс і становив 44,2% та 44,4% відповідно[14, с.202].

Доларизація кредитного портфеля в 2019 р. зменшилася до 40,7% на валовій основі (портфель з урахуванням резервів) завдяки наданню нових роздрібних гривневих кредитів та зміцненню гривні[19]. Утім, більш ніж триразова девальвація гривні майже унеможливила обслуговування валютних кредитів переважної частки позичальників-фізичних осіб, навіть за їх бажання погасити свою заборгованість.

Водночас, на валютній безпеці БС не може не позначатися і той факт, що 1/2 всього депозитного портфеля державних Укрексімбанку та 1/10 Ощадбанку – це депозити в іноземній валюті до запитання, тобто теоретично вони можуть залишити ці банки в будь-який час[167].

На кореспондентських рахунках КБ зосереджено \$8 млрд. безготівкової валюти, тому клієнти можуть вільно конвертувати одну безготівкову валюту в іншу[176].

Валютна безпека БС підривається існуванням форс-мажорних обставин, зумовлених процесами, що відбуваються в нашій і сусідніх країнах, порушеннями логістики вчасної доставки в Україну готівкової валюти.

Боргова безпека БС визначалася тим, що у 2018 р. КБ продовжували покладатися на внутрішні джерела ресурсів, а не на зовнішнє фінансування (табл. 2.7, додаток Г). За такої умови їх валовий зовнішній борг за дев'ять місяців скоротився на 10,7% р/р – до \$5,8 млрд. – найнижче значення від 2005 року. Близько половини в ньому становили кошти, залучені держбанками від випуску єврооблігацій. До 85% загальних зобов'язань КБ залучалися на внутрішньому ринку. Частка коштів населення та бізнесу в зобов'язаннях КБ за рік зросла на 0,8 в. п. – до 77,9% за рахунок збільшення частки коштів фізичних осіб на 1,5 в. п. Частка коштів бізнесу на початок 2019 р. була дещо нижчою, ніж за підсумками 2017 р., проте залишалася на одному з найвищих рівнів за останні 10 років. Натомість частка

кредитів НБУ у зобов'язаннях КБ упродовж 2018 р. перебувала на мінімальних значеннях – близько 1,2% зобов'язань[113].

Загалом за 2013-2019 рр. зміна зовнішнього боргу БС мала спадну тенденцію. За цей період він скоротився на \$17,8 млрд., або 78,9%. Найбільше скорочення порівняно з попереднім роком (майже на третину) спостерігалось в 2015 р., найменше – 7% у 2018 році. Частка зовнішнього боргу БС у валовому зовнішньому боргу щорічно знижувалася і на початок 2020 р. була вчетверо нижчою, ніж на початок 2014 року.

Позитивним є й той факт, що у зовнішній заборгованості БС превалює її довгострокова складова (на початок 2020 р. – 75,6%). При цьому у короткостроковій зовнішній заборгованості БС превалюють валюта і депозити (на початок 2020 р. 97,6%), тоді як у довгостроковій – боргові ЦП (57,4%) і кредити (31,9%).

Таблиця 2.7

Зовнішній борг БС України (за методологією МВФ, КПБ 6) на кінець року, \$млн.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Інші депозитні корпорації	22555	18752	12823	8966	6236	5797	4768
% до попереднього року	-	83,1	68,4	69,9	69,6	93,0	82,2
<i>Короткострокові</i>	<i>5432</i>	<i>5236</i>	<i>4121</i>	<i>3657</i>	<i>2009</i>	<i>1231</i>	<i>1162</i>
Валюта і депозити	4771	4677	3885	3477	1878	1201	1134
Боргові ЦП	0	0	0	5	0	0	0
Кредити	661	559	236	175	131	30	28
<i>Частка короткострокової заборгованості у зовнішньому боргу</i>	<i>24,1</i>	<i>27,9</i>	<i>32,1</i>	<i>40,8</i>	<i>32,2</i>	<i>21,2</i>	<i>24,4</i>
<i>Довгострокові</i>	<i>17123</i>	<i>13516</i>	<i>8702</i>	<i>5309</i>	<i>4227</i>	<i>4566</i>	<i>3606</i>
Валюта і депозити	10288	7131	3752	1673	462	513	363
Боргові цінні папери	5082	4365	3490	2854	2761	2841	2071
Кредити	1753	2020	1460	782	1004	1212	1152
<i>Частка довгострокової заборгованості у зовнішньому боргу</i>	<i>75,9</i>	<i>72,1</i>	<i>67,9</i>	<i>59,2</i>	<i>67,8</i>	<i>78,8</i>	<i>75,6</i>
Валовий зовнішній борг	142079	126308	118729	113518	116578	114710	121739
Частка зовнішнього боргу БС у валовому зовнішньому боргу, %	15,9	14,8	10,8	7,8	5,3	5,1	3,9

Джерело: Складено і розраховано автором за [40].

Отже, можна стверджувати про достатній рівень зовнішньоборгової безпеки вітчизняного сектору, чого не можна сказати про внутрішню складову його боргової безпеки.

Водночас, на борговій безпеці БС негативно позначається суперечлива динаміка повернення кредитів рефінансування. Залишкова сума наданих НБУ кредитів рефінансування[51] останнім часом має стійку тенденцію зменшення:

станом на 1.01.2015 – 113,4 млрд. грн., на 1.01.2016 – 105,8 млрд. грн., на 1.01.2017 – 74,8 млрд. грн., на 1.01.2018 – 68,7 млрд. грн. Водночас відповідна статистика в розрізі платоспроможних КБ станом на 1.01.2018[199] свідчить, що п'ять платоспроможних КБ (чотири з яких належать державі, один – іноземній банківській групі) були винні НБУ загалом 18,4 млрд. грн. Різниця між цими двома сумами – це кошти, що «застрягли» у виведених із ринку проблемних банках, отже строки їхнього повернення будуть визначатись лише швидкістю та прозорістю продажу їх заставного майна.

Повернення коштів, наданих НБУ як рефінансування КБ, що в подальшому були виведені з ринку, відбувається вкрай повільно. Зокрема, за весь 2017 р. було повернуто лише 2,1 млрд. грн. Ця сума складалася з коштів, що надійшли від реалізації ФГВФО заставного майна (активів), та коштів, отриманих з інших джерел[14, с.66].

На **інвестиційній безпеці** БС позначаються (табл. 2.8) його недосконала інвестиційна діяльність, а також нерозвиненість вітчизняного фондового ринку.

Таблиця 2.8

Індикатори інвестиційної безпеки БС України, млрд. грн. (на кінець періоду)

Назва показника	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Активи БС	1278,1	1316,9	1254,4	1256,3	1336,4	1360,8	1494,5
Темпи зростання, %	-	103,0	98,1	98,3	104,6	101,8	109,9
ЦП, крім акцій	133,5	164,2	200,0	333,5	361,0	420,3	386,6
Темпи зростання, %	-	123,0	121,8	166,8	108,2	116,4	92,0
Частка в активах, %	10,4	12,5	15,9	26,5	27,0	30,9	25,9
у т.ч. ОВДП	-	-	176,5	312,5	348,5	348,1	334,3
темпи зростання, %	-	-	-	177,1	111,5	99,9	96,0
Акції та інші форми участі в капіталі	7,4	7,2	3,9	1,9	1,0	0,6	0,6
Похідні фінансові інструменти	2,5	4,2	12,7	45,9	56,3	0,3	0,9
Торговий портфель/ЦП за справедливою вартістю через прибутки та збитки	11,1	23,3	17,4	36,3	47,0	167,0	154,8
Сукупні інвестиційні активи	193,2	217,4	223,6	322,6	330,0	364,7	425,5
Темпи зростання, %	-	112,5	102,9	144,3	102,3	110,5	116,7
ЦП на продаж/ ЦП за справедливою вартістю через інший сукупний дохід	119,0	132,1	140,6	234,6	202,4	178,8*	169,3
Частка ЦП на продаж у сукупних інвестиційних активах, %	61,6	60,8	62,9	72,7	61,3	49,7	40,2
ЦП до погашення/ ЦП за амортизованою собівартістю	4,0	6,1	22,6	31,3	76,1	55,4*	33,0

Частка ЦП до погашення у сукупних інвестиційних активах, %	2,1	2,8	10,1	9,7	23,1	15,4	32,1
Вкладення в асоційовані і дочірні компанії	2,8	2,1	1,1	0,9	0,8*	0,2*	0,4*
Частка вкладень в асоційовані і дочірні компанії у сукупних інвестиційних активах, %	1,4	1,0	0,5	0,3	0,2	0,05	0,09
Вкладення в інвестиційну нерухомість	17,5	19,0	19,3	19,1	16,5	17,8	18,3
Частка вкладень в інвестиційну нерухомість у сукупних інвестиційних активах, %	9,1	8,7	8,6	5,9	5,0	4,9	4,3
Вкладення в основні засоби та нематеріальні активи	40,1	37,8	40,0	36,7	44,8	42,7	51,7
Частка вкладень в основні та нематеріальні активи в сукупних інвестиційних активах, %	20,8	17,4	17,9	11,4	13,5	11,7	12,2
Капітальні інвестиції за рахунок кредитів КБ та інших позик	34,7	21,7	20,7	27,1	21,8	35,3	41,0
Частка кредитів КБ та інших позик у капітальних інвестиціях, %	13,9	9,9	7,6	7,5	5,3	6,7	7,0

* без Ощадбанку

Складено і розраховано автором за [17; 186, с.89; 191; 228-229] та Капітальні інвестиції за джерелами фінансування[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На сучасному етапі розвитку БС операції із ЦП займають вагоме місце в його інвестиційній діяльності. Сума вкладень КБ у корпоративні ЦП збільшилась і на 01.01.2019 становила 8 млрд. грн. проти 7,2 млрд. грн. на 01.01.2018, проте їх частка в загальному портфелі залишилась незначною – лише 2,2%, що свідчить про вкрай низьку активність КБ на корпоративному фондовому ринку України[229, с.18].

Серед вітчизняних КБ на початок 2020 р. лише кілька мали помітні позитивні значення нормативу інвестування в ЦП (не більше 15%): АКБ «Аркада» - 10,02%, АТ «Мотор-Банк» - 7,45%, АТ «ОТП Банк» - 2,27%, Отже, можна зробити висновок про недостатній рівень інвестиційної безпеки БС.

Розвиток вітчизняного БС останніми роками супроводжувався недостатнім рівнем його інфляційної безпеки, оскільки лише за 2014 р. рівень інфляції в Україні зріс з 0,5% у попередньому році до 24,9 %. У 2015 р. індекс цін споживчого ринку становив вже 43,3 %. Одним із заходів, впроваджених в Україні у відповідь на виклики у фінансовій сфері в цей період, був перехід до режиму інфляційного таргетування, що, разом із іншими заходами держави, забезпечив уповільнення

темнів цінового зростання протягом 2016 р. до 12,4 %. У 2017 р. та 2018 р. рівень інфляції склав відповідно 13,7 % та 9,8 %[227].

Проблеми забезпечення такої важливої складової ФББС, як **безпека доходів і витрат**, поряд із іншими чинниками, зумовлюються встановленням державою найбільшим КБ, які перебувають в її власності, параметрів зростання прибутку і частки ринку на шкоду виконання цими КБ основних системно значущих функцій. Останнє в свою чергу спричиняє, по-перше, неналежне дотримання національних фінансових інтересів; по-друге – неповноцінне виконання державними КБ трансформації заощаджень в інвестиції, що зумовлює зниження рівня кредитної, боргової й інвестиційної безпеки БС; по-третє – нестачу довгострокових фінансових ресурсів; по-четверте – зростання відкладеного попиту на них суб'єктів реального сектору економіки; по-п'яте – істотно звужує продуктову лінійку зазначених КБ.

Поряд з цим, незважаючи на поступове відновлення прибуткової діяльності абсолютної більшості КБ, БС України загалом в упродовж багатьох останніх років фіксував збитки: за 2014 р. – (–53,0) млрд. грн., за 2015 р. – (–66,6) млрд. грн., за 2016 р. – (–159,4) млрд. грн., за 2017 р. – (–24,3) млрд. грн. Основною причиною збитковості українських КБ була необхідність формування страхових резервів під проблемні кредити, обсяг яких склав: за 2014 р. – 103 млрд. грн., за 2015 р. – 115 млрд. грн., за 2016 р. – 198 млрд. грн., за 2017 р. – 49 млрд. грн.[14, с.202]. І лише у 2018 р. результат діяльності БС став позитивним – чистий прибуток – 21,7 млрд. грн., який чи не вперше можна назвати справжнім, а не «намальованим» через невідображення КБ реальних резервів під активні операції у звітності. Кількість збиткових КБ, якщо порівняти з 2017 р., скоротилася з 18 до 13. Цьому сприяло скорочення обсягу відрахувань до резервів удвічі та нарощування чистих процентного та комісійного доходів більше ніж на третину[113]. У 2019 р. прибуток БС був найвищим за весь період його роботи (збільшився у 2,7 раза порівняно з 2018 р. і становив 59,6 млрд. грн.) (рис. 2.7) , хоча більше половини усіх прибутків отримав Приватбанк. Із 75 діючих КБ збитковими було лише 6, сукупний збиток яких становив 0,2 млрд. грн. Рентабельність капіталу у БС сягнула 34%. Це стало можливим як завдяки стрімкому зростанню операційних доходів, так і найнижчим

за десятиліття відрахуванням до резервів під активи. Відрахування до резервів БС за рік зменшилося на 50,1% до 12,5 млрд. грн., що стало найнижчим значенням за останніх 10 років. Серед КБ із суттєвими відрахуваннями в резерви були два державні КБ та один КБ з російським капіталом. Із 75 КБ 29 за результатами року розформували резерви, але сукупний обсяг розформування становив лише 0,7 млрд. грн. Операційна ефективність була суттєво кращою, ніж у 2018 р.: 49,8% порівняно з 58,1%[184]. При цьому остання супроводжувалася зниженням невикористаних витрат.

Упродовж 2017-2019 рр. спостерігалось підвищення операційних доходів і операційної ефективності БС (рис. 2.8).

Стрімкий відплив депозитних вкладів з БС обмежив не лише кредитування економіки, але і спричинив дострокове повернення раніше виданих кредитів та спровокував значне зростання витрат на формування страхових витрат під NPL, що

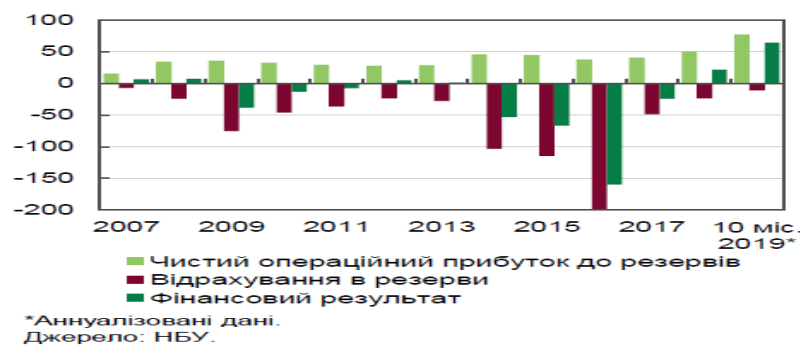

Рис. 2.7. Фінансовий результат БС, млрд. грн.

Джерело: [115, с.17]

негативно вплинуло на прибутковість КБ. Так, за 2014 р. ці витрати становили 103 млрд. грн. – це в 4 рази більше, ніж за 2013р., а в 2015 р. – 115 млрд. грн. За рахунок значного скорочення кредитного портфеля КБ сталося зменшення відсоткових доходів БС. При цьому одночасно зростали витрати КБ за рахунок залучення більш «дорогих» пасивів (депозитів за підвищеними відсотковими ставками). Збитки українських КБ за 2014 р. сягнули 53 млрд. грн., за 2015 р. – 66,6 млрд. грн., за 2016р. – 159,4 млрд. грн. (включаючи націоналізацію АТ КБ «Приватбанку» станом на 01.01.2017р.). Через збільшення збитковості вітчизняних КБ їх регулятивний капітал за 2015 р. зменшився на 58 млрд. грн. до 129,8 млрд. грн. проти його зменшення у 2014 р. на 16 млрд. грн., до рівня 188,9 млрд. грн.

* CIR (Cost-to-Income Ratio) – відношення операційних витрат до операційних доходів.

Рис. 2.8. Операційні доходи та операційна ефективність КБ

Джерело: [184]

Прибуток БС в 2019 р. – 59,6 млрд. грн. у 2,7 раза перевищив фінансовий результат попереднього року. За підсумками 2019 р. КБ державного сектору отримали прибуток у розмірі 35,2 млрд. грн., або майже 3/5 прибутку БС (в 2,4 раза більше, ніж у 2018 р. (14,6 млрд. грн.), з нього прибуток АТ КБ «ПриватБанк» склав 32,6 млрд. грн. Отже, сукупний прибуток Ощадбанку, Укрексімбанку і Укргазбанку був більш ніж вдесятеро менший, ніж у ПриватБанку[219]. Натомість КБ з іноземним капіталом збільшили прибуток у 5,1 раза (до 18,5 млрд. грн.), з приватним українським капіталом – в 1,4 раза (до 5,9 млрд. грн.). При цьому 40 млрд. грн., або 50,6%, від загальної суми чистих відсоткових доходів припадає на доходи від кредитів юрособам, 17,4 млрд. грн. (22%) – ОВДП, 13,8 млрд. грн. (17,5%) – капіталізованих ОВДП, 12,5 млрд. грн. (15,8%) – кредитування фізосіб, 9,6 млрд. грн. (12,2%) – депозитних сертифікатів[169].

Про рівень безпеки доходів і витрат БС свідчать і показники рентабельності його активів і капіталу (табл. 2.9).

Водночас, певною мірою на зниженні рівня цієї складової ФББС позначилось те, що в 2019 р. завдяки уповільненню інфляції розпочато цикл зниження ключової ставки НБУ. Комерційні ставки за гривневими депозитами та кредитами також почали знижуватися. Ставки за валютними кредитами для корпоративних позичальників у 2019 р. вже були найнижчими за всю історію. Проте, це поки що не сприяє зростанню валютного кредитного портфеля КБ, що свідчить про брак якісних позичальників. НБУ очікує, що ставки за гривневими кредитами, зокрема, іпотечними, протягом 2020 р. також сягнуть історичних мінімумів завдяки низькій

інфляції та макрофінансовій стабільності. У таких сприятливих умовах КБ не матимуть проблем зі створенням запасу капіталу, необхідного для виконання посилених вимог у майбутньому[184]. А отже, це в свою чергу сприятиме підвищенню рівня таких елементів ФББС, як безпека ресурсоутворюючої складової функціонування і кредитна безпека.

Таблиця 2.9

Доходи, витрати і рентабельність активів і капіталу БС України в 2013-2019 рр.
(на кінець року)

Показники	Роки						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Доходи, млн. грн.	165500	210201	199193	190691	178139	180433	244402
Відсоткові доходи, млн. грн.	132300	151257	135145	135807	124009	126334	154300
Комісійні доходи, млн. грн.	23100	28276	28414	31362	37138	46223	62100
Переоцінка і дохід від операцій купівлі-продажу, млн. грн.	3600	15511	21490	8243	7224	-1524	16200
Інші операційні доходи	0	10093	9567	9605	7264	7298	8091
Інші доходи	6500	2165	2729	3946	1349	1582	2806
Повернення списаних активів	0	2899	1848	1728	1070	520	909
Витрати, млн. грн.	164000	263167	265793	350078	204545	160441	184768
Відсоткові витрати	80900	97171	96079	91638	70971	61882	74000
Комісійні витрати	4000	4889	5846	7182	9650	11910	18089
Інші операційні витрати	52400	15579	12991	10920	11719	12031	11179
Адміністративні витрати		44614	36742	39356	44202	47058	62900
Інші витрати	0			3089	15116	1466	2106
Відрахування в резерви	25200	103297	114541	198310	49206	21705	11847
Податок на прибуток	1600	-2383	-406	-418	3681	4388	4683
Результат діяльності, млн. грн.	1436	-52966	-66600	-159387	-26491	21700	59634
Рентабельність активів	0,12	-4,07	-5,46	-12,60	-1,94	1,67	4,35
Рентабельність капіталу	0,81	-30,46	-51,91	-116,4	-15,96	14,3	34,18

Джерело: Складено і розраховано автором за [18; 169; 200].

Поряд з цим, оскільки основним джерелом зростання капіталу БС є прибуток, в умовах багаторічної збитковості БС його від'ємний фінансовий результат провокував «проїдання» КБ капіталу, внаслідок чого власний капітал БС України за 2014-2015 рр. скоротився зі 193 до 104 млрд. грн.[227], що значною мірою, на наш погляд, підривало безпеку ресурсоутворюючої складової функціонування БС. Рівень останньої почав підвищуватись лише з виконанням КБ вимог НБУ до зростання їх мінімального статутного капіталу.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

3.1. Вдосконалення забезпечення фінансової безпеки банківського сектору України

Основними детермінантами вдосконалення забезпечення ФББС, на наше переконання, є вдосконалення блоку наукового супроводу формування і функціонування його системи, її нормативно-правового блоку і правозастосовної практики в цій сфері, методичного, організаційного, управлінського, інформаційно-аналітичного, технологічного і фінансового блоків даної системи, а також уживаних для досягнення цієї мети адміністративних і режимних заходів.

Так, зокрема, науковий супровід формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.1) має базуватись на системних дослідженнях, що включатимуть вивчення досвіду, результатів і перспектив формування теоретичних засад, проблематику визначення чітких підходів до формування і функціонування дієвої системи забезпечення ФББС, цілей і завдань, об'єктів і суб'єктів, використовуваних методів, фінансових інструментів, важелів, індикаторів, принципів, концепції і стратегії для захисту національних інтересів загалом і інтересів учасників ринку банківських послуг зокрема; ідентифікації, моніторингу і оцінки викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз такій системі; прогнозування і моделювання можливих дисбалансів, деструктивних подій і кризових явищ, ризиків у БС; контролю ефективності використання фінансових ресурсів; розробки й реалізації превентивних і оперативних заходів з убезпечення БС.

Недоліки **наукового супроводу** формування системи забезпечення ФББС, про які йшла мова в п.2.1 диплома, зумовлюють необхідність концептуального обґрунтування нової парадигми такої системи, що в свою чергу, передбачає розробку **Концепції формування системи забезпечення ФББС**, яка б містила у

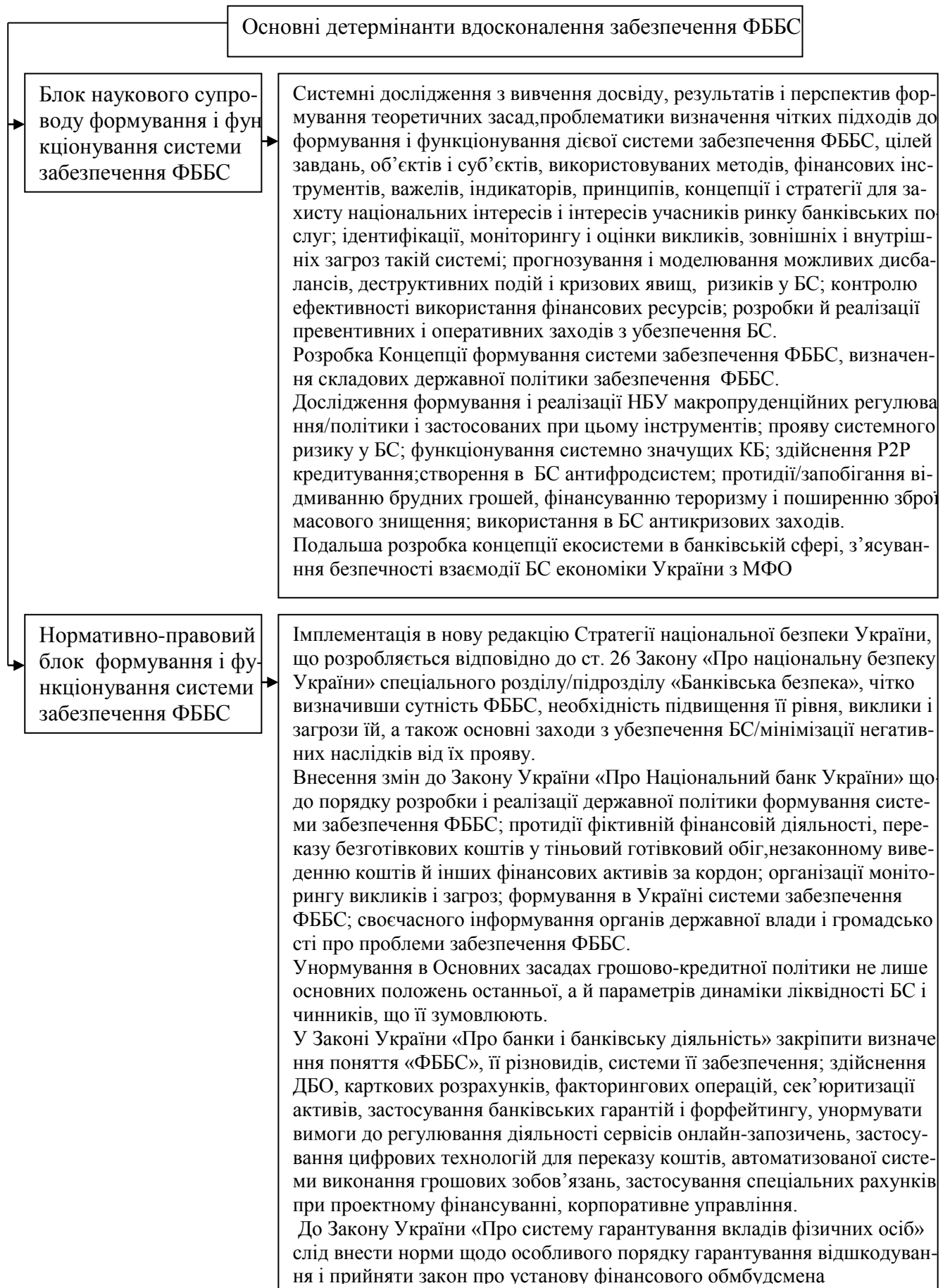

Рис. 3.1. Удосконалення наукового супроводу і нормативно-правового блоку забезпечення ФББС

собі чітку характеристику мети і завдань, об'єктів і суб'єктів, принципів, організаційної структури, напрямів, пріоритетів і етапів із забезпечення ФББС; порядок виявлення, знешкодження, запобігання, декомпенсації, попередження викликів, загроз і ризиків у цій сфері, а також забезпечувальних підсистем і послідовності реалізації обраної концепції.

А, оскільки можливі пропозиції дослідниками різних концептуальних підходів, слід визначитись із чинниками, що зумовлюватимуть вибір базової концепції формування системи забезпечення ФББС. Серед останніх, зокрема, на наш погляд, мають бути предметом поглибленого дослідження: контури стратегічного розвитку БС; рівень його конкурентоспроможності на фінансових ринках; визначення категорії «виправданий ризик»; ранжируваний перелік об'єктів захисту ФББС та раціональні форми захисту певних об'єктів; потенційні можливості/ресурси (матеріальні, трудові, інформаційні, фінансові) БС із забезпечення його ФБ; рівень підтримки формування системи забезпечення ФББС владними структурами.

Не менш важливо чітко визначитись зі складовими **державної політики** забезпечення ФББС, яка, на наш погляд, має містити завдання і способи/методи/інструменти реалізації:

визначення параметрів функціонування БС економіки України, що відповідають вимогам його ФБ;

забезпечення ліквідності, платоспроможності, фінансових стійкості і стабільності, надійності БС;

підвищення ролі БС в соціально-економічному розвитку України;

дієвого захисту інтересів домогосподарств, суб'єктів господарювання реального сектору національної економіки, КБ, небанківських фінансових установ, держави в банківській сфері;

виявлення, запобігання і нейтралізація/мінімізація негативних наслідків прояву викликів, загроз ФББС і ризиків у банківській сфері;

убезпечення майна, майнових прав КБ/їх клієнтів/контрагентів, фінансових коштів, цінностей КБ;

підвищення довіри до БС економіки України.

Безумовно, мають отримати подальший розвиток і наукові дослідження формування і реалізації НБУ макропруденційних регулювання/політики і застосованих при цьому інструментів; прояву системного ризику у БС; функціонування системно значущих КБ; здійснення пірингового (P2P) кредитування; створення в БС антифрод-систем; протидії/запобігання відмиванню брудних грошей, фінансуванню тероризму і поширенню зброї масового знищення; використання в БС антикризових заходів.

Нові дослідження мають бути також сконцентровані на подальшій розробці концепції екосистеми в банківській сфері, що фокусуватиметься на онлайн-платформі, яка генеруватиме наявні і потенційно можливі грошові потоки, змінюватиме комунікаційну політику КБ, сприятиме розробці персоніфікованих проєктів та автоматизації процесів, розвитку соціального партнерства.

Потребує наукового супроводу і з'ясування безпечності взаємодії БС економіки України з МФО, насамперед, з реалізації різного роду програм проєктного фінансування, кредитування/синдикованого кредитування й інвестування за участю Світового банку, ЄБРР, ЄІБ та вітчизняних КБ; впливу МФО на стан боргової, валютної, інвестиційної безпеки БС.

Для розв'язання комплексу завдань поліпшення наукового супроводу формування системи забезпечення ФББС України вбачається доцільним створення за підтримки НБУ, Міністерства фінансів України, системно значущих КБ, академічної, університетської та банківської спільноти, експертного середовища спеціалізованого наукового Центру фінансово-банківських досліджень.

Поряд з цим у рамках формування в Україні системи забезпечення ФББС з метою підвищення наукомісткості вітчизняного банківського бізнесу потребує активізації і наукова (науково-дослідна) діяльність самих КБ, розвиток їх наукової інфраструктури із створенням, принаймні в системно значущих КБ спеціалізованих науково-дослідних/аналітичних/експертних підрозділів, впровадження інновацій і патентної активності, збільшення частки наукових досліджень у такій перспективній сфері функціонування банківських установ, як банківський консалтинг.

Вагоме місце у формуванні системи забезпечення ФББС України має бути відведено вдосконаленню її **нормативно-правового блоку й правозастосовної практики** (рис. 3.1).

Виходячи з необхідності надання проблематиці формування системи забезпечення ФББС державницького статусу, на наше переконання, її необхідно імплементувати у нову редакцію Стратегії національної безпеки України, що розробляється відповідно до статті 26 Закону «Про національну безпеку України» спеціальним розділом/підрозділом «Банківська безпека», чітко визначивши сутність ФББС, необхідність підвищення її рівня, виклики і загрози їй, а також основні заходи з убезпечення БС/мінімізації негативних наслідків від їх прояву. Такий підхід уможливить цілеспрямовану підготовку нормативно-правових актів, що регламентуватимуть формування системи забезпечення ФББС в нашій країні.

Ураховуючи значущість формування системи забезпечення ФББС, необхідно законодавчо унормувати порядок розробки і реалізації державної політики у цій сфері шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про Національний банк України», що стосуватимуться ролі у розв'язанні цієї проблеми НБУ, координації його зусиль з іншими владними і саморегульованими структурами, а також КБ; протидії фіктивній фінансовій діяльності, переказу безготівкових коштів у тіньовий готівковий обіг, незаконному виведенню коштів й інших фінансових активів за кордон; організації моніторингу викликів і загроз; формування в Україні системи забезпечення ФББС; своєчасного інформування органів державної влади і громадськості про проблеми забезпечення ФББС.

Удосконаленню **нормативно-правового блоку системи забезпечення ФББС** сприятиме постійне унормування в Основних засадах грошово-кредитної політики не лише основних положень останньої, а й параметрів динаміки ліквідності БС і чинників, що її зумовлюють, оскільки грошово-кредитне регулювання напряду впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, рівень монетизації національної економіки загалом, а також обсяг ресурсів окремих КБ і вітчизняного БС.

Потребують доповнення і відповідні закони України. Так у Законі України «Про банки і банківську діяльність» слід закріпити визначення поняття «ФББС», її

різновидів, системи забезпечення ФББС; здійснення ДБО загалом і Інтернет-банкінгу зокрема, карткових розрахунків, факторингових операцій, сек'юритизації активів, застосування банківських гарантій і форфейтингу.

Мають бути унормовані вимоги до регулювання діяльності сервісів онлайн-запозичень, застосування цифрових технологій для переказу коштів, автоматизованої системи виконання грошових зобов'язань, застосування спеціальних рахунків при проектному фінансуванні.

Потребує вдосконалення законодавство про відповідальність за неправомірний обіг засобів платежів шляхом чіткого встановлення всіх ознак складу злочину і розмежування його із суміжними складами злочинів для належного захисту БС від злочинних посягань.

Для убезпечення прав й інтересів споживачів банківських послуг у цифровому середовищі слід передбачити правові умови з вжиття додаткових заходів для мінімізації специфічних ризиків, що виникають в умовах дематеріалізації договірних відносин КБ та їх клієнтів, впровадження інноваційних банко-страхових технологій.

У змінах до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо визначення особливостей корпоративного управління в банках» № 1587-VII від 04.07.2014р. слід закріпити обов'язкову відповідальність НБУ за недобросовісне чи безвідповідальне призначення на посаду професійно непридатних керівників КБ.

До Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» слід внести норми щодо особливого порядку гарантування відшкодування:

коштів на номінальних рахунках, відкритих опікунами й попечителями на користь підопічних, що убезпечить захист коштів на їх утримання, що зараховуватимуться на окремий номінальний рахунок;

коштів, що перебувають у довірчому управлінні КБ;

коштів на рахунках ескроу, призначених для розрахунків за угодами з нерухомістю на час їх державної реєстрації, що не залежатиме від звичайних

банківських вкладів, з розміром відшкодування до 1,5 млн. грн. без урахування зустрічних вимог, що виникатимуть у зв'язку з іпотечним кредитом вкладника.

Необхідно прийняти Закон України «Про установу фінансового омбудсмена», яким би запроваджувався альтернативний механізм позасудового вирішення спорів по суті між споживачами та фінансовими установами, у т.ч. і тими, що надають банківські послуги, як неодмінної складової системи забезпечення ФББС. Закон має визначати юридичний статус фінансового омбудсмена, чіткий порядок звернення споживачів фінансових послуг і розв'язання спірних ситуацій, забезпечення об'єктивності і неупередженості фінансового омбудсмена, фінансування зазначеної установи, обов'язковість виконання прийнятих рішень.

І, нарешті, у Кримінальному кодексі України слід розширити перелік кримінально-правових норм, що встановлюватимуть відповідальність за суспільно небезпечні посягання в БС (зокрема, незаконне отримання кредиту, злісне ухилення від погашення заборгованості за кредитами, неналежне виконання договірних зобов'язань за договорами про банківські вклади, зловживання повноваженнями у сфері банківської діяльності); навести чітке тлумачення ключових термінів, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини у банківській діяльності; унормувати відповідальність посадових осіб КБ, котрі своєю бездіяльністю не забезпечують належний контроль за особами, що здійснюють злочинні діяння.

Удосконаленню правозастосовної практики в БС економіки України, на наш погляд, має сприяти посилення правового контролю загалом, недопущення шляхом посилення нагляду регулятора, контролю саморегулювальних організацій на ринку банківських послуг і внутрішньобанківського контролю порушень: загальних вимог банківського законодавства, а також вимог до збереження банківської таємниці і конфіденційності інформації, захист прав споживачів банківських послуг, нормативних вимог НБУ до КБ і стандартів банківської діяльності. У цьому плані доцільно НБУ, АУБ і НАБУ розробити і затвердити стандарти правозастосовної практики, які б відповідали рівню розвитку і особливостям вітчизняного БС.

У контексті забезпечення ФББС особливої уваги потребує ретельний аналіз практичного застосування таких норм Кримінального кодексу України, як

доведення КБ до неплатоспроможності/банкрутства і порушення порядку ведення бази даних про вкладників/формування звітності.

У методичному блоці формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.2) спільними зусиллями НБУ, Міністерства фінансів України, ФГВФО, ДКЦПФР, Державної служби фінансового моніторингу України, саморегулювних організацій на ринку банківських послуг із залученням науковців мають бути розроблені методичні рекомендації з комплексного забезпечення ФББС, формування його дієвої системи, що б охоплювали всі аспекти цього складного процесу та найважливіші підсистеми, а також містили б чіткий перелік задіяних у ньому суб'єктів, чинників, що впливають на ФББС, та загроз у цій сфері, необхідних оціночних, регулюючих, стабілізуючих і стимулювальних методів й інструментів, застосовних як за нормальної ситуації, так і антикризових, спрямованих на упередження можливих дестабілізаційних процесів/диспропорцій у БС, розробки для цього відповідних індикаторів, визначення їх порогових значень, а також підходи до оцінки ефективності формування і функціонування системи забезпечення ФББС.

Потребують удосконалення методичні підходи до оцінки ліквідності КБ, які мають інтегрувати в собі наявні методи, що використовуються на практиці з цією метою.

Необхідно вдосконалювати внутрішньобанківські методики визначення кредитоспроможності позичальників-суб'єктів МСБ (на етапах вхідного контролю, поточного моніторингу фінансово-економічного стану і після «точки неповернення», коли банкрутство позичальника неминуче), напрямів реструктуризації заборгованості, однорідних вимог/умовних зобов'язань кредитного характеру, а також пропозиції для цієї категорії банківських клієнтів нових продуктів і послуг.

КБ мають також розробляти методики оцінки рівня їх ФБ (з чітким визначенням критеріїв і відповідної системи показників/індикаторів) і впровадження сучасних інструментів підвищення її рівня.

НБУ за участю вітчизняних правоохоронних органів і зарубіжних експертів мають бути розроблені методики виявлення, попередження, розкриття і

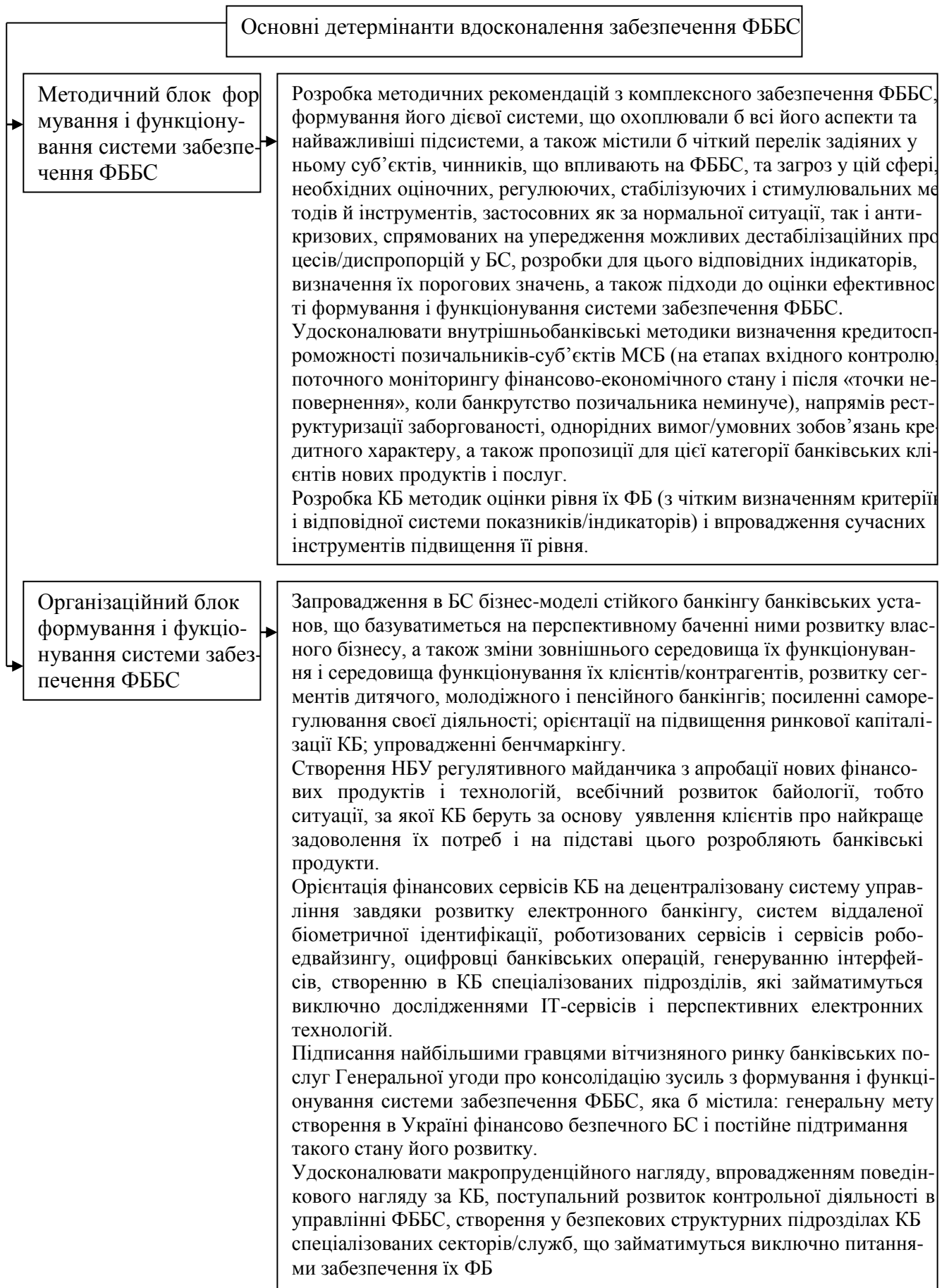

Рис. 3.2. Удосконалення методичного й організаційного блоків забезпечення ФББС

розслідування злочинів економічної/фінансової і корупційної спрямованості, пов'язаних зі здійсненням КБ банківської та інших видів діяльності, включаючи ухилення від оподаткування, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, поширення зброї масового знищення, непродуктивний вплив капіталу з України та приховуванням доходів в офшорних юрисдикціях за участю банківських установ, використання віртуальних валют, шахрайські дії.

Поряд з цим, необхідне методичне напрацювання підходів до виявлення дій/бездіяльності КБ, що вважаються недобросовісними практиками, та забезпечення від них функціонування банківських установ.

Методичний блок формування системи забезпечення ФББС має удосконалюватися і за рахунок упровадження в практику методу параметричного моделювання оптимального за наявних умов синтетичного портфеля депозитів-позик БС, що базуватиметься на основних параметрах, які входять у функціональну сферу фінансового менеджменту банківських установ і визначаються регуляторними вимогами НБУ і ФГВФО та стратегією розвитку БС. Серед таких параметрів слід використовувати, зокрема, обсяг створюваних КБ резервів, рівні ліквідності банківських установ, відсоткові депозитні і кредитні ставки, кредитний ризик портфеля, ризики відтоку депозитів і втрати ліквідності. Водночас, на наш погляд, як альтернативні підходи для забезпечення депозитної і кредитної діяльності БС доцільно використовувати і стохастичні і балансові моделі.

Поряд з цим, КБ необхідно зосередити увагу на розробці внутрішніх методичних документів з оптимізації електронних фінансових потоків між банківською установою і її клієнтами на платформі Інтернет-банкінгу з урахуванням алгоритму його розвитку.

В організаційному блоці формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.2), на нашу думку, необхідно значною мірою підвищити науковість регулювання банківського бізнесу з урахуванням моделювання і прогнозування розвитку інтеграційних й глобалізаційних процесів та орієнтації на кращу світову практику.

НБУ і саморегулювним організаціям на ринку банківських послуг слід усіляко сприяти запровадженню в БС бізнес-моделі стійкого банкінгу банківських установ,

що має базуватись на перспективному баченні ними розвитку власного бізнесу, а також зміни зовнішнього (стан української і світової економік, вітчизняних і світових фінансових ринків, соціальної сфери, політичної ситуації в країні) середовища їх функціонування і середовища функціонування їх клієнтів/ контрагентів; розвитку сегментів дитячого, молодіжного і пенсійного банкінгів; посиленні саморегулювання своєї діяльності; орієнтації на підвищення ринкової капіталізації КБ; упровадженні бенчмаркінгу.

НБУ слід створити регулятивний майданчик з апробації нових фінансових продуктів і технологій, що уможливить аналіз ризиків їх впровадження, моделювання загроз їх використання і розробку необхідних превентивних заходів на пілотній стадії. Водночас, має отримати всебічний розвиток байологія, тобто ситуація, за якої КБ беруть за основу уявлення клієнтів про найкраще задоволення їх потреб і на підставі цього розробляють банківські продукти.

Фінансові сервіси КБ повинні орієнтуватись на децентралізовану систему управління завдяки розвитку електронного банкінгу, систем віддаленої біометричної ідентифікації, роботизованих сервісів і сервісів робоедвайзингу, що заміщують фінансових консультантів з банківських питань, оцифровці банківських операцій, генеруванню інтерфейсів, створенню в КБ спеціалізованих підрозділів, які займатимуться виключно дослідженнями ІТ-сервісів і перспективних електронних технологій, що сприятиме розширенню клієнтської бази, істотному скороченню витрат банківських установ, підвищенню рентабельності їх функціонування та зниженню витрат клієнтів за надання банківських послуг.

Поліпшенню організації формування і подальшого функціонування системи забезпечення ФББС, на наш погляд, сприятиме консолідація зусиль у цій сфері найбільших гравців вітчизняного ринку банківських послуг, яку доцільно оформити документально у вигляді Генеральної угоди про консолідацію зусиль з формування і функціонування такої системи, яка б містила: генеральну мету – створення в Україні фінансово безпечного БС і постійне підтримання такого стану його розвитку. Такий крок стане свідченням бажання представників великого вітчизняного банківського бізнесу розділити соціальну відповідальність з державою з безпечного

інноваційного розвитку ринку банківських послуг України, підвищення його конкурентоспроможності та доступності банківських продуктів і послуг, зростання добробуту домогосподарств і ефективності функціонування суб'єктів господарювання реального сектору національної економіки, поступове розширення участі вітчизняного БС у масштабних міжнародних проектах відповідно до ступеня його залучення в процеси фінансової глобалізації.

З метою формування дієвої системи забезпечення ФББС НБУ має розвивати і вдосконалювати макропруденційний нагляд, а разом із Антимонопольним комітетом України нагляд за найбільшими гравцями вітчизняного ринку банківських послуг для недопущення незаконної конкуренції.

В організації формування і функціонування системи забезпечення ФББС, на наш погляд, чільне місце має зайняти впровадження в банківську практику (особливо з урахуванням діджиталізації банківської сфери) законодавче унормованого поведінкового нагляду за КБ, що полягає у нагляді за всім спектром правовідносин (регламентованих законами і підзаконними нормативними актами, стандартами саморегулівних організацій, а також, що не менш важливо, етичними (традиції, ділова практика) нормами) між банківськими установами та різними категоріями їх клієнтів і, насамперед, правилами реалізації банківських продуктів і послуг, проведення банківських операцій, вимогами до договорів, що укладаються. Такий моніторинг, здійснюваний НБУ, безумовно, має позитивно позначитися на підвищенні доступності і якості банківського обслуговування, усуненні недобросовісних практик (умисних дій, пов'язаних з обманом, зловживанням довірою, та бездіяльність) у цій сфері/нав'язування клієнтам додаткових послуг, ліквідації дискримінації окремих груп і захисті прав споживачів на ринку банківських послуг, поліпшенні рівня їх фінансової грамотності, а також сприяти покращенню бізнес-моделей, комунікаційної політики, репутації КБ і підвищенню довіри до них.

При цьому поведінковий нагляд, на наш погляд, має базуватися на постійній оцінці пропонованих БС продуктів і послуг стандартам відповідального фінансування, причому як на стадії їх виходу на ринок, так і в процесі їх

реалізації/надання, що уможлиблює забезпечення комплексності розв'язання вищезазначеної проблеми, порівняно з простими обмеженнями їх продажів. Поряд з цим подібний нагляд має здійснюватися як в реактивному (негайне реагування на виявлені недоліки), так і превентивному (вжиття заходів, що запобігають тим чи іншим порушенням, розробка порядку можливого досудового розв'язання конфліктів) режимах. Доречно й автоматизувати відносини КБ і НБУ у сфері контролю за розв'язанням конфліктів для його пришвидшення чи аргументованого пояснення неможливості виправлення конфліктної ситуації, а також створити неперсоніфіковану загальнодоступну базу можливих варіантів її розв'язання/нерозв'язання (із зазначенням у цьому випадку причин) і реакції на це споживачів банківських продуктів і послуг, тобто своєрідну типологію конфліктних ситуацій.

І, нарешті, поведінковий нагляд у БС має здійснюватися диференційовано, з урахуванням ризикованості реалізації згаданих правовідносин й етичних норм для запобігання розвитку місселінгу, тобто недобросовісному продажу банківських продуктів/наданню банківських послуг.

Водночас, для підвищення рівня ФББС має розвиватися і споживацький нагляд, у рамках якого КБ будуть зобов'язані інформувати банківських клієнтів про ризики, що супроводжують реалізацію банківських продуктів, здійснення банківських операцій, надання банківських послуг в умовах цифровізації, які зумовлюють перегляд цільових установок в системі забезпечення ФББС.

Крім того, необхідно забезпечити плідне співробітництво з наглядовими органами зарубіжних країн у банківській сфері за проведенням міжнародних банківських операцій.

Поряд з цим, в організаційному блоці формування системи ФББС чільне місце має бути відведено вдосконаленню всього спектру контрольних процедур у БС.

Поліпшенню організації формування даної системи сприятиме і розробка НБУ разом з саморегульвними організаціями на ринку банківських послуг конкретних рекомендацій з підвищення конкурентоспроможності КБ на фоні динамічного розвитку фінтех-компаній та інших представників тіньового банкінгу, що також пропонують банківські операції.

Поряд з цим, має отримати поступальний розвиток і контрольна діяльність в управлінні ФББС.

Так, попередній контроль в управлінні ФББС має бути спрямований на виявлення передумов і чинників статус-кво у контрольованій сфері, поточний – з'ясування відповідності фактичних результатів запланованим параметрам/завданням управління ФББС, а підсумковий – оцінку результативності/дієвості/ефективності здійснюваних заходів з забезпечення ФББС. При цьому повинні контролюватися і впливи макро-, мезо- і мікрочинників, а також банківських, податкових і біржових, провокуючих і руйнівних чинників, що зумовлюють забезпечення ФББС. За результатами всіх різновидів зазначеного контролю мають формулюватися необхідні висновки про ретроспективний, поточний і майбутній стани забезпечення ФББС і заходів з її забезпечення. Крім того, потребують вирішення питання координації зовнішніх і внутрішніх контрольних заходів шляхом розробки НБУ відповідних методичних підходів та належної організації цього процесу, підвищення значущості у внутрішньому контролі КБ комплаєнс-контролю з своєчасного виявлення передумов і стану комплаєнс-ризиків в їх функціонуванні, визначення найризикованіших напрямів банківської діяльності і процесів з метою мінімізації санкцій, фінансових збитків і недопущення підриву довіри до окремих КБ і БС загалом. Реалізації останнього напрямку має сприяти створення узагальненого реєстру функціональних ризиків з чіткою детальною характеристикою їх потенційно можливих проявів, імовірності і рівня їх впливу на ФББС.

Забезпечення ФББС має базуватися і на розробці КБ власних (підкріплених внутрішніми нормативами актами, методичними розробками) підходів до оцінки і забезпечення своєї ФБ, що передбачатимуть застосування обґрунтованих способів і інструментів підвищення її рівня, вибору стратегічних альтернатив управління ФБКБ і підготовки відповідних стратегій її забезпечення, профілактики й запобігання правопорушенням і злочинним посяганням.

Крім того, КБ значну увагу мають приділяти навчанню персоналу основам їх ФБ і ФББС загалом шляхом впровадження спеціальних навчальних програм і

проведення семінарів із залученням відповідних фахівців, а також мінімізації негативних наслідків (фінансових, репутаційних, порушення бізнес-процесів) акцій конкурентів чи злочинців з підриву наявного рівня безпеки.

Важливе місце у формуванні системи забезпечення ФББС має бути відведено і підвищенню ефективності контрольної діяльності у цій сфері Рахункової палати України, яка, насамперед, у рамках здійснення нею законодавчо визначених напрямів фінансового аудиту і аудиту ефективності повинна зосередити увагу на забезпеченні таких різновидів ФББС, як: боргова, валютна, інвестиційна, кредитна, податкова безпеки БС.

Поряд з цим, у безпекових структурних підрозділах КБ мають створюватися спеціалізовані сектори/служби чи, принаймні, виокремлюватися групи/окремі фахівці, що займатимуться виключно питаннями забезпечення їх ФБ. У цьому зв'язку важливим напрямом їх діяльності має стати економічна розвідка на основі використання легальних методів/інструментів збору й аналізу інформації (дані про клієнтів/контрагентів/конкурентів/регуляторів/контрольних органів, латентну афілійованість юридичних/фізичних осіб, майнову залежність господарюючих суб'єктів від засновників).

Розбудові системи забезпечення ФББС сприятиме й подальший розвиток і вдосконалення здійснення не лише зовнішнього і внутрішнього аудитів фінансово-господарської діяльності у БС України, а й проведення аудиту ФБКБ і ФББС загалом, націлених на з'ясування дотримання конкретних процедур/принципів/правил їх забезпечення, їх результативності/ефективності і виявлення проблем/недоліків/невирішених питань у цій сфері.

Крім того, необхідно розвивати співпрацю Незалежної асоціації банків України і Міністерства внутрішніх справ України у забезпеченні ФББС в частині попередження і розкриття злочинних посягань.

В управлінському блоці формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.3) важливе місце належить удосконаленню корпоративного управління в БС. Зокрема, Міністерству фінансів України для підвищення ефективності корпоративного управління в державних КБ необхідно підвищити в них рівень менеджменту

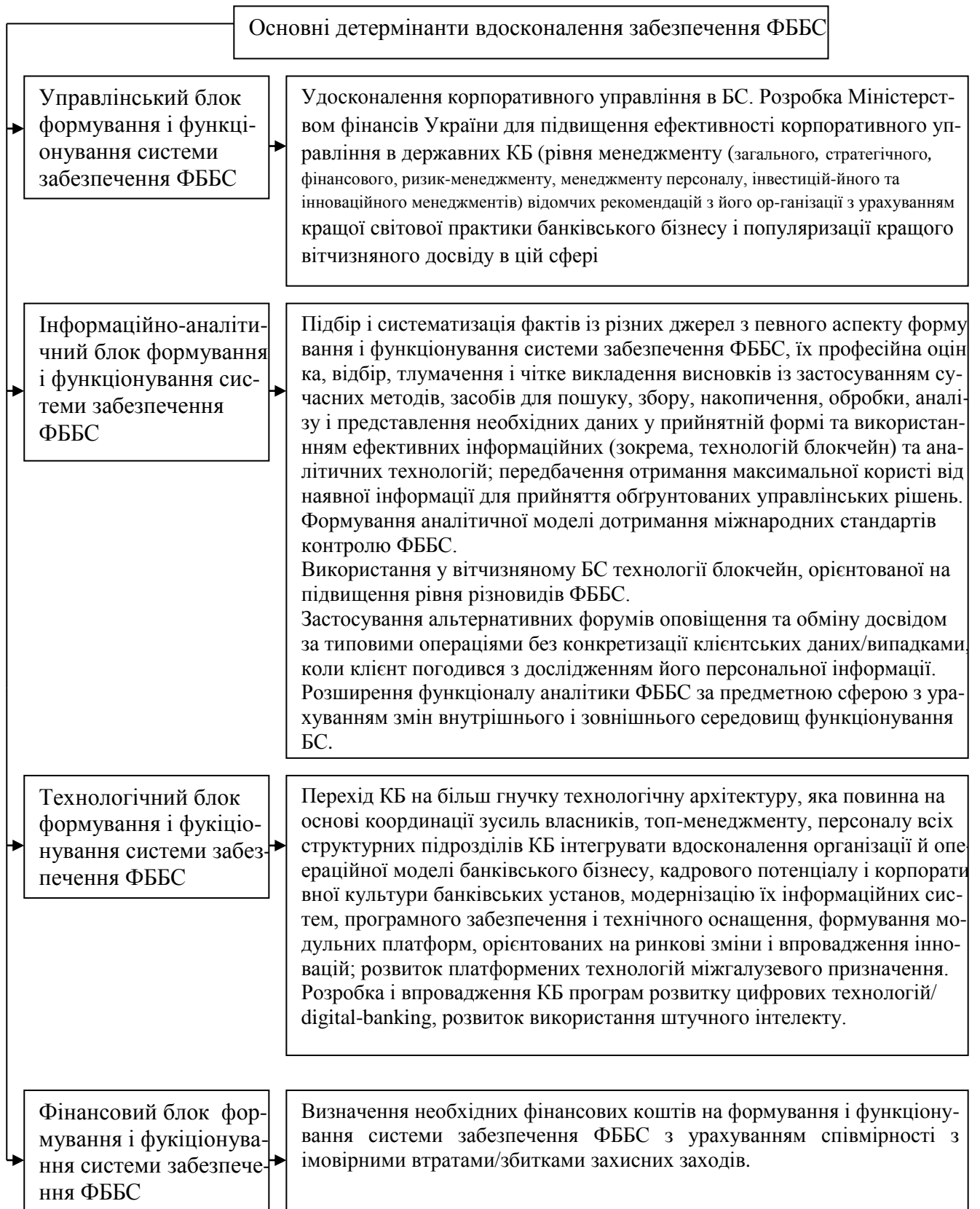

Рис. 3.3. Удосконалення управлінського, інформаційно-аналітичного, технологічного і фінансового блоків забезпечення ФББС (авторська розробка)

(загального, стратегічного, фінансового, ризик-менеджменту, менеджменту персоналу, інвестиційного та інноваційного менеджментів) шляхом розробки, реалізації і неухильного контролю відомчих рекомендацій з його організації з урахуванням кращої світової практики банківського бізнесу і популяризації кращого вітчизняного досвіду в цій сфері.

Удосконалення **інформаційно-аналітичного блоку** формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.3) має базуватись на підборі і систематизації фактів із різних джерел з певного аспекту цього процесу, їх професійній оцінці, відборі, тлумаченні і чіткому викладенні висновків із застосуванням сучасних методів, засобів для пошуку, збору, накопичення, обробки, аналізу і представлення необхідних даних у прийнятній формі та використанням ефективних інформаційних (зокрема, технологій блокчейн) та аналітичних технологій; передбачати отримання максимальної користі від наявної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Слід формувати аналітичну модель дотримання міжнародних стандартів контролю ФББС.

За оцінками PwC, систематичне застосування блокчейн-рішень у банківській діяльності лише в рамках попередньої перевірки клієнтів і протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом забезпечує економію у розмірі \$2,5 млрд., із тих \$10 млрд., які витрачаються на обробку інформації в цьому секторі щорічно[130].

Використання у вітчизняному БС технології блокчейн має бути орієнтоване на підвищення, зокрема, рівня таких різновидів ФББС, як безпека ресурсоутворюючої складової функціонування БС, його депозитна і кредитна безпеки (рис. 3.4).

За підготовки необхідної інформації для аналізу зовнішнього середовища формування системи забезпечення ФББС до уваги мають братися такі його основні характеристики, як: кількість чинників, на які в ході формування зазначеної системи БС повинен реагувати, та діапазон їх зміни; пропорція обсягу і точності такої інформації; швидкість змін, що відбуваються ззовні БС; рівень впливу чинників один на одного. З цією метою слід використовувати вітчизняні загальнодержавні і

Рис. 3.4. Використання технології блокчейн для підвищення рівня різновидів ФББС

Джерело: розробка автора

регіональні інформаційні системи, інформаційні системи різних економічних агентів, а також зарубіжні інформаційні системи.

Для достеменного аналізу внутрішнього середовища функціонування БС слід формувати базу даних (на основі статистичної й іншої інформації) контролінгу КБ, що включала б результати їх комплаєнс-контролю.

Водночас, виходячи з неможливості розголошення службами безпеки КБ операцій/ситуацій за підсумками службових/скорингових перевірок, що можуть

становити загрозу їх ФБ, слід удаватися до альтернативних форумів оповіщення та обміну досвідом за типовими операціями без конкретизації клієнтських даних/ випадками, коли клієнт погодився з дослідженням і використанням його персональної інформації.

Крім того, необхідно розширювати і функціонал аналітики ФББС за предметною сферою з урахуванням змін внутрішнього і зовнішнього середовищ функціонування БС; необхідності визначення ймовірності зниження рівня ФББС, виникнення кризових ситуацій у БС економіки України, їх причин і масштабів; пропозиції кількох сценаріїв розвитку подій; недопущення неоднозначного тлумачення аналітичних викладок. При цьому НБУ разом з саморегульованими організаціями на ринку банківських послуг України має бути вироблений чіткий алгоритм отримання, використання, поширення і зберігання необхідних для формування системи забезпечення ФББС даних і аналітичних розвідок, безумовно, з дотриманням вимог інформаційної безпеки.

Має отримати розвиток аналітика, пов'язана з плануванням і проведенням досліджень за банківськими рахунками, що сприятиме створенню/оновленню безпекової політики КБ стосовно конкретних загроз/уразливостей банківських установ.

У вдосконаленні інформаційно-аналітичного блоку формування системи забезпечення ФББС має відбутися підвищення значущості такої галузі математики й інформатики, як аналіз даних, що дозволяє на основі математичних методів і обчислювальних алгоритмів отримувати знання з експериментальних даних, з метою розширення партнерських зв'язків банківських установ і залучення нових клієнтів, а відтак, зростання доходів. За рахунок цього, за експертними оцінками, банки зможуть збільшити прибуток (до вирахування податків) на 20-40% [279].

Повинна відбутися монетизація даних у БС, а аналітична інформація сприяти конкурентним перевагам банківських установ. Серед аналітичних продуктів розвиток мають отримати: прогнози розвитку БС і окремих КБ; імітаційне моделювання впливу грошово-кредитної, валютної і регуляторної політики НБУ на ФББС. Крім того, у щорічному Звіті про фінансову стабільність, що готується НБУ,

на наш погляд, має фігурувати не лише опис ситуації, що склалася у вітчизняному БС, а наводитися чітка оцінка рівня ФББС України і проблем її забезпечення.

Вбачається також доцільним розробка і оприлюднення НБУ глосарію термінів, застосовних при здійсненні КБ залучення депозитів і надання кредитів, і класифікаторів умов здійснення таких операцій.

Технологічний блок формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.3) має передбачати перехід банківських установ на більш гнучку технологічну архітектуру, яка повинна на основі координації зусиль власників, топ-менеджменту, персоналу всіх структурних підрозділів КБ інтегрувати вдосконалення організації й операційної моделі банківського бізнесу, кадрового потенціалу і корпоративної культури банківських установ, модернізацію їх інформаційних систем, програмного забезпечення і технічного оснащення, формування модульних платформ, орієнтованих на ринкові зміни і впровадження інновацій; розвиток платформних технологій міжгалузевого призначення.

Усі КБ повинні розробити і впроваджувати власні програми розвитку цифрових технологій/digital-banking (стратегії розвитку дистанційних каналів банківського обслуговування своїх клієнтів), забезпечувати омнікальність, тобто об'єднання на банківських платформах різноманітної інформації про користувачів з диференційованими каналами комунікації, що дозволяє створити так званий «безшовний клієнтський шлях».

БС для підвищення рівня його ФБ слід активно розвивати використання штучного інтелекту для розв'язання численних прикладних завдань/підвищення лояльності клієнтів до КБ, зокрема у:

- монетизації баз даних;

- індивідуалізації клієнтів й активній соціальній взаємодії з ними;

- застосуванні особистого віртуального помічника, що спеціалізується на фінансах, підтримує бесіду з клієнтами КБ про особисті фінанси і покупки в голосовому/текстовому режимі з будь-якого мобільного пристрою;

наданні контекстних/цілісних порад клієнтам, що надалі може використовуватися КБ для аналізу поведінки клієнта і надання йому персональних пропозицій;

автоматизації банківських бізнес-процесів;

створенні віртуальних агентів з продажу банківських продуктів;

виявленні банківського шахрайства на основі програм із з'ясування аномалій в поведінці клієнтів і персоналу КБ.

Фінансовий блок формування системи забезпечення ФББС (рис. 3.3) має визначатись з урахуванням співмірності з імовірними втратами/збитками захисних заходів, оскільки апріорі неможливо створити абсолютно безпечну модель функціонування БС.

Загалом для належного убезпечення БС слід приділяти постійну увагу формуванню системи забезпечення ФББС та всім її забезпечувальним підсистемам.

3.2. Підходи до формування системи забезпечення фінансової безпеки вітчизняного банківського сектору

Оскільки формування системи забезпечення ФББС України – складний, багатоплановий і багаторівневий, всеохоплюючий процес, спрямований на дотримання поточної (тактичної безпеки) та забезпечення перспективної (стратегічної безпеки) захищеності вітчизняного БС з досягненням її гарантованого рівня, що характеризується зростанням кількості і ускладненням завдань такого забезпечення, він має реалізовуватися у кілька етапів, у певній послідовності (рис. 3.5).

Перш, ніж визначитись з підходами до формування системи забезпечення ФББС України, слід виходити з того, що формування і функціонування даної системи має відбуватись з урахуванням розгляду ФБ вітчизняного БС як:

ФБ самоорганізованої і відкритої системи, яка характеризується постійними різноплановими і різнозначними трансформаційними процесами, переходами із

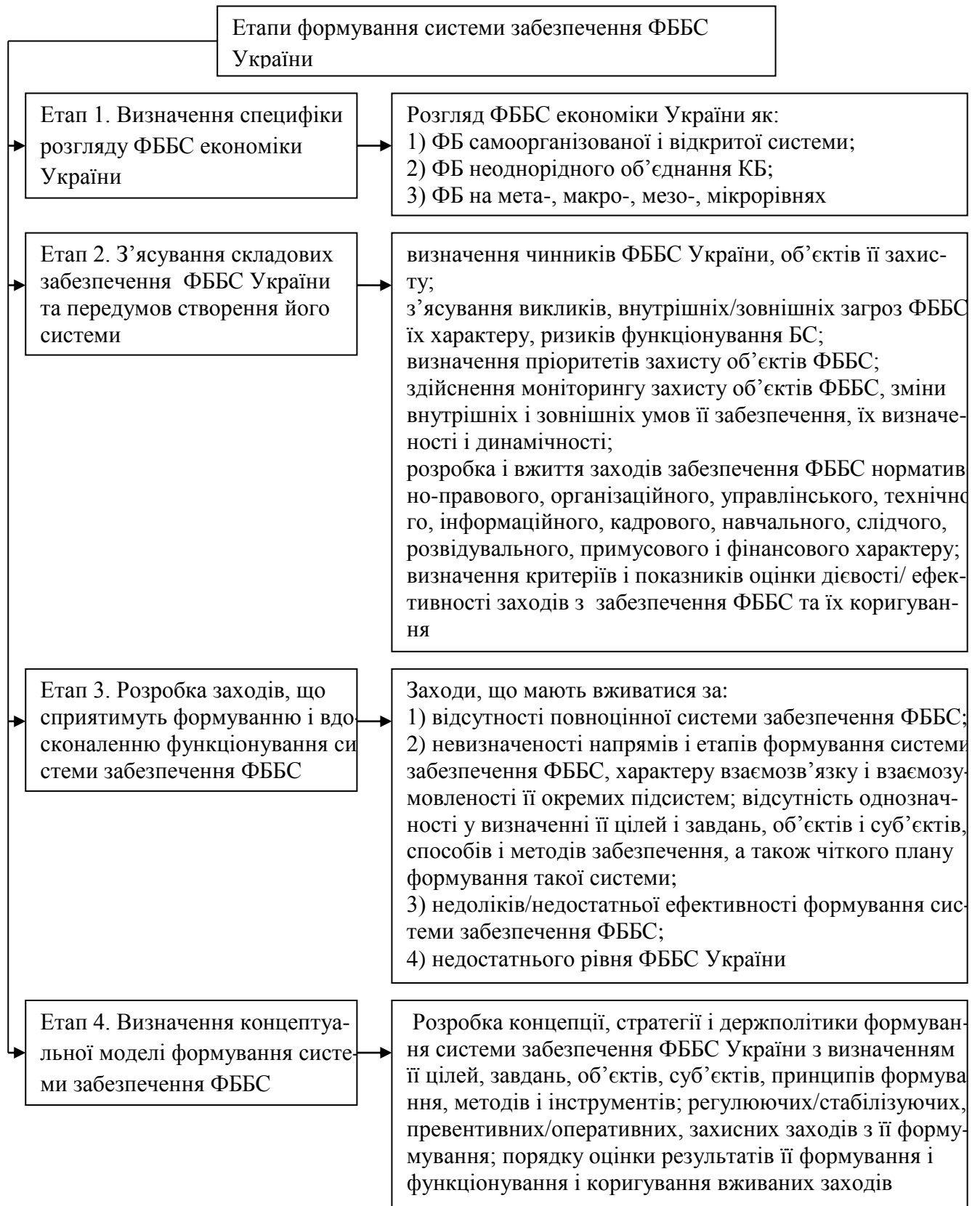

Рис. 3.5. Етапність формування системи забезпечення ФББС України

Джерело: розробка автора

одного стану в інший, яка здійснює операції з найліквіднішим товаром – грошима, що зумовлює підвищену криміногенність її функціонування;

ФБ неоднорідного об'єднання КБ, що відрізняється неоднорідними інтересами, дисфункціональністю/розбалансованістю, неоднорідністю обсягів і походження капіталу, територіального розміщення, систем ризик-менеджменту і внутрішнього контролю/аудиту, високою ризикованістю, що функціонує в умовах загальної соціально-економічної і політичної нестабільності, певної правової невизначеності, недостатньої розвиненості і нестабільності вітчизняних фінансових ринків, відсутності чіткого бачення стратегії розвитку БС, інформаційної асиметричності;

ФБ на мета- (з огляду на інтегрованість БС економіки України в світовий фінансовий простір), макро- (з огляду на значущість вітчизняного БС для розвитку національної економіки, забезпечення поступального соціально-економічного розвитку), мезо- (з погляду на функціонування БС як сектору економіки України і його місце і роль у регіональному розвитку країни) і мікрорівнях (виходячи із взаємозв'язку і взаємозумовленості ФББС і ФБКБ).

На другому етапі формування системи забезпечення ФББС України слід достеменно з'ясувати, з чого має складатись таке забезпечення, а також визначити передумови створення зазначеної системи.

Забезпечення ФББС, на наш погляд, має здійснюватись з урахуванням таких його складових (рис. 3.6).

Загалом формуванню і вдосконаленню функціонування системи забезпечення ФББС з огляду на наявну ситуацію сприятимуть такі заходи (табл. 3.1).

На наше переконання, побудова системи забезпечення ФББС має відбуватись на основі формування цілісного уявлення про неї, а також взаємозв'язку і взаємозумовленості її елементів і вживаних (діагностичних, превентивних і оперативних) заходів правового, економічного/фінансового й організаційного, управлінського, технічного/технологічного, режимного характеру, а її ефективність досягатиметься виключно на основі їх органічного поєднання для забезпечення синергетичного ефекту. При цьому вкрай важливо орієнтувати таку систему не

виключно на досягнення миттєвих позитивних результатів (хоча і це обов'язково слід робити), а довгострокових позитивних результатів.

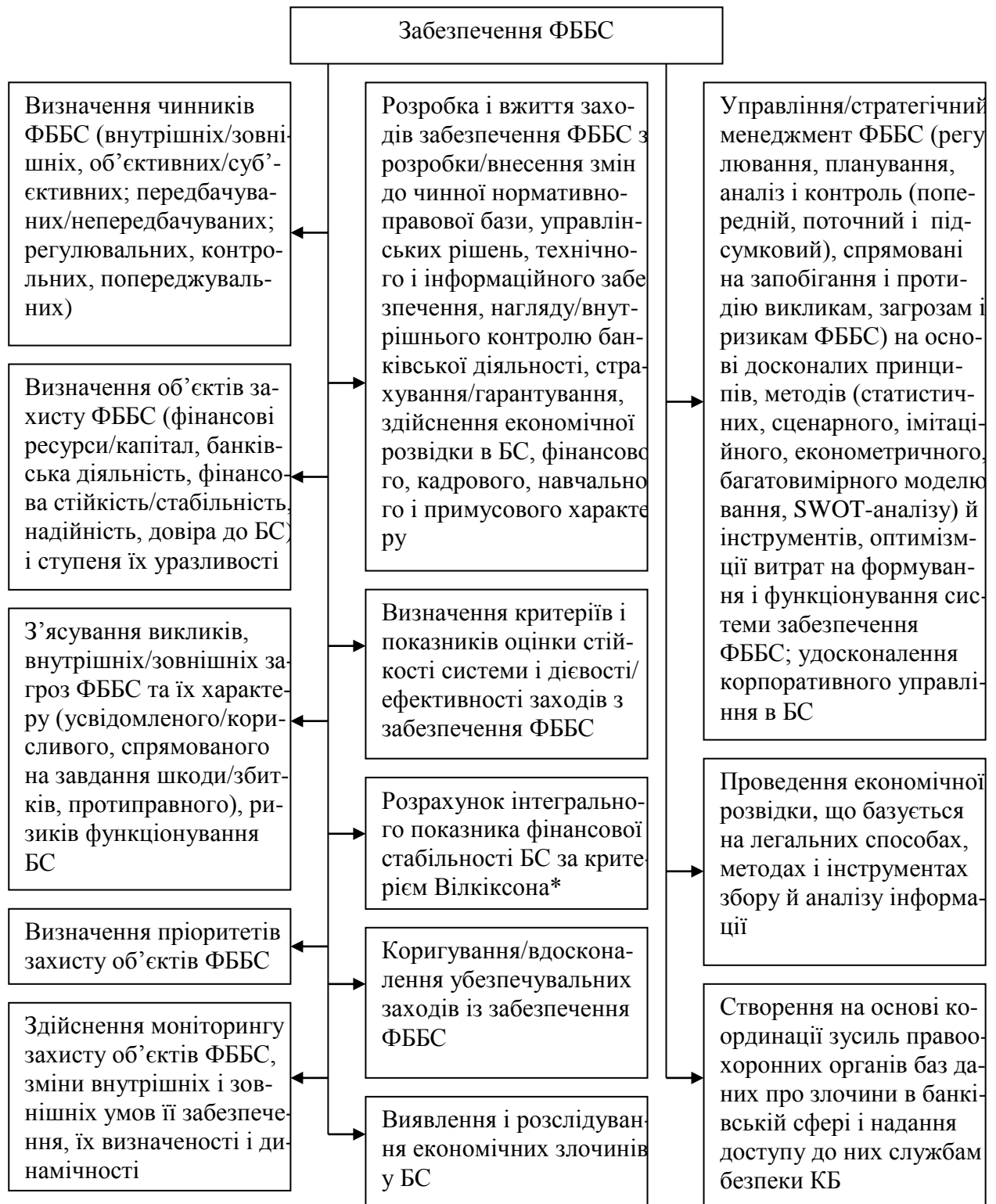

Рис. 3.6. Складові забезпечення ФББС (розробка автора)

* Критерій Уїлкісона (Вілкісона) для пов'язаних вибірок (Wilcoxon signed-rank test) — непараметричний статистичний критерій, що застосовується для оцінки відмінностей між двома залежними вибірками, взятими із закону розподілу, відмінного від нормального, або вимірюваними з використанням порядкової шкали. Критерій є ранговим, тому він інваріантний стосовно будь-якого монотонного перетворення шкали виміру[142].

А для цього необхідно визначити концептуальну модель формування системи забезпечення ФББС, яка, на наше переконання повинна мати такий вигляд (рис. 3.7). Така модель має базуватися на Концепції формування системи забезпечення ФББС України, яка в свою чергу повинна стати підґрунтям розробки й реалізації Стратегії і державної політики формування цієї системи.

Таблиця 3.1

Заходи, що сприятимуть формуванню і вдосконаленню функціонування системи забезпечення ФББС

Недоліки/проблеми/невирішені питання	Необхідні заходи	Результативність вжитих заходів
Відсутність повноцінної системи забезпечення ФББС	Вжиття комплексу заходів з удосконалення наукового супроводу, нормативно-правового, організаційно-методичного, інформаційно-аналітичного, технологічного, управлінського, кадрового, фінансового підґрунтя для формування системи забезпечення ФББС	Створення надійних передумов, необхідних для формування системи забезпечення ФББС
Невизначеність напрямів і етапів формування системи забезпечення ФББС, характеру взаємозв'язку і взаємозумовленості її окремих підсистем; відсутність однозначності у визначенні її цілей і завдань, об'єктів і суб'єктів, способів і методів забезпечення, а також чіткого плану формування такої системи	Розробка інтегрованої моделі системи забезпечення ФББС	Підвищення обґрунтованості вживаних заходів, скорочення фінансових і часових витрат на формування системи забезпечення ФББС
Недоліки/недостатня ефективність формування системи забезпечення ФББС	Упровадження чіткого контролю комплаєнс-ризиків невідповідності результатів формування системи забезпечення ФББС обраній і затвердженій інтегрованій моделі та причин їх виникнення	Підвищення результативності і ефективності формування системи забезпечення ФББС
Недостатній рівень ФББС	Розвиток і поліпшення умов формування системи забезпечення ФББС; удосконалення регулювання і нагляду за БС, системи індикаторів оцінки рівня ФББС; оптимізація ліквідності і платоспроможності БС; зниження рівня доларизації депозитного і кредитного портфелів; вжиття заходів з поліпшення якості капіталу, зменшення частки запозичених коштів, підвищення фінансової	Оптимізація умов функціонування БС, підвищення його ліквідності, платоспроможності, рентабельності і ринкової капіталізації, фінансової стійкості і стабільності, транспарентності та довіри до нього, удосконалення ризик-менеджменту, що в кінцевому підсумку спричинить підвищення рівня окремих різновидів і загального рівня ФББС

	стійкості і стабільності КБ і БС загалом; запобігання викликам і загрозам, й упровадження ефективної системи ризик-менеджменту і стрес-тестування КБ, бенчмаркінгу	
--	--	--

Виходячи з основних постулатів концепції та місії БС економіки України на певному етапі соціально-економічного розвитку країни можливі різні варіанти стратегії формування системи забезпечення ФББС, зокрема, випереджаючої протидії викликам, загрозам і ризикам, адекватної відповіді зазначеним небезпекам і пасивного захисту від них, що визначатимуть ефективність застосовуваних при цьому методів і інструментів.

Зазначені наріжні документи мають включати формулювання чітких цілей і завдань формування системи забезпечення ФББС, визначення об'єктів і суб'єктів формування даної системи, принципів, на основі яких таке формування має відбуватись, а також необхідних для цього методів і інструментів.

Так, цілями формування системи забезпечення ФББС економіки України мають бути:

досягнення співмірності масштабів БС і економіки України, системності фінансових відносин у БС, оптимальної трансформації акумульованих БС ресурсів в інвестиції;

подолання структурних, функціональних і регіональних диспропорцій розвитку вітчизняного БС;

створення різнопланових фінансових «подушок» безпеки на випадок розгортання кризових явищ;

надання пріоритету попереджувальним/превентивним заходам у забезпеченні ФББС;

збереження цілісності БС навіть за несприятливих умов функціонування;

забезпечення належного контролю за рухом фінансових потоків у БС.

При цьому формування системи забезпечення ФББС України має вирішувати такі завдання:

Рис. 3.7. Концептуальна модель формування системи забезпечення ФББС

підтримання фінансової незалежності, рентабельності функціонування, фінансової стійкості/стабільності, надійності, галузевої і міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного БС;

фінансова незалежність, фінансові стійкість/стабільність, надійність, конкурентоспроможність КБ;

рівень безпеки депозитних, кредитних, валютних, розрахункових, інвестиційних, лізингових, факторингових операцій, формування внутрішнього і зовнішнього боргу БС та використання залучених таким чином фінансових ресурсів;

рівень довіри до вітчизняного БС.

Особливе місце у системі забезпечення ФББС слід відводити моніторингу (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Напрями реалізації моніторингової функції системи забезпечення ФББС

До суб'єктів формування системи забезпечення ФББС економіки України слід віднести¹:

КБ (їх спостережні ради, власників, топ-менеджерів, персонал), саморегулівні організації на ринку банківських послуг України (банківські асоціації, союзи), НБУ (правотворча, регулююча, наглядова, діагностична і захисна функції), ФГВФО (гарантування вкладів фізичних осіб) як основних суб'єктів формування і функціонування системи забезпечення ФББС загалом та її окремих різновидів зокрема;

Верховну Раду України (в частині прийняття відповідних законів, внесення змін і доповнень до чинного законодавства, що регламентують різні аспекти формування та функціонування системи забезпечення ФББС);

Міністерство фінансів України (в частині забезпечення в установленому законодавством порядку участі держави в капіталізації КБ, здійснення управління їх корпоративними правами та підготовки планів їх продажу; формування та проведення у межах повноважень, передбачених законом, єдиної державної фінансової політики щодо розвитку державних КБ, Державної іпотечної установи; затвердження порядку проведення відкритого конкурсу з визначення уповноважених КБ, через які здійснюватиметься виплата заробітної плати працівникам бюджетних установ, та проведенні зазначеного конкурсу; підготовки і внесення на розгляд КМУ проектів рішень вищого органу управління КБ стосовно діяльності державних КБ, які оформлюються актами КМУ; відбору КБ, що залучаються до реалізації спільних з міжнародними організаціями проектів; отримання від державних КБ, КБ, у капіталізації яких бере участь держава, будь-якої інформації про фінансово-господарську діяльність таких КБ, у т.ч. інформацію, що становить банківську таємницю, необхідну для здійснення моніторингу діяльності таких КБ та стану виконання стратегії їх розвитку);

¹ Складено автором за [105, 106, 108, 109, 201-205, 247, 248]

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (в частині аналізу впливу ринку банківських послуг на економічний розвиток держави);

Міністерство юстиції України (в частині реєстрації відповідних нормативних актів);

Державну податкову службу України (в частині контролю за дотриманням встановлених законом строків проведення розрахунків в іноземній валюті, проведення розрахункових операцій; отримання від КБ у порядку, встановленому Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Податковим кодексом України, довідки та/або копії документів про наявність банківських рахунків, а на підставі рішення суду – інформацію про обсяг та обіг коштів на рахунках, зокрема, про ненадходження в установлені строки валютної виручки від суб'єктів господарювання, інформацію про договори боржника про зберігання цінностей або надання боржнику в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком; стягнення з КБ пені за несвоєчасне виконання ними рішень суду та доручень платників податків про сплату податків, зборів, платежів);

Державну службу фінансового моніторингу України (в частині зупинення фінансових операцій; поданні за наявності достатніх підстав вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, до правоохоронних та розвідувальних органів відповідних узагальнених матеріалів та одержання від них інформації про хід їх розгляду; забезпечення обліку фінансових операцій, що стали об'єктом фінмоніторингу; аналізу методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення; участі у проведенні національної оцінки ризиків);

Антимонопольний комітет України (в частині захисту економічної конкуренції на ринку банківських послуг, контролю за концентрацією в БС і надання дозволів на концентрацію КБ з огляду на вартість активів і обсяги

реалізації; внесення НБУ пропозицій щодо зміни прийнятих ним нормативно-правових актів, які не відповідають законодавству про захист економічної конкуренції або внаслідок неоднозначного розуміння яких створюються перешкоди для розвитку конкуренції);

ДКЦПФР (в частині співпраці з НБУ з регулювання ринку банківських послуг; визначення за погодженням із НБУ особливостей одержання КБ ліцензії на депозитарну та розрахунково-клірингову діяльність; здійснення разом із НБУ державного регулювання та нагляду за діяльністю уповноваженого КБ Накопичувального фонду; встановлення за погодженням із НБУ додаткових вимог до емісії (випуску) ЦП КБ; визначення додаткових вимог до реєстрації випуску та проспекту такої емісії; погодження порядку здійснення КБ функцій розрахункових палат за розрахунками за векселями, що затверджується НБУ; здійснення разом із НБУ державного нагляду і регулювання іпотечного кредитування та емісії іпотечних сертифікатів; визначення за погодженням із НБУ особливостей ведення КБ бухгалтерського обліку операцій з ЦП; ініціювання перед НБУ питання про проведення перевірки КБ, який є учасником фінансової групи, та/або включення своїх представників до проведення перевірки такого КБ);

Державну казначейську службу України (отримання від місцевих фінансових органів, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів звітності та інформації за бюджетними коштами, які обслуговуються у банках, у встановленому законодавством порядку);

РНБОУ (в частині визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки в економічній і соціальній сферах, розробці невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України; визначення у Стратегії національної безпеки України одним із шляхів забезпечення економічної безпеки стабілізації банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до вітчизняних фінансових інститутів;

участі Голови НБУ в усіх засіданнях РНБОУ, розгляду питань, що стосуються функціонування КБ, накладання санкцій на КБ з іноземним капіталом);

Рахункову палату України (в частині перевірки та аналізу діяльності КБ щодо обслуговування ними коштів державного бюджету);

Офіс фінансового контролю (в частині отримання від КБ необхідних відомостей, копій документів, довідок про банківські операції та залишки коштів на рахунках об'єктів, що контролюються. Отримання від банків інформації, що становить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених законом);

судові органи (у частині розв'язання судових спорів за участю КБ, їх клієнтів/контрагентів, НБУ);

клієнтів/контрагентів КБ (у частині захисту їх інтересів у відносинах з КБ, гарантування і підвищення рівня їх ФБ, сумлінного і вчасного виконання ними зобов'язань перед КБ, а також підвищення рівня своєї платоспроможності);

міжнародні і вітчизняні рейтингові агентства, аудиторські і консалтингові компанії (у частині присвоєння вітчизняним КБ відповідних рейтингів, підготовки аудиторських висновків).

Для досягнення позитивних результатів у забезпеченні ФББС діяльність зазначених суб'єктів має бути належним чином скоординована.

При формуванні системи забезпечення ФББС економіки України слід керуватися такими принципами, як:

законність (унормування законами і підзаконними актами порядку формування і функціонування зазначеної системи та їх неухильне дотримання);

наукова обґрунтованість (якісний науковий супровід формування і функціонування даної системи);

економічна доцільність (вибір найбільш економічно виправданих варіантів формування і функціонування цієї системи за критерієм результативність – вартість, організація захисту об'єктів, витрати на які нижче збитків/шкоди за реалізації загроз);

своєчасність (дотримання упереджувального характеру вживаних заходів з забезпечення ФББС);

комплексність (урахування всіх аспектів забезпечення ФББС, їх взаємозв'язку і взаємозумовленості);

адекватність (забезпечення відповідності бажаному статус-кво у БС, застосування тих чи інших захисних заходів у системі забезпечення ФББС з огляду на характер загроз, їх рівень і наслідки реалізації);

еволюційність (поступове підвищення дієвості системи забезпечення ФББС);

безперервність (безперервність функціонування системи забезпечення ФББС; постійний розвиток форм, способів, засобів, заходів, методів і інструментів забезпечення ФББС);

саморозвиток (нарощування зусиль суб'єктів системи забезпечення ФББС з підвищення її дієвості);

керованість (досягнення якісного управління параметрами системи забезпечення ФББС);

координованість (координація дій усіх суб'єктів системи, взаємозалежність і взаємозумовленість її підсистем і блоків);

ефективність (досягнення оптимального співвідношення результативності системи та витрат на її досягнення);

трансформаційність (можливість переходу з одного якісного стану забезпечення ФББС в інший);

наступництво (використання найкращої практики формування і функціонування системи забезпечення ФББС);

ешелонування (формування послідовних, що ускладнюються, захисних рівнів об'єктів системи забезпечення ФББС);

адаптованість (можливість гнучкого реагування системи забезпечення ФББС на зміни зовнішнього і внутрішнього середовищ її формування і функціонування).

Методичний арсенал формування системи забезпечення ФББС вітчизняної економіки має включати:

регулюючі методи (управління активами і пасивами БС, оптимізація ресурсів, диверсифікація видів діяльності КБ; реєстрація, ліцензування КБ);

стабілізуючі методи (формування страхових резервів, підвищення рентабельності, ризик-менеджмент; реорганізація; злиття/поглинання);

індикативний метод (установлення норм і нормативів/лімітів, порогових значень індикаторів ФББС);

методи нагляду (макропруденційний, виїзний, поведінковий).

Як інструменти формування системи забезпечення ФББС повинні використовуватися:

грошово-кредитні (офіційна облікова ставка, норми резервування, рефінансування НБУ, операції НБУ з ЦП на відкритому ринку, управління золотовалютними резервами, адміністративні інструменти);

правові (міжнародні і вітчизняні нормативно-правові акти, регламенти, розпорядження, інструкції, дозволи, стандарти);

економічні (податки, збори, обов'язкові платежі, відшкодування, санкції, штрафи, пені);

фінансове планування, фінансовий аналіз, фінансове регулювання, фінансовий контроль.

Усі вищезазначені положення концептуального, стратегічного і політичного спрямувань повинні стати базисом для розробки та реалізації регулюючих/стабілізуючих, превентивних/оперативних заходів з формування системи забезпечення ФББС наукового, нормативно-правового, організаційно-методичного, інформаційно-аналітичного, технологічного, управлінського, кадрового, режимного (інженерно-технічний захист, охорона і режим допуску/таємності) і фінансового характеру.

Одним з важливих інструментів забезпечення ФББС на основі рефлексивного підходу є проведення ефективної, довірчої комунікаційної політики НБУ, що передбачає забезпечення необхідної для цільової аудиторії інформації про здійснювану і плановану грошово-кредитну/монетарну політику з огляду на її вірну економічну інтерпретацію, яка реалізовуватиметься на принципах:

обов'язкового визначення цільової аудиторії для кожного виду інформації з різних аспектів грошово-кредитної/монетарної політики для формування позитивної рефлексії в суспільстві;

усвідомлення важливості кожної цільової аудиторії (домашні господарства, господарюючі суб'єкти, КБ, саморегулювні організації на ринку банківських послуг, професійні учасники фінансового ринку, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, ЗМІ, експерти) для розуміння її інтересів і забезпечення індивідуального підходу;

диференціації деталізації інформації для різних цільових груп;

зрозумілості і доступності вірної інформації для кожної цільової аудиторії;

залучення професійних спічрайтерів, що знаються на психології тієї чи іншої цільової аудиторії, для необхідної обробки інформації, що адресується суспільству (виступи керівництва НБУ в ЗМІ, публікація прес-релізів, розміщення презентацій, аналітичних доповідей, інформації на Інтернет-сайті, в офіційних звітах), з метою мінімізації негативної рефлексії цільових аудиторій;

налагодження не тільки прямих (донесення інформації до цільової аудиторії), але і зворотних («цільова група – НБУ») зв'язків з суспільством (наприклад, комунікація за допомогою розширення можливості чинного Інтернет-сайту, ведення Інтернет-блогів з метою вивчення думок представників кожної цільової групи щодо цілей грошово-кредитної/монетарної політики, тих чи інших дій НБУ).

Крім того, комунікаційна політика НБУ має включати й пропаганду кращої світової практики забезпечення ФББС, нагальних потреб поступального розвитку БС економіки України і забезпечення його ФБ.

При цьому дуже важливим складниками запропонованої в дипломі концептуальної моделі має бути оцінка результатів формування і функціонування системи забезпечення ФББС України, на основі результатів якої, за необхідності, розроблятимуться обґрунтовані конкретні заходи з коригування формування і функціонування системи забезпечення ФББС України з визначенням строків, відповідальних осіб і відповідних ресурсів.

Виходячи з авторського визначення сутності ФББС, наведеного в розділі 1 диплома, результативність формування і функціонування системи її забезпечення має полягати в такому (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Результативність формування і функціонування системи забезпечення ФББС
Джерело: розробка автора

Для оцінки характеру/стану формування/функціонування системи забезпечення ФББС має застосовуватися багатокритеріальний підхід. Так, **критеріями ефективності** сформованої/функціонуючої системи забезпечення ФББС, на наш погляд, мають бути:

відповідність стратегічним/тактичним цілям формування/функціонування такої системи;

наявність чіткого алгоритму виявлення викликів/загроз ФББС і ризиків у цій сфері та дій із їх попередження/нейтралізації/мінімізації;

збільшення частки нівельованих/частково нівельованих загроз у загальній кількості виявлених;

зменшення збитків й іншої шкоди БС від реалізації викликів, загроз і ризиків у сфері забезпечення ФББС;

комплексне і безперервне розв'язання існуючих проблем/невирішених питань у забезпеченні ФББС усіма наявними у держави, НБУ, саморегулювних організацій на ринку банківських послуг і КБ способами, методами, інструментами, заходами різнопланового характеру;

превалювання обґрунтованих економічно доцільних запобіжних заходів у підтриманні належного рівня ФББС;

своєчасність вжиття необхідних адекватних заходів для нормалізації ситуації/підвищення рівня ФББС;

дотримання національних інтересів у банківській сфері і фінансових інтересів учасників вітчизняного ринку банківських послуг;

органічне поєднання державного регулювання і саморегулювання БС;

наявність якісного, багаторівневого і комплексного моніторингу динаміки фінансових показників функціонування БС;

максимально можливе убезпечення КБ, їх клієнтів/контрагентів, здійснюваних ними бізнес-процесів, банківських операцій/продуктів/послуг;

мінімізація можливості спрямування фінансових потоків у позазаконні сфери/зловживання фінансовими коштами/непродуктивного відпливу капіталу через БС за кордон; необліковуваного/тіньового готівкового і безготівкового обігу; легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму і поширення зброї масового знищення;

наявність багаторівневої системи оцінки ефективності функціонування КБ, підвищення рівня повернення їм кредитів, зниження банківських ризиків;

зниження уразливості БС від криміногенних чинників;

адекватність достатності і структури капіталу БС цим параметрам в українській економіці загалом;

висхідне виконання БС класично притаманних йому функцій; відігрівання ним провідної ролі в соціально-економічному розвитку України, відсутність існуючих дисбалансів і постійне дотримання ринкової рівноваги;

наявність ефективної системи інфокомунікацій, здатної надати структуровану адресну інформацію, необхідну суб'єктам системи забезпечення ФББС;

наявність механізмів/умов оперативного реагування на внутрішні і зовнішні загрози ФББС;

забезпечення фінансової стійкості/стабільності, надійності, міжгалузевої/міжсегментної(із сегментами фінансового сектору національної економіки)/міжнародної конкурентоспроможності транспарентності БС і довіри до нього клієнтів/контрагентів.

Неодмінною умовою формування і функціонування системи забезпечення ФББС має бути забезпечення високої якості здійснюваних підготовчих, поточних і запланованих на перспективу дій її учасників, застосовуваних способів і інструментів фінансового убезпечення БС. Причому в цьому плані мають превалювати превентивні заходи фінансового убезпечення функціонування БС, запобігання потенційним загрозам.

Для формування і функціонування дієвої системи забезпечення ФББС слід обґрунтовано підійти до вибору об'єктів захисту, здійснити їх ранжування та виокремити необхідні для їх убезпечення матеріальні, трудові, інформаційні та фінансові ресурси, а також чітко окреслити функції всіх суб'єктів такої системи, способи і методи координації їх зусиль з огляду на специфіку наявних викликів, загроз і ризиків.

Поряд з цим, формування і функціонування системи забезпечення ФББС має відбуватись у поєднанні забезпечення ФББС як такої, її окремих різновидів, а також забезпечення ФБ фізичних і юридичних осіб, які довірили свої кошти вітчизняним КБ чи стали їх позичальниками.